

R.K. CHORIYEV,
L.T. RAZIKOVA, SH.D. HAYITOVA

KASBIY PEDAGOGIKA VA KASBIY PSIXOLOGIYA

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIMVAZIRLIGI

SAMARQAND DAVLAT TIBBIYOT INSTITUTI

Choriyev R.K., Razikova L.T., Hayitova Sh.D.

KASBIY PEDAGOGIKA VA KASBIY PSIXOLOGIYA

(Oliy ta‘lim muassasalari 5110000-Kasb ta‘limi (5510100- Davolash ishi)
va 5510900 Tibbiy biologiya ishi yo‘nalishi bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi
talabalari uchun mo‘ljallangan)

O‘QUV QO‘LLANMA

Jizzax– 2022

UO‘K: 375.035
KBK 74.03ya73
R 56

Choriyev R.K., Razikova L.T., Hayitova Sh.D. Kasbiy pedagogika va kasbiy psixologiya(O‘quv qo‘llanma).-T.: « », 2022, 190 bet. ISBN

Ushbu o‘quv qo‘llanmada kasbiy pedagogika va kasbiy psixologiya fanining asosiy mazmuni, maqsadi, tamoyillari va ilmiy tadqiqot metodlari, kasb pedagogikasining rivojlanish jarayonlari, o‘zbek psixologlari tadqiqotlarida kasb tanlash va kasbga yo‘naltirish muammolari, kasbiy professiogramma va uning psixologik mazmuni, kasb psixologiyasida kasbiy motiv va motivatsiya, kasbiy shakllanish jarayonida shaxs taraqqiyoti va shaxsning kasbiy kamoloti, kasb tanlashga yo‘llashning umumiy masalalari va uning psixologik mohiyati, kasbiy faoliyat psixodiagnostikasi, kasbiy faoliyat darajalari va ko‘rsatkichlarini tekshirish yo‘llari, kasbiy layoqat tashxisi, kasb tanlashga ta‘sir etuvchi asosiy omillar, mutaxassis attestatsiyasining psixologik jihatlari va shunga doir ilmiy nazariy ma‘lumotlar keltirilgan.

O‘quv qo‘llanma 5111000-Kasb ta‘limi (5510100- Davolash ishi) va 5510900 Tibbiy biologiya ishi ta‘lim yo‘nalishi bakalavriat talabalari uchun mo‘ljallangan.

Данный учебный пособие охватывает основные понятия, предмет, цели, задачи и методы исследования профессиональной педагогики и профессиональной психологии, историю профессиональной педагогики, проблемы выбора профессии и профориентации в исследованиях узбекских психологов, профессиональную профиограмму и ее психологическое содержание, профессиональные мотивы в профессиональной психологии и мотивации, личностное развитие и профессиональная зрелость в процессе профессионального становления, общие вопросы выбора профессии и ее психологическая значимость, психодиагностика профессиональной деятельности, способы проверки уровней и показателей профессиональной деятельности, диагностика профессиональной компетентности, резидентство как психологическая проблема, представлены основные факторы, влияющие на выбор профессии, психологические аспекты аттестации специалиста и связанные с ними научно-теоретические данные.

Учебный пособие предназначен для студентов бакалавриата по специальностям 5111000- Профессиональное образование (5510100-Медицинские дела) и 5510900- медицинская биология

Taqrizchilar:

Qosimova O.X. - SamDTI “ Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Turmatov J.R.- JizPI “Umumtexnika fanlari” kafedrası mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ushbu o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining 2021yil “__” oktyabrdagi “__” -sonli buyrug‘iga asosan nashrga ruxsat berilgan.

ISBN « JizPI Tipografiya» nashriyoti, 2022

KIRISH

Ushbu O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim talablari va davlat standarti asosida tibbiy oliy ta'limning barcha talabalari uchun asosiy manba hisoblanadi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ham har bir nutqlarida, chiqishlarida oliy ta'limga oid nazariy yondashuvlarga alohida e'tibor bermoqdalar. "Oldimizda yoshlarga tarbiya berish psixologiya, pedagogika sohalaridagi kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi", deya bugungi kunda har qanday kasb egasi har tomonlama rivojlangan, o'z kelajagini yorqin tasavvur qila oladigan, erkin, faol, o'ziga, atrofdagi odamlarga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o'zining to'g'ri munosibatini bildiradi oladigan, mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan, innovatsion g'oyalarni bera oladigan, yaratuvchan, ijodkor va faol tadbirkor bo'lishi lozimligini ta'kidlab o'tdilar. Bu fan amaliy ahamiyatga ega fanlar hisoblanib ular orqali olingan bilimlar quruq nazariya yoki shunchaki yod olish uchun emas, balki hayot davomida kasbiy faoliyat jarayonlarida ana shunday bilimlarni ko'nikmalarni amaliy qo'llay bilishdadir. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shaxsning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlari ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish mamlakatda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarning asosiy maqsadi kuchli raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash – degan. Chunki, xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlarini salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi ta'lim taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Haqiqatan ham bu cheksiz murakkab orqaga qaytarilmaydigan muhim jarayon bo'lib, unda inson manfaatlari yo'lidan unumli

foydalanishni tashkil etish, bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Shu boisdan, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillari “Ta‘lim to‘g‘risida”gi yangi qonunimizda alohida ta‘kidlab o‘tildi. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasbkorni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrat o‘z hissasini qo‘shib yashashi va shu orqali jamiyatda o‘zligini namoyon etishi ya‘ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. Keng ma‘noda kasbiy shakllanish deganda insonning o‘z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo‘lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko‘ra biror bir kasb sohasida ta‘lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis bo‘lib yetishishi tushuniladi.

1. BOB. KASBIY PEDAGOGIKA FANINING ASOSIY TUSHUNCHALARI VA FANINING KASBIY TA'LIM MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA TUTGAN O'RNI

1.1-§. Kasbiy ta'lim pedagogikasining shakllanish tarixi.

Dunyoning ta'lim tizimida o'sib kelayotgan avlodni kasbiy va mehnat tayyorgarligi alohida o'rin egallaydi, chunki o'zining tarixining hamma bosqichlarida odamzod o'zi uchun muhim bo'lgan vazifa mehnat va kasb tajribasini bir avloddan keyinga avlodga uzatish masalasini yechib kelmoqda.

Qadimgi zamonda kasb-hunarmandlik ishi san'atga tenglashtirilgan. Kasbga bo'lgan bunday munosabat jamiyatning mehnat ma'naviyatini tashkil etgan. O'rta asrdagi shaharlarda hunarmand va savdogarlarning farzandlari uchun ustaning ustaxonasidagi shogirdlik kasbiy o'qitishning asosiy shaklini tashkil etgan. O'rta asrlardagi usta o'zining shogirdiga nafaqat bilim va mahoratlarini, balki o'zining o'zligining bir qismini, o'z obrazlari dunyosini, o'z individualligini gap bilan, amalda bajarish bilan orqali yetkazgan.

Mexanikaga oid san'at darajasiga ko'taruvchi asarlar XI asrda paydo bo'ldi. Parij maktabining tashkilotchisi Gugo Sen-Viktor (1096-1141) o'zining Didaskalion nomli asarida mexanika - narsalarni tayyorlashda kerak bo'lgan san'at deb ta'rif berdi va ularni san'atning 7 turini - movut ishlab chiqarish, asboblarni ishlab chiqarish, navigatsiya, qishloq xo'jaligi madaniyati, ovchilik, meditsina, teatr san'atini ajratdi. Lekin u antik davr mutafakkiri sifatida texnik san'atni-nochor ota-onalar bolalarning qismati, deb hisoblagan[8].

Birinchi gumanist-utopistlar **T.Mor** (1478-1535) va **T.Kampanelli** (1568- 1639)larning asarlarida mehnatda hammaning ishtiroki, adolatsizlik va ekspluatatsiyani qabul qilmaslik g'oyalariga asos solingan [8]. Ular hunarni bilishni, mehnatning turli sohalari bilan tanishishga fuqaroning qadr qiymati va hurmatga sazovorligi sifida qarashgan, kasbni-mehnat turini erkin tanlashni, nazariya va amaliyotning uyg'unligini qo'llab-quvvatlashgan, kasbga tor hunar sifatida qarashga qarshi chiqishgan. **Ya.A.Komenskiy** (1592-1670) hunar roliga demokratik qarashni, jamiyat hayotida kasb muhimligini ta'kidladi. U yoshlarni

mehnat hayotiga tayyorlash zarur deb hisoblagan. Uning “Narsalar dunyosi hissiy tasvirlarda” asarida bolalarning diqqat e’tiborini o’z davrining ko’p hunarlari, mehnat qurollari, ishlab chiqarish texnologiyalari bilan tanishtirishga katta e’tibor qaratilgan. Ingliz iqtisodiyotchisi va pedagogi Dj.Bellersning (1634-1725) Ishlab chiqarish hamkorligini tashkil etish bo’yicha taklif traktati (1695) kasbiy ta’lim haqidagi loyihalarning birinchisi bo’ldi, u kasbni egallash, yaxshi tarbiya va atroflicha ta’lim olish yo’li bilan kambag’allikdan qutulishning ijtimoiy-iqtisodiy masalasini yechishni taklif etdi. U o’qitishni ishlab chiqarish bilan birlashtirishni taklif etdi, keyinchalik bu taklif BMT tomonidan qabul etildi.

Kapitalistik munosabatlar, industrial ishlab chiqarish, fan hamda texnika va san’atning rivojlanishi bolalar va o’smirlarni ishlab chiqarishga ommaviy jalb etilishini keltirib chiqardi, kasbiy maktab va shogirdlikning rivojlanishi zarurligini namoyon etdi. XVIII asr boshlarida yangi tendensiya paydo bo’ldi, unda avvalgi bilimlarga asoslangan o’qitish o’rniga texnologiyalar, jihozlar va asboblarga urg’u berilgan o’qitishga e’tibor qaratildi.

XIX asrning birinchi yarmidagi utopistlar **K.A.Sen-Simon** (1770-1825), **Sh.Furye** (1772-1837), **R.Ouen** (1771-1858), **E.Kabe** (1788-1856) va boshqalar inson jamiyatini qayta qurish loyihalarida bo’lajak jamiyatning kasbiy tayyorgarligiga: mehnatning hamma uchun umumiyligi, bolalikka gumanistik yondashuv, har bir tabaqaga oid bolalarning har taraflama rivojlanishi va bolalarning industrial qiziqishi rivojlanishi, ta’limning umumiy tizimida kasbiy maktablarning teng huquqligi bo’lgan yondashuvlar taqdim etildi. Ular nazariy izlanishlar bilan cheklanmadilar. R.Ouen birinchi bo’lib unumdor mehnatni va o’smirlarning o’qishi bilan bog’liqlikni birinchi amalga oshirdi va kasbiy o’qitishni mantiqqa muvofiq tashkil qilishning misolini keltirdi. Fransiya ishchisi va arbobi **K.A.Korbon** (1808-1881) o’zining ishchilarning bolalariga maxsus bag’ishlangan va shogirdlik tizimi - kasbiy ta’lim haqidagi dastlabki asarlaridan birida shaxs va jamiyat uchun kasbni erkin tanlash muhimligiga urg’u bergan, umumkasbiy, kasbiy tayyorgarlik va kasbiy maktablar yaratilishi

zarurligini, aqliy va jismoniy mehnat o'zaro bog'liqligini umumiy va kasbiy ta'limda birgalikda olib boorish maqsadga muvofiqligini ta'kidlagan. Chartizmning taniqli arbobi **Ernest Jons**(1819-1869) shogirdlik tizimi-zamonaviy industriyaning asosiy sa'natlaridan biri deb atadi.[8]. Kasbiy ta'lim muammolariga bo'lgan yondashuv Yevropa bu-yuk mutafakkirlaridan birining asarida qayd etilgan va unda ishchilarni kasbiy tayyorlashning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ta'limiy-tarbiyaviy funksiyalarining integratsiyasi taklif etilgan. O'zidan oldingi mutafakkirlarning g'oyalariga tayanib va ularni rivojlantirib, bu mutafakkir texnikaviy o'qitishni o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalashning eng muhim aspektlaridan biri deb hisobladi, u ishlab chiqarishning hamma jarayonlarining asosiy prinsiplari bilan tanishtiradi va shu bilan birga o'smirlarga ishlab chiqarishning oddiy jihozlari bilan ishlashning ko'nikmalarini beradi. Unda yoshlarning unumdor mehnatini umumiy (aqliy va jismoniy) ta'lim bilan birlashtirishga asoslangan masalasi qo'yilgan, u tor ixtisoslikni keng texno-logik (politexnik) ta'lim bilan birgalikda ko'radi va oxir-oqibatda, nafaqat ishchini mavjud mehnat taqsimotiga moslashishini, balki uning o'zgarayotgan sharoitga moslashuvchanligini, faoliyatga ijodiy yondashuvini ta'minlaydi va bu texnika rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Bu g'oyalar XIX oxiri va XX asr boshlarida pedagoglar davrasida o'z aksini keng topdi. Shu bilan birga bu davrda pedagoglar o'zlarining diqqat e'tiborlarini shaxsni shakllantirishga, bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda mehnatning rolga qaratishdi. Bu davrda mustaqil ilmiy bilimning bir sohasi sifatida kasbiy ta'limning nazariyasi va metodikasi shakllana boshladi. U ishlab chiqarish va kapitalizm rivojlanishi, maktab ta'limidagi islohotlar, kasbiy o'quv muassasalari tarmoqlarining kengayishi bilan shartlangan edi.

Ishlab chiqarishga bolalar va o'smirlar ommaviy jalb etilayotgan sharoitda bolalar mehnatini himoya qilish va shogirdlikni reorganizatsiya qilish ijtimoiy masalalari birinchi planga chiqa boshladi.

XX asr oxirlari va XX asr boshlarida sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar ta'sirida G'arbiy Yevropa pedagogikasida

mehnat maktabini tashkil qilishga yo'nalgan reformatorlik harakati vujudga keldi. Germaniyalik **Georg Kershenshteyner** (1854-1932)-kasbiy ta'lim reformatori,uning atoqli tashkilotchisi bo'ldi. Kasbiy faoliyatga tayyorlashni u xalq maktabining muhim vazifasi deb hisobladi. U ishlab chiqarishda mashg'ul bo'lgan yosh ishchilar uchun qo'shimcha maktablarni yaratdi, bu maktab o'smir kasbi bilan bog'liq bo'lgan umumta'limiy tayyorgarlikni berar edi. Fabrika va ustaxonalarning egalari ishchi o'smirlarni, ularning oyliklarini saqlagan holda haftasiga maktabda o'qish uchun 8-10 soatga ishdan ozod qilar edilar. Kershenshteyner fabrika-zavod shogirdligining yangi tizimiga asos soldi, u ishlab chiqarishdagi amaliy ishni nazariy o'qish bilan birga olib borar edi. Bu tizim kasbiy ta'limning Germaniya tizimi sifatida G'arbiy Yevropada kengtarqaldi.

AQShda kasbiy pedagogikaning rivojlanishi yangi texnologiyalar joriy etilishi, mehnatni konveyerli tashkil etish, mehnat unumdorligini va raqobatbardoshlikni oshirish zaruratiga bog'liq mehnatni va ishlab chiqarishni tashkil etishga ilmiy yondashuv vujudga kelishi bilan bog'langan. **F.U.Teylor** (1856-1915) mehnatni ilmiy tashkil qilishga asos soldi, mehnatni tashkil etish va ishchilarni o'qitishda yangi metodlarni qo'llash teylorizm nomini oldi. Ish vaqtini zichlash bo'yicha tadbirlar bilan birga Teylor ishlab chiqarish madaniyatini tarbiyalab shakllantirish, mehnat va dam olishni ratsionallashtirish, ishlayotgan odamning psixo-fiziologiyasini mehnat faoliyatida hisobga olish g'oyalarini taklif etdi. Teylor mehnat operatsiyalari va uslublarini tahlil qilish va tanlab olishni taklif etdi. Teylor yozma instruktsiyalashga asos soldi, instruktsion (yo'riq) xaritasini nafaqat ishlab chiqarish, balki pedagogik instrument sifatida ko'rdi. Teylorning shogirdlari **F.Djilbret**, **G.L.Gantt**, **R.V.Selvidj**, fransuz **A.Fayol** va boshqalar ishlab chiqarishni takomillashtirish bo'yicha ishchi tashabbuskorligini tarbiyalash zarurati g'oyasini ilgari surishdi. Ommaviy ishlab chiqarish va konveyerda mehnatning operatsiya bo'yicha taqsimlanishi sharoitida teylorizm mehnat unumdorligining ortishiga ko'maklashdi, lekin shu bilan birga mehnatda zo'riqib ishlashga, toliqishga,

kasbiy kasalliklarning ko'payishiga olib keldi, buning uchun teylorizm ishchilar harakati arboblari tomonidan tanqidga uchradi [8].

Avtomobilsozlik asoschilaridan biri **Genri Ford** (1863-1947) o'zini kasbiy o'qitishni tashkil etish va uning metodikasining reformatori sifatida namoyon etdi.

Ommaviy konveyerli ishlab chiqarishni amalga tatbiq etib, u mehnatni operatsiyalar bo'yicha taqsimlash asosida ishchilarni o'qitishning operatsion-potokli tizimini ishlab chiqdi. Bu mehnat intensivligi va unumdorligini oshirdi, lekin shu bilan birga ishchilar asosiy qismining malakasini soddalashtirishga va o'qish muddatini qisqartirishga olib keldi. Keyinchalik konveyerda mehnat qilishni gumanitarlashtirish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqildi. XIX asr oxirlarida G'arbda amaliy pedagogika kabi kasbiy o'qitishning metodikasi vujudga keldi. U korxonalarda o'ziga xos o'quv ustaxonalarining yaratilishi bilan bog'langan edi, shu tufayli zavod ustaxonadan ajralib chiqdi va unga pedagogik funksiyalar qo'shildi. Ishlab chiqarish o'qitishi uchun shogirdlik tizimi epoxasiga nisbatan ancha o'ylab pishiqlangan, murakkablashib borayotgan ishlar majmuini tanlab olishga, qarab o'rganishga emas, balki usta ko'rsatib bajaradigan ishga asoslangan tizimboshlandi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin Yevropada milliy markazlar va xalqaro markazlar urush paytida kasbiy pedagogika bo'yicha to'xtab qolgan tadqiqotlarni qayta tiklashdi. Ular YUNESKO va Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan qo'llab quvvatlandi. Oxirgi o'n yilliklarda kadrlarni tayyorlash sohasida xalqaro hamkorlik kuchayib bormoqda.

1.2-§. Kasbiy pedagogikaning asosiy kategoriya va tushunchalari

Kasbiy pedagogikaning *asosiy kategoriyalari*-kasbiy ta'lim, kasbiy o'qitish, kasbiy tayyorlash va *asosiy tushunchalari*-kasb, mutaxassislik, malaka, kompetentlilik.

Kasbiy pedagogikaning *asosiy kategoriyalarini* ko'rib chiqamiz. [8]. ***Kasbiy ta'lim***-u yoki bu kasb doirasida malakali faoliyat olib borish uchun

zarur bo'lgan bilim, mahorat va ko'nikmalarni, hamda ma'lum kasbiy muhitda qabul qilingan xulq-atvor qoidalari va me'yorlarini o'zlashtirish jarayoni, mahsuli va natijasidir.

Kasbiy O'qitish-bu o'qiyotganning kasb bo'yicha ilmiy-texnikaviy bilimlar tizimini, hamda kasbiy masalalarni yechish mahorati va ko'nikmalarini o'zlashtirish bo'yicha muhandis-pedagog va o'qiyotganning hamkorlikdagi faoliyatidir.

Kasbiy tarbiya-bu o'qiyotganning ma'lum kasbiy muhitda qabul qilingan xulq-atvor qoidalari va me'yorlarini o'zlashtirish, hamda unda kasbiy muhim va ijtimoiy ahamiyatli shaxs sifatlarini shakllantirish bo'yicha muhandis-pedagog va o'qiyotganning hamkorlikdagi faoliyatidir.

Endi kasbiy pedagogikaning asosiy tushunchalarini ko'rib chiqamiz.

Kasb-mehnat faoliyatining mahsuli bo'lib, uning yo'nalishi-kasbiy tayyorgarlik va shakllanib bo'lgan va uzluksiz rivojlanayotgan bilimlar, mahoratlar va ko'nikmalar, hamda maxsus qobiliyatlar va kasbiy muhim shaxsiy sifatlar majmuidir, ular insonga daromadning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi va uning rivojlanishini va ijtimoiy mavqeinianiqlaydi.

Kasb-bu mehnatning ijtimoiy taqsimoti bilan belgilangan doimiy faoliyat turi bo'lib, u umuminsoniy axloqiy me'yorlar bilan muvofiqlashtirilgan bo'ladi.

Kasb tushunchasi va unga mos atama juda oldin paydo bo'lgan. Mehnat differensiallashib borgani sari bir kasb doirasida mehnat taqsimotini aks ettiruvchi atamaga ehtiyoj tug'iladi. Masalan, chilangan kasbi chilangar-yig'uvchi, chilangar- ta'mirlovchi, chilangar-asbobchi va h.k. kabi qator turlarga bo'linadi.

Shu sababli bir qator kasblarda mehnat taqsimoti natijasi sifatida alohida mutaxassisliklarni ajratishadi. Masalan: kasbi-chilangar, mutaxassisligi-chilangar- asbobchi; kasbi-vrach, mutaxassisligi-xirurg, terapevt va sh.k. ***Mutaxassislik***-bu maxsus tayyorgarlik va ishda orttirgan tajriba orqali egallangan bilimlar, mahoratlar va ko'nikmalar majmui bo'lib, ular ma'lum kasb doirasida faoliyatning muayyan turini bajarish uchun zarurdir.

Mutaxassislik-bu kasbiy mehnatda ishlarning nisbatan tor doirasini qamrovchi kasbiy faoliyat turidir.

Mutaxassislikdan tashqari kasbiy faoliyatning alohida turlarida *ixtisoslikni* ajratishadi. Masalan, kasbi-vrach, mutaxassisligi-xirurg, ixtisosligi-neyroxirurg (bosh miyada operatsiya qiladi).

Ixtisoslik-mutaxassislikning bir qismi bo'lib, bu mutaxassislik doirasida u yaratiladi va ushbu ixtisoslik profili bo'yicha faoliyatning turli jabhalarida chuqurlashtirilgan kasbiy bilim, mahorat va ko'nikmalar olinishini ta'minlaydi.

Malaka-bu xodim kasbiy tayyorgarligining darajasi va turi, ma'lum ishni bajarishi uchun zarur bo'lgan bilim, amaliy malaka va ko'nikmalarning unda bo'lishidir. Kasbiy tayyorgarlik malakasi Davlat ta'lim standarti (DTS)ning malakaviy talablarida aniqlanadi.

Ushbu kasb, mutaxassislik bo'yicha xodim mehnatining mazmuniga ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining talablari mutaxassisning malakaviy tavsiflari bilan belgilanadi. Ular DTSda bitiruvchi kasbiy faoliyatining maqsadlari, vazifalari, kasbiy faoliyat obyektlari va turlari, hamda zaruriy bilim, amaliy malaka va ko'nikmalarning majburiy minimumi va ta'limni davom ettirish imkoniyatlari bilan berilgan.

Demak, *malakaviy tavsifnoma*-davlat hujjati bo'lib, unda ushbu kasb bo'yicha mutaxassis egallashi kerak bo'lgan bilimlar, amaliy malaka va ko'nikmalarga qo'yilgan talablarning ro'yhati keltirilgan bo'ladi.

Demak, *malaka*-bu:

- kasbiy tayyorgarlik natijasida olingan mutaxassisstatusi;
- kasbiy tayyorgarlikdarajasi;
- kasbiy faoliyat murakkabliginingdarajasidir.

Oxirgi yillarda malaka tushunchasining ma'nosi ancha kengaydi. Hozirgi paytda xodim malakasiga, yuqorida keltirilgan malakaviy tavsifnomadan tashqari, kasblarning ancha keng doirasi uchun zarur bo'lgan *shaxsning kasbiy ahamiyatli sifatlari* qo'shildi. Bu sifatlarni tayanch malakalar nomini oldi.

Tayanch malakalar-bu umumkasbiy bilim, amaliy malaka va

ko'nikmalar, hamda shaxs qobiliyati va sifatlari bo'lib, ular kasblarning ma'lum guruhi bo'yicha ishlarni bajarish uchun zarurdir.

Tayanch malakalar-faoliyatning integrativ turlarini samarali amalga oshirilishini taqozo qiladi va professionallar uchun xarakterlidir. Kognitiv bilim berishga yo'nalgan akademik ta'lim doirasida tayanch malakalarning rivojlanishini qiyin, chunki bilim, amaliy malaka va ko'nikmalardan tashqari ularning tarkibiga kognitiv qobiliyatlar, shaxsning sifati va kasbiy xulq-atvorning shakllari ham kiradi. Tayanch malakalarning rivojlanishi-shaxsga yo'nalgan ta'limning imtiyozidir.

Tushunchaning ma'nosi tayanch malakalar xodim shaxsining kasbiy muhim sifatlariga taalluqli ekanligini bildiradi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar 60 ga yaqin tayanch malakalarni aniqlash imkonini berdi.

Amaliyot esa muayyan kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun, odatda, kasbiy muhim universal sifatlar talab qilinishini ko'rsatdi, ularga quyidagilar kiradi:

- mas'uliyatlilik;
- ishonchlilik;
- kommunikativlik;
- hamkorlikka bo'lgan qobiliyat;
- kreativlik;
- mustaqil qaror qabul qilishga bo'lgan qobiliyat vab.lar.

Tayanch malakalar-mutaxassislar tayanch kompetensiyalari rivojlanishining muhim shartidir.

Kompetensiya (lotincha *competo*-erishmoqdaman, mos kelaman, yaqinlash- moqdaman) –

- 1) qonun, ustav yoki boshqa me'yoriy hujjat bilan muayyan tashkilotga yoki mansabdor shaxsga taqdim etilgan vakolatlardoirasidir;
- 2) u yoki bu jabhadagi bilim va tajribadir. Kompetensiyalarning ma'nolari: kompetensiya (lotincha *competere*-mos kelish)-bu mutaxassis (xodim)ning

kasbiy vazifalarning ma'lum auditoriyaini yechishga bo'lgan shaxsiyqobiliyatdir;

3) kompetensiya-bu ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritishda bilim, amaliy malaka va tajribani qo'llashqobiliyatidir;

4) kompetensiya-muayyan organ yoki mansabdor shaxsning yuridik o'rnatilgan vakolatlari, huquqlari va majburiyatlarining majmuidir; davlat organlari (mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari) tizimida uning o'rminibelgilaydi;

5) umumiy kompetensiya-faoliyatning umumiy turi masalalarini yechishda amaliy tajriba, mahorat va bilimlar asosida muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatidir;

6) kasbiy kompetensiya-faoliyatning kasbiy turi masalalarini yechishda amaliy tajriba, mahorat va bilimlar asosida muvaffaqiyatli harakat qilishqobiliyatidir.

Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar simpoziumining (Bern, 1996 y.) materiallari kompetensiyaga quyidagi ta'rifni berishga imkon tug'diradi: ***Kompetensiya-bu mutaxassisning kasbiy faoliyatda o'zining bilim va amaliy ko'nikmalarini qo'llashga bo'lgan umumiy qobiliyati hamda amallarni bajarishning umumlashgan usullaridir.***

Tayanch kompetensiyalar-bu turli kasbiy hamjamiyatlarga moslashish va mahsuldor faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan madaniyatlararo va sohalararo bilimlar, amaliy malakalar va qobiliyatlardir. Tayanch kompetensiyalar kasbdan yuqori turuvchi alohida tavsifga ega.

Kasbiy ta'limda alohida ahamiyatga ega bo'lgan beshta tayanch kompetensiyalarni farqlashadi (1.1-rasm) [8]:

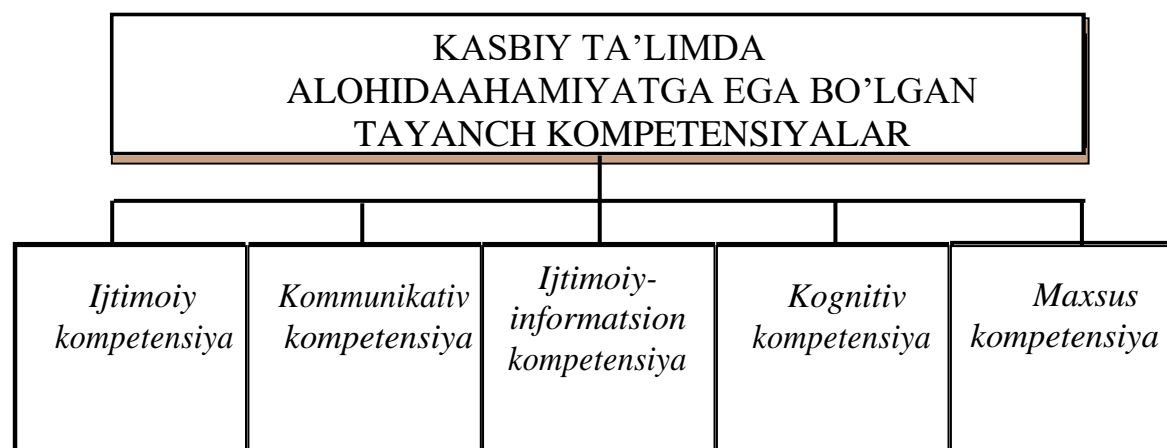
1. *Ijtimoiy kompetensiya*-o'ziga mas'uliyatni olish, qarorlarni birgalikda ishlab chiqish va uni amalga oshirishda ishtirok etish qobiliyati, turli elatlar va dinlarga nisbatan tolerantlik, o'zining manfaatlarini ishlab chiqarish va jamiyat ehtiyojlariga mos kelishini namoyon qilishdir.

2. *Kommunikativ kompetensiya*-har xil tillarda og'zaki va yozma, jumladan kompyuterli dasturlashdan foydalanib, muloqot qilish texnologiyalarini egallash, xususan, Internet orqali muloqot qilish.

3. *Ijtimoiy-informatsion kompetensiya* –informatsion texnologiyalarni egallaganlik va Internet orqali tarqatilayotgan ijtimoiy ma'lumotga tanqidiy munosabatdabo'lish.

4. *Kognitiv kompetensiya*-ta'lim darajasini doimiy ravishda orttirib borishga hozirlik, o'zining shaxsiy potensialini dolzarblashtirish va realizatsiya qilishga ehtiyoj, yangi bilim va amaliy ko'nikmalarni mustaqil egallash qobiliyati, o'z- o'zini rivojlantirishqobiliyati.

5. *Maxsus kompetensiya*-kasbiy amallarni mustaqil bajarishga tayyorlanganlik, o'z mehnati natijalarinibaholash.

1.1-rasm. Tayanch kompetensiyalar

Demak, *tayanch kompetensiyalar*-bu muayyan kasbiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat uchun zarur bo'lgan amaldagi bilimlar, amaliy malakalar, hamda qobiliyatlardir. Ular faoliyat subyektlarining shaxsiy xarakteristikalarini emas (tayanch malakalardan prinsipial farqi ham ana shunda), balki shaxs sifatlarini realizatsiya qilishga ko'maklashadi, faoliyat subyektlari kasbiy mahorat va obyektiv ijodiyotning yuqori pog'onalariga chiqishganida ularning raqobatbardoshligi va ijtimoiy-kasbiy mobilligini belgilaydi. Ular turli ijtimoiy va kasbiy hamjamiyatlarda muvaffaqiyatli moslashish imkonini beradi. Umumlashganlikning yuqori darajadagi ijtimoiy-kasbiy tuzilmasi sifatida ular

subyekt maqsadli (ijtimoiy-kasbiy va kasbiy-ijodiy) funksiyalarining tahlili bilan aniqlanadi. Bu maqsadga muqim va kafolatlangan erishish mutaxassisida kasbiy-ijodiy potensial shakllanganda *kreativ kasbiy ta'lim* doirasida erishish mumkin.

Fokus Kompe- tensiya jabhalari	Bilimi	Xulq-atvori	Mahorati
Kasbiy kompetensiya	Mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda o'z fa-ning mazmunini biladi va tushunadi	Talabalarga nisbatan halol va adolatli	Yakuniy atijaga yo'nalgan o'qitishni muvaffaqiyatli o'tkazadi
Ijtimoiy kompetensiya	O'z talabalarining har xil qobiliyatlari va hissiyotlarini tushunadi	Talabalarga va ham kasblariga tu-shunish bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi	O'qiyotganlar, ham-kasblar, rahbarlar, ota-onalar hamda firmalar bilan muvaffaqiyatli hamkorlikda bo'ladi
Shaxsiy kompetensiya	O'zining kuchli va bo'sh tomonlarini va ularning sabab-larini biladi	O'zining kuchli ta-raflarini qadrlaydi va xatolaridan saboq oladi	O'z qobiliyatla-rini tan oladi va o'z potensialini ivojlantirishda davom etadi

1.1-jadval

Kasbiy O'qitishning zamonaviy o'qituvchisi profili uchun mumkin bo'lgan jabha misoli

1.3-§. Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.

Pedagog-olimlar va amaliyotchilar o'z ishlarini mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni, yangi g'oyalarni, bironta metod, usul, vosita, mashq, o'yin yoki ularning majmuasi samarasini, qaysi bir yoki bir guruh talaba-talabalarning bilim, saviya, hulq-atvorlarini o'rganishda, umuman olganda ta'lim-tarbiya mazmun-mohiyatini boyitishda, yangilashda pedagogikaning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi. Kasbiy pedagogika talabalarga ilmiy-tadqiqot metodlarni taqdim qilganda ularni o'rta va o'rta maxsus bilim yurtlarda tahsil olayotgan yosh avlodni tarbiyalash, o'z kasbiga bilimli qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan tashqi va ichki aloqa va munosabatlarni toptirishga, ularning ijobiy va salbiy tomonlarni ajratishga, bilim berishning optimal yo'llari, metod va vositalarini ilmiy tekshirishlar o'tkazib aniqlashga o'rgatadi. Talaba-bo'lajak mutaxassis-o'qituvchi sifatida ta'lim-tarbiyaning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari qanchalik to'g'ri tanlansa, bu jarayonni takomillashtirish darajasi shunchalik yuksaladi. O'qitish va tarbiyalashdan avval hamda shuning ayni paytida tekshirishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot metodlari tizimi kasbiy pedagogika fanida to'la yaratilgan. Quyidagi mazkur holatlar o'qituvchining talabalar to'g'risida bilimlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi:

7) talabalarning munosabatlari va bir-biri o'rtasidagi tafovutlarmavjudligi;

8) o'qitish va tarbiyalash jarayonida vujudga keladigan o'qitish vatarbiyalash

9) vazifalari, shakl, metod va vositalarning o'zgarishi;

10) metod va vositalarning amalga oshirishning qay darajadamurakkabligi;

11) har bir talabaning oila, ota-ona, aka-uka, do'stlari, mahallasi, o'qituvchisi,

12) maktabi, auditoriyai, guruhi, vatanigaixlosi;

13) har bir talabaning bilim, mehnat, qaysidir ish, kimnidir qutqarish, himoyalash,

14) yordamga hamma vaqt tayyor bo'lishiga, mardlik, jasurlik ko'rsatishiga intilganligi;

15) har bir talabaning o'ziga xos xususiyatlarini, aqliy, ruhiy, xulqiy va jismoniy tomonlarini qay darajada o'sibborishi;

16) har bir talabani uning bilimi, saviyasi, qobiliyatlari bilib olib qaysi andozada

17) o'qitish va tarbiyalashmumkinligi;

18) talaba kamolotiga ta'sir etuvchi irsiyat, oila sharoiti, atrof-muhitaniqligi;

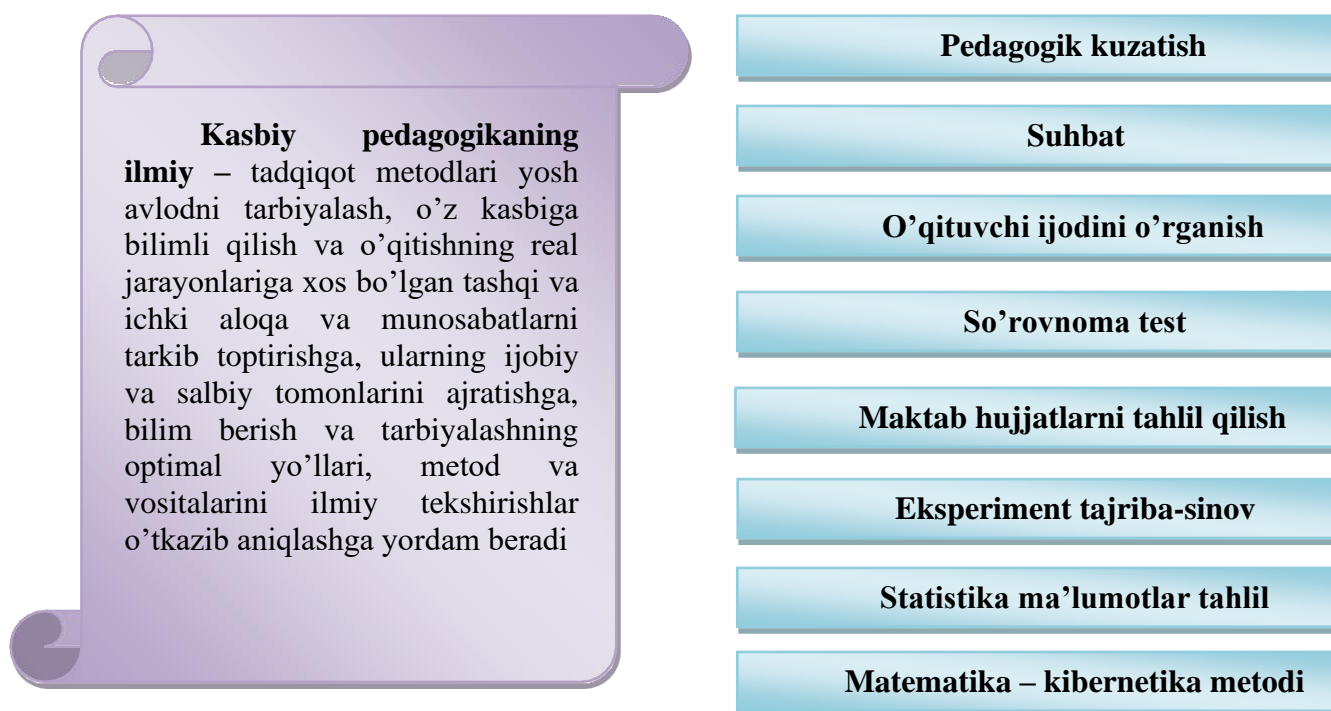
19) bilim, ko'nikma va malaka o'zlashtirish qobiliyatidarajasi.

Mazkur quyida ishlab chiqilgan metodlarga tayangan holda ish yuritish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

Pedagogik kuzatish-odatda pedagogik kuzatish ma'lum reja asosida o'tkaziladi. U orqali talabalarga aytmasdan va sezdirmasdan ularning bilimlarnio'zlashtirishlarini, ularning xulq-atvori va xususiyatlarining o'zgarishlarni, qobiliyatlarining o'sishlarini, qo'yilgan maqsad amalga oshayotganligini, shaxsiy farqlarini aniqlash, qiyoslash, hisobga olish va biror aniq maqsadni amalga oshirishni maqsad qilib, idrok qilish uchun amalga oshiriladi hamda ta'limiy hamda tarbiyaviy ta'sir etish asosida metod va vositalarni belgilash uchun qo'llaniladi. Kuzatish orqali to'plangan materiallar o'rganiladi va tadqiqotchini u yoki bu pedagogik xulosalar qilishiga zamin yaratadi.

Bunda kuzatishlar davomiyligi va soni, kuzatish ob'yekti, vaqti, yig'ilgan dalillar tahlil qilinadi va qiyoslanadi. Nihoyat, kuzatish natijalariga qarab, pedagogik vaziyatlarni ijobiy tomonlarga o'zgartirish uchun kerakli tavsiyalar taqdim etiladi. Pedagogik kuzatish metodi bevosita va bilvosita kuzatish turlariga bo'linadi. Bevosita kuzatish metodi biror-bir hodisaning oqibatlari, talabaning shu vaziyatda bo'lgan xatti-harakatlari, so'zlari haqidagi aniq

materialni talabalar, o'qituvchilar, otaonalar, boshqa shaxslar orqali yoki video, diktofonni qo'llashi bilan o'rganib olishga imkon beradi. Bilvosita kuzatishda to'g'ri, ob'yektiv natijalar olish uchun shaxsan tadqiqotchi pedagog o'zi ishtirok qilib, borish, hodisa va vaziyatlarni, kerakli talabalar xatti-harakatlarini o'z ko'zi bilan kechiradi.

1.2-rasm. Kasbiy pedagogikaning tadqiqot metodlari

Suhbat metodi-maktab, texnikum, oliy ta'lim o'qituvchilari hamda ta'lim muassasi talabalari jamoalari bilan, ota- onalar, tanish va notanish odamlar bilan ta'lim muassasalarda, xonadon va ko'chada, transport yoki biron tashkilotda yakka, guruhli yoki ommaviy tarzda qo'yilgan pedagogik masalalarni aniqlash uchun olib borilganda qo'llaniladi. Har bir pedagogik maqsadga yo'naltirilgan suhbat tadqiqotchining jiddiy tayyorgarlik ko'rganini bildiradi. Jumladan, suhbat mazmunli va maqsadga muvofiq o'tishi uchun avvalambor quyidagi masalalar yechishi talab etadi:

- 20) suhbat rejasini tuzish, uni amalga oshirish yo'llarinibelgilash;
- 21) qo'yilgan masalalarga oid kerakli savollarni topish;
- 22) suhbatni o'tkazish joyi va vaqtini belgilash va erkin, do'stona gaplashishga qulay sharoitlar (shinam joy, chiroyli musiqa, yorug'lik, guldastalar va h.k.)

yaratish;

23) suhbatdoshlarning soni, yoshi, kasbi, bilim va madaniyat darajasi va hulq atvorini, umuman kimligini oldindan bilish yoki aniqlab olish, suhbat ch og'ida shularni unutmaslik;

24) suhbatga madaniy chaqirish, taklif qilish yoki suhbat qilishni so'rash, iltimos qilish;

25) suhbatda tashqi ko'rinish va o'zini madaniy tutishi, mazmunli so'zlari bilan suhbatdoshlarni lolqoldirish;

26) o'zi va suhbatdoshidan mahmadona va bachkana bo'lmasligini so'rash, bor savollarini aniq va ravonqo'yish;

27) muomala ohangini ijobiy to'g'irlash, jiddiy tusdagapirish;

28) suhbatning qaysi bir daqiqasida uni kerakli, maqsadiy tomonga yo'naltira olishni bilish, suhbatdoshning ayni paytdagi ruhiy holatini sezib, suhbatni shunga moslashtirish, o'zgartirish yoki mutlaqoto'xtatish.

Tekshirayotgan suhbatdosh bilan bevosita og'zaki suhbat tarzida aloqada bo'lish paytida uning javoblarini ko'pincha yozmasdan erkin muomala shaklida qo'llaniladi. Lekin bu pedagogik tadqiqotga yo'naltirilgan suhbat erkinsuhbatemas, savollarni oldindan belgilangan izchillikda bayon qilishni nazarda tutadi. Bunda javoblar suhbatdoshlarning roziligi bilan video yoki diktofonga yozib olinadi. Suhbat natijalari tahlil qilinadi, qiyoslanadi, umumlashtiriladi, tegishli xulosalar chiqariladi, ular qo'shimchalar bilan pedagogik jarayonga kiritish yoki kiritmasligiga tavsiya beriladi.

Bolalar ijodini O'rganish-bunda talabalarning o'ziga xos faoliyatlariga, shaxsiy bilim, malaka va qobiliyatlariga doir omillar tahlil qilinadi, muayyan xulosalar yasaladi. Har bir inson bu bir katta mo'jiza va bir dunyodir. U hayotga kelishi bilanoq xudo, tabiat bergan, ota-ona qoni bilan kelgan nafaqat o'z tashqi ko'rinishi, balki qobiliyatlari, intilishlari bilan boshqalardan farqlanadi. Shunga qarab har bir o'qituvchining vazifasi-bolaning o'zini nimalarga tortilishini topib, shu xislatlarni shakllantirish va rivojlantirishini ta'minlab berishi darkor. Bolalarning qaysi ijodga mansubligini aniqlashda pedagogik tadqiqotlar va

tahlillar o'tkaziladi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun ularning turli daftarlari, tutgan kundaliklari, bayon va insholari, yozilgan ertak, hikoya va she'rlari, to'qilgan mato va tikilgan kiyim-bosh kiyim-oyoq kiyimlari, chizilgan rasmlari va ishlagan fotosur'atlari, tuzilgan asbob-uskunalari va apparat yoki mashina-mexanizmlarning maketlari, matematika formulalarni yechishga yangicha yondoshuvlari, fizika- kimyo-biologiyadan o'tkazilgan tajriba-sinovlari, ona yurtimizning turli joylariga sayr qilishlari, arxeologik qazishlarga ishtirok etishlari, tarixiy meros va yodgorliklarimizni astoydil o'rganishlari, majlis va munozaralarda so'zga chiqishlari va sahnada she'r aytish va spektakl qo'yishlari, musiqa bilan shug'ullanishlari, jismoniy tarbiya va sport biron turi bilan mashg'ulotlari, sataroshlik, o'yni bezatish, pazandachilikka o'rinishlari, o'ydagi hayvonlari, bog'i va polizlariga qarashlarini o'rganishi hizmat qiladi. Bolalar ijodini o'rganish, tahlil qilish va baholash uchun mamlakatimizda tugalmaydigan ravishda har bir maktabdan tortib respublika miqyosigacha ko'p fan va san'at olimpiadalari, tanlov va festivallar, konsert va ko'rgazmalar, musobaqa va ijodiy uchrashuvlar o'tkaziladi. Bularning natijasi yoshlar orasidan qobiliyatli, salohiyatli, zukko, bir ishga ixlos qo'ygan, intilishlari zo'r o'g'il va qizlarimizni aniqlab olishdir. Bu aynan tadqiqotchi pedagoglarning ishidir. Keyingi bosqichda yoshlarning iste'dodlarini o'stirish uchun har bir ta'lim muassasida dastur, reja, moddiy va ilmiy sharoitlar tuzilgan, maxsus maktablar va to'garaklar ishlamoqda.

Test, so'rovnomalar metodi - izlanuvchi-tadqiqotchining boshqa shaxslardan pedagogik-psixologik tajribaning biror tomoni yoki hodisalari haqida axborot, ma'lumot olish bu metodning asosiy xususiyatini tashkil qiladi va ta'lim-tarbiyada faol qo'llanilmoqda. So'rovnoma, ya'ni anketada yaratilgan ilmiy farazning dolzarligi va yangiligini aniqlash, talabalarning bilimini va saviyasini aniqlash, ularning fikrlarini, qarashlarini, qaysi fanlarga va qanday kasblarga qiziqishlarini, qaysi darsda qanday usullar bilan ishlash, qanday vositadan foydalanish, qanday o'yin qilish foydali, unumli va qiziqarli o'tadi, qaysi adabiy qahramon, ishchi, shifokor, olim, san'atkor, o'qituvchi, talaba,

sportchidan o'rnak olsa arziydi, kelajakdagi maqsadlari va rejalarini bilish va u haqda xulosalar chiqarish, tavsiya va maslahatlar berish maqsadida o'tkaziladi. So'rovnomalar oila, auditoriya, guruh, maktab jamoadagi o'zaro munosabatlarni o'rganishda qo'llaniladi, ularning materiallari munosabatlarning shakllanishidagi turli bosqichlarni ta'riflovchi to'siqlar va faol holatlarni ko'rsatadi.

So'rovnoma metodlaridan biri-bu test yordamidagi sinov metodidir.

Test sinovlar metodi-bu yozma ravishda berilgan javoblarni umumiy tarzda yig'ib olish metodidir. Test savollari natijasida olingan javoblardan kutiladigan maqsad qisqa vaqt davomida talaba-talabalarning bilimlarini bir vaqt ichida umumiy baholashdir. Test yordamida sinov talaba yoki o'qituvchining bilish qobiliyati, aqliy tafakkuri, shaxsiy va kasbiy fazilatlari hamda yoshlarning qaysi soha va kasb mutaxassislikka layoqati, iqtidori borligini qisqa vaqt davomida aniqlik kiritish yoki baholash imkonini beradi. So'rovnomalarda javoblarning ta'rifi va miqdori oldindan nazarga olinmasada, test so'rovlarda savollar muayyan tarzda ifodalanib, taklif qilinayotgan javoblardan bir yoki bir nechtasini tanlab olishni nazarda tutadi. Test yordamida so'roq o'tkazish yana bir ijobiy tomoni-testni ommaviy tarzda o'tkazsa bo'ladi, chunki bilimni baholash jarayonini kompyuter yordamida avtomatlashtirish mumkin.

Bundan tashqari, test savollari va masalalarining o'ziga xos yana bir tomoni shundaki, uning qisqa va lo'ndaligi, to'g'ri javobni umumiy javoblar ichida borligi va ularning talabalarga ko'rsatma bo'lib hizmat qilishi, uning javobni topishda nafaqat bilim, balki diqqat, xotira, sezgirlik va topqirliklar qo'l keladi. Test sinovlarni o'tkazishda talaba-talaba va o'qituvchi orasidagi noxush psixologik to'siqlar yo'qoladi. Barcha talaba-talabalarga beriladigan imtihon sharoitlari vaqti, variantlarning murakkablik darajasi, baholash mezonlari deyarli bir xil bo'lishiga erishiladi. Test savollari talabalarning mustaqil ishlashini yanada faollashtiradi. Test sinovini oliy, o'rta va o'rta maxsus o'quv yurtlariga reyting nazoratlarida qo'llash ijobiy natijalar bermoqda. Test natijalarini avtomatlash- tirilgan holda ishlab chiqish amalga oshirildi, talabalarning qaysi

fandan bilimlarining past yoki yuqoriligini baholash va uni darhol muassasaning o'zida tahlil qilish imkoniyati yaratildi. Test sinovlarini tuzish murakkab ta'limiy va ilmiy jarayondir. Test sinovlari asosida olingan natija tadqiqot ishi natijalarining real va ishonchliligi testda berilgan savollarning shakligahamda uning mazmuniga uzviy ravishda bog'liqdir. [8].

Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi-qator yillar davomidagi materiallarni o'rganish maktab, litsey, kollej o'qituvchi, murabbiy, metodist, psixolog, talabaning faoliyatini ta'riflab berish uchun benihoyat qimmatli ma'lumot beradi. Har bir ta'lim muassasining arxivida saqlanib kelayotgan o'zining tarixiy qiymati baland xalq maorifiga oid hujjatlar, kafedra, bo'lim, fakultet xujjatlari hozirgi vaqtdagi pedagogik jarayon holatini, uning o'tmishdagi holatdan farqli o'laroq qiyosiy tarzda yorituvchi aniq ilmiy ahborot to'plashga, har bir talaba-talaba shu yerda tahsil olayotganda har bir qadamini bilib olishga imkon beradi. Shu materiallardan pedagog tadqiqotchi talaba-talabalarining umumiy soni, ijtimoiy tarkibi, ularning o'sishlari yoki kamayish sabablarini, talaba-talabalarining har bir fan bo'yicha bilimlarni egallashko'rsatgichi, a'lochi va qoloqlar, iqtidorli, olimpiada qatnashchilari har bir o'quv yiliga qarab soni, muassasaning ilmiy- pedagogik va moddiy baza bilan ta'minlashini aniqlab olishi mumkin. Tadqiqotchi pedagog maktab holatini va unda tashkil qilgan ta'lim-tarbiya jarayonini o'rganishda o'qituvchilar ishini aks ettiruvchi materiallar, ya'ni davlat ta'lim standartlari, o'quv mashg'ulotlarning jadvallari, o'quv tartibi qoidalari va nizomlari, o'quv reja, dastur, konspekt, ma'ruza matni, bo'lim, kafedra, fakultet, pedagogik kengashining bayonnomalari, yoritilgan darslik va qo'llanmalar, o'qituvchi, kurator, metodist, psixolog, tarbiyachilar o'quv-tarbiyaviy ishlari to'g'risidagi kundalik va hisobotlarni so'rab tadqiqiy o'rganadi va taqqoslaydi.

Eksperiment, tajriba-sinov metodi-ushbu metod asosan ta'limiy va atarbiyaviy jarayonlarga tegishli ilmiy qarashlar yoki amaliy ishlarning tadbqiqi jarayonlarini sinov-tekshiruvdan o'tkazish, aniqlik kiritish uchun o'tkaziladi. Pedagogik eksperiment bu ham kuzatish metodiga yaqin, lekin bularning bir-

birdan farqi shundaki, pedagogik kuzatishda toza, ob'yektiv natija olish uchun hech kim mazkur jarayonga aralashmaydi, eksperimentda esa tadqiqotchi pedagog aralashadi, muayyan sharoitlar yaratadi, pedagogik jarayonga yangiliklar kiritadi, uni bir necha marta qayta-qayta takrorlaydi. Eksperimental tekshirish har doim yangi tajriba o'tkazishni nazarda tutadi. Bu tajribaning mohiyati ta'lim-tarbiya jarayonining o'tkazish sharoitini o'zgartirishdan iborat bo'ladi.

Pedagogik eksperiment maqsadi dastlabki o'qitish yoki tarbiya holatini o'zgartirishda darsga kiritilayotgan aniq metod va vositalar, tanlangan materiallar muhimligini belgilab qo'yishdir. Pedagogik eksperiment o'tkazishdan avval tadqiqotchi pedagog hu ish yuzasidan oldiga qo'ygan ilmiy tushunchalar asosida maqsad va vazifalarni aniqlab olishi kerak. Masalan, faraz (o'rtaga tashlangan yangi fikrni qanday holatda pedagogik jarayonni o'zgartirishda qaysi ijobiy natijalarni kutmoqda); tadqiqot ob'yekti (qaysi ta'lim muassasasida qaysi fan bo'yicha va qaysi bosqichdagi pedagogik jarayon); tadqiqot predmeti (shu fanning qaysi o'quv material bo'yicha ishlamoqchi); tadqiqot dolzarbligi (bu tadqiqot ilmga, ta'lim-tarbiya tizimiga qaysi oziqa beradi); tadqiqot ilmiy yangiligi (tadqiqotchi o'zi o'ylab chiqqan qaysi fikr va g'oyalarni taqdim qilmoqchi); nazariy muhimligi (ilmni qanday rivojlantiradi); amaliy muhimligi (ta'lim-tarbiya amaliyotiga nimaberadi).

Pedagogik eksperimentning quyidagi metodlar mavjud: birdan-bir farqlanish -yangi metod yoki vosita sifati tekshiriladi. Bunda eksperimentdaishtirok qiladigan talaba-talabalar ikki, tarkiblari bilim-malaka bo'yicha teng talaba-talabalardan iborat guruhga bo'linadi, birinchi, nazorat guruhida o'quv ish eskicha, yangi metod vositani ishga kiritmasdan o'tkaziladi, ikkinchi eksperimental guruhda esa o'quv ish yoki aksincha, yangi metod-vositani kiritib o'tkaziladi. Sinovlar o'tish vaqti va mashg'ulotlar hajmi belgilanadi. Sinovlar tugashi bilan natijalar solishtiriladi, natijalar tahlili yangi metod-vosita ijobiy ta'sir etishi qanchaligini ko'rsatadi. Bunday pedagogik eksperiment ko'zda tutilgan maqsadga qarab uch bosqichgabo'linadi:

1) Ta'kidlovchi bosqich-hozirgi kunda mavjud bo'lgan pedagogik vaziyat o'rganiladi;

2) Nazorat bosqichi-eksperimentda ishtirok qiladigan talaba-talabalar bilimmalakalari tekshiriladi va ikki, tarkiblari bilim-malaka bo'yicha teng talabatalabalardan iborat guruhga ajratilgan holat o'rganiladi;

3) O'qitish bosqichi-taqdim etilgan faraz bo'yicha yangi metod-vositlardan iborat pedagogik jarayon yaratiladi va muhimligi tekshiriladi. Birdan-bir o'xshashlik-ikki yoki bir necha guruhlarda talaba-talabalarning bilim, ko'nikma va malakalar darajalarini tekshirish maqsadida darslar turli metod-vositlar asosida o'tkaziladi. Sinovlar tugashi bilan natijalar solishtiriladi, natijalar tahlili har bir guruh talaba-yoshlarning bilimi, ko'nikma hamda malakalar darajalar qanchaligi va sifatini ko'rsatadi. Birga bo'ladigan o'zgarishlar ikki yoki bir necha guruhlarda talaba-yoshlarning bilimi, ko'nikma hamda malakalar darajalarini o'zgartirish maqsadida yangi metod-vositani kiritilib o'tkaziladi. Sinovlar tugashi bilan natijalar solishtiriladi, natijalar tahlili har bir guruh talaba -talabalarning bilimi, ko'nikmasi hamda malaka darajalari o'zgarishlar qanchaligi va sifatini ko'rsatadi.

Statistika ma'lumotlarini tahlil qilish metodi-respublikamizda har bir tashkilot va ta'lim muassasasining o'zining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Davlat xalq xo'jaligi rejalariga asoslanib, ta'lim muassasalari ajratilgan kapital mablag'larning doimiy ravishda ortib borishi, maktab binolari va ularning jihozlari, kabinet, kompyuter xonalari va laboratoriyalari, muassasa xududi, sport maydoni va stadionlari, kutubxonlari, darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalari vako'rgazmaliqurollarini ko'payishi, yaxshi saqlashi va ta'mirlashi, talaba-talabalar soni, o'qituvchi kadrlar soni va ilmiy darajalari, ta'lim muassasasibarpo etilishi, xo'jalik kelishuvlari va ular orqali kelayotgan mablag'larni o'rnatilgan tartibga ko'ra tasarruf etishi qonun va qonun osti hujjatlarda belgilab qo'yilgan. Bularning hammasi-davlat, jamiyat, xalq nazoratida bo'lib va ishni doimo yaxshilash uchun statistik ma'lumotlarni jamlash va aniqlash tashkiloti orqali aniqlanadi. Tadqiqotchi pedagog uchun

statistik ma'lumotlarni tahlil qilish-ta'lim-tarbiya jarayoniga bularning alohida qaysi biri yoki majmua holatda ta'sir ko'rsatishini aniqlash va pedagogik jamoaga tavsiyalarni berish ko'rsatibo'tilgan.

Matematika-kiberiyetika metodi-ta'lim-tarbiya nazariyasi hozirgi kunda hisoblash matematikasi va kibernetika mashinalari yordamida o'zining ko'p ilmiy tadqiqotlarini olib bormoqda. Tadqiqotchi pedagoglar o'zining ilmiy ishlarida dasturli ta'lim, o'qitish jarayonini mustahkamlash, reyting va testlar asosida baholash, ta'lim va tarbiya jarayoni natijasi samaradorligini oshirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim berish, ta'lim muassasalari hisobotini mashinalar asosida tuzish va mashina orqali boshqarish to'g'risida ko'p qimmatli tavsiyalar bermoqda. Bundan tashqari, har bir ta'lim muassasasidagi kompyuterlarda talaba-talabalar to'g'risida kerakli ma'lumotlar mavjud. Masalan, talaba talabalar shart-sharoitlarni, yutuq va kamchiliklarni bilish, yoshlar orasidagi munosabatlarni, dinga bo'lgan munosabatlarini aniqlash, talaba-talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlar darajasi, bilimlarni o'zlashtirishga ishtiyoqi, ta'lim vositalari xususan adabiyotlar bilan ta'minlanganlik darajasi, o'quv taqsimoti, professor-o'qituvchilarning o'qitish ko'rsatgichlari, o'quv-uslubiy qo'llanmalarning sifati, kompyuter bilan mashg'ulot olib borish turlarini o'rganish, qo'llanilayotgan testlar muhimligi, ilmiy va kasbiy mahoratini oshirishdagi mashg'ulotlar turi, talabalar stipendiyasi miqdori, ota-onalar va vasiylik kengashlarining moddiy yordami, ularning ma'lumoti, ish joyi, talaba-talabalarning ko'p shug'ullanadigan jamoat joyi, istiqomat tiladigan joyi, ilmiy va diniy dunyoqarashining shakllanishida ta'sir etuvchi omillar, etakchi kadr bo'lib yetishida asosiy omillar, talaba- talabalarning onglilik darajasi jarayoni, komil inson, ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk shaxs bo'lishi uchun kerakli bo'lgan ma'naviy sifatlar, komillikka erishish uchun tezroq qutulish kerak bo'lgan salbiy sifatlar, "Ta'lim to'g'risida"giqonunningmazmun-mohiyati haqidagi talaba-talabalarning fikrlari va munosabati kabi masalalar kompyuterlarda qayta ishlanadi va xulosalar chiqariladi.

Bundan maqsad, barcha talaba-talabalarni bilim, saviya, aqliy salohiyati,

ruhiy va jismoniy salomatligi, hozirgi ehtiyojlari va dunyoqarashlari ni ilmiy o'rganish hamda vaqtida kerakli tajriba va amaliyotlar o'tkazishdir.

1.4-§. Pedagogik faoliyatga qo'yilgan talablar, pedagogning asosiy professional sifatlari

O'qituvchining pedagog–tarbiyachilik faoliyati, uning har bir soha bo'yicha bilim va malumotlardan xabardor bo'lishi, o'z mutaxassisligiga tegishli fundamental bilimga ega bo'lishi hamda ta'lim muassasi o'qituvchisining rivojlanib kelayotgan shaxsi psixologiyasi, uning layoqati, iqtidori va qobiliyatlari to'g'risida chuqur malumotga ega bo'lishi, kishilik olamida sodir bo'layotgan sotsial voqea-hodisalarni to'g'ri idrok etishi va tahlil qila olishi hamda ularni adolatli baholay olishi, guruh jamoasini to'laligicha aniqlikda, yaxlit va har bir talabani induvidual tarzda bilishi, har bir talabaning axloqi, xulqi va jamiyatdagi faoliyatini oldindan aytib bera olish mahoratiga ega bo'lishi muhimdir.

Pedagog kasb etikasi, fazilatlari va mahorati shakllanib borishida pedagogga nisbatan ta'lim muassasi ma'muriyati, kasbdoshlari, talaba-talabalar, ularning ota-onalari va yaqinlari tomonidan beriladigan sotsial munosabatlarning ahamiyati kattadir. Pedagogning obro'si uning o'quv jarayonidagi faolligi, ta'lim muassasi jamoasida olib boradigan manaviy-ma'rifiy ishlari, ota-onalar bilan muloqoti xullas, o'z axloqiy idealiga mos xatti-harakatlari bilan belgilanadi. U o'z talaba-talabalarida topshirilgan ish uchun yuksak darajadagi sotsial mas'uliyatni his qilish odatini, insoniylik va oliyjanoblik xislatlarini tarbiyalashi, uning aqliy kamolotiga erishib, ma'naviy jihatdan yetul shaxs bo'lib tarbiyalanishiga muvaffaq bo'lishi kerak.

Pedagog faoliyatiga, uning talaba-talabalar turli yosh davrlarida ular bilan qay xolatda, qanday tamoyillar va metodlar asosida ishlash va yondashish juda katta ahamiyatga ega. Psixologik-pedagogik manbalarda talabalargarahbarlik qilishda doimiy uchrab turadigan quyidagi besh xil ish uslubi alohida ajratib ko'rsatiladi:

1. Avtokrat (o'zini doimo hammadan ustun qo'yish, balanddimog');
2. Avtoritar (ma'muriy buyruqboz);
3. Demokratik (jamoasiga tayangan holda ish olibboruvchi);
4. Liberal –loqayd (amalda rahbar-boshqarish mahoratidan chetda, o'z lavozim vazifasini shunchaki bajaradi);
5. Noizchil (talaba-talabalar bilan amalga oshiradigan munosabatlarda shu vaziyatdagi holatga qarab ish qiladi, uning kim tomonida ekanligini bilibbo'lmaydi!).

Real hayotda pedagog o'z faoliyatida uning rahbarlik uslubi har bir subektiv va obektiv omillarning ta'siri ostida takomillashib boradi. Bunday omillar –pedagogik faoliyatining bir subekti sifatida pedagogning yuksak darajadagi pedagogik madaniyati shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur shartlardan biridir.

Pedagog bilan talaba-talabalarning birgalikdagi olib boradigan mashg'ulotlarida har-xil holatlardagi o'zaro munosabatlarni o'rganish natijasida talabalar jamoasidagi psixologik muhit va kommunikativ madaniyat pedagogning talabalar bilan qiladigan muomala tarzi va uning pedagogik nazokatiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Ta'lim muassasalaridagi o'qituvchining pedagogik faoliyatiga hamkorlikning quyidagi sakkizta shaklimavjud:

- 29) *faoliyatgakirish;*
- 30) *mustaqil harakatlar (o'qituvchi bilan ta'lim oluvchilar hamkorlikda bajaradilar);*
- 31) *o'qituvchi harakatni boshlab beradi va unga ta'lim oluvchilarni jalbetadi;*
- 32) *taqlid harakatlari (o'qituvchidan ibrat olgan ta'lim oluvchilar ana shu namuna asosida harakat qiladi);*
- 33) *madad harakatlari (o'qituvchi ta'lim oluvchilarga oraliq maqsadni va unga erishish usullarini tanlashda yordam beradi hamda oxirgi natijani nazorat qiladi);*

34) *o'zini-o'zi boshqarish harakatlari (o'qituvchi umumiy maqsadni ko'tarishda va oxirgi natijani baholashda ishtiroketadi);*

35) *o'zini-o'zi qo'zg'atuvchiharakatlar;*

36) *o'zini uyushtiruvchiharakatlar.*

Hamkorlikdagi faoliyat usullari birgalikdagi xatti-harakatlar shaklida namoyon bo'lib, unga muloqot davrlari singari mazkur faoliyatning oddiybirliklari deb qarash mumkin. Birgalikdagi harakat davri qo'yiladigan ushbu almashuvni o'z ichiga oladi: talaba harakat boshlaydi, ta'lim oluvchilar uni davom ettiradi yoki tugallaydi.

Ta'lim muassasalaridagi hamkorlikdagi faoliyatning xususiyatlarini o'rganish va tajribalarda sinab ko'rishning asosiy maqsadi ta'lim oluvchilarning bilimlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarining sabablarini va manbalarini tadqiq etish hamda ta'lim jarayonida yoki hamkorlikdagi faoliyat bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishning asosiy omillarini aniqlashdan iboratdir.

Demokratik jamiyatda pedagoglik kasbi. Ta'lim to'g'risidagi qonun g'oyalarini amaliyotga joriy etish Respublikamiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan o'qituvchi, ustoz-murabbiy, tarbiyachi va ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy-axloqiy qiyofasi shu bilan birga kasbiy layoqati, mahoratiga uzviy bog'liqdir.

Shaxsni kamol toptirish va tarbiyalash nihoyatda murakkab va nozik jarayoni bo'lib, qadim o'tmishdan bu jarayonni amalga oshirishga jamiyatning eng ilg'or, etuk kishilari jalb etilgandir. Ushbu holat yosh avlodlar ta'lim tarbiyasi, uniamalga oshirish mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat, davlat taraqqiyoti va rivojini ham belgilashda ham dolzarb ekanligini anglatadi. O'qituvchi (pedagog) pedagogik, psixologik va mutahassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, bilim, kasb tayyorgarligi, yuksak ma'naviy va axloqiy fazilatlarga egasi hamda barcha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi kadrdir.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar:

O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada talabalarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishlari lozim. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishkerak.

O'qituvchi ta'lim muassasida olib boriladigan ta'limiy-tarbiyaviyfaoliyatda eng samarali va maqbul metodlar, usullar va ta'lim vositalardan unumli, samarali foydalanishqobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchi novator, ijodkor, belgilangan maqsadga erishishda natijani oldindan ko'ra bilish, tashkilotchilik va tashabbuskorlik kabi qobiliyatlar egasi bo'lishi lozim.

O'qituvchi-pedagogoliy darajadagi pedagogik intellekt, mahorat, shu bilan birga kommunikativ layoqat, pedagogik takt, texnika (notiqlik sa'ati,gavda, yuz, qo'l-oyoq harakatlari, pantomimika, mimika, jestlar) qoidalari chuqur va mukammal ravishda o'zlashtirishi shart.

O'qituvchi-pedagog notiqlik san'atini va madaniyatini chuqur egallashi lozim, uning nutqi quyida keltirilgan bir qancha xususiyatlarni o'z ichiga olishi lozim: nutqning ravonligi, to'g'riligi,ifodaviyligi, aniqligi,sofligi hamda nutqning rang-barangligi ya'ni boyligi.

O'qituvchi kiyinish ma'daniyati (sodda, turli bezaklardan xoli, ozoda, yorqin ranglarsiz bejirim kiyinishi), ta'lim- tarbiya jarayonida talabanning diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezak va taqinchoqlardan foydalanmasligi, kiyinish uslubi fasllarga mos. O'qituvchi-pedagogning yoshi, gavda tuzilishi,yuziningqiyofasi, hatto, sochlarining rangi va turmagiga mos ravishda kiyinishi lozim.

O‘qituvchi shaxsiy hayotda sofdil, sodda hamda atrofdagi shaxslarga o‘rnak bo‘la oladigan fazilatlarga ega bo‘lishi lozim.

O‘qituvchi jamiyatda va pedagogik faoliyatda muloqot jarayonining engfaol qatnashchisi sifatida o‘zida qator fazilatlarnirivojlantirishga erishishi lozim. Chunki, u eng avvalo, vazmin, mulohazali, har bir holat bo‘yicha atroflicha fikrlay oladigan, vaziyatga to‘g‘ri va haqqoniy baho beradigan, mavjud konflikt xolatlarning oldini oladigan va uni bartaraf etishdaeng maqbul yo‘lni tanlay oladigan bo‘lishi lozimdir. Talaba-talabalar, ularning ota-onalari hamda kasbdoshlari bilan o‘zaro muomila jarayonida fikrini aniq, ravshan va to‘laligichayetkazib berishiga alohida e‘tibor qaratishi kerakdir. Ular bilan muloqot jarayonida so‘zlarni salbiy holatlar to‘g‘risidagi misollarni keltirishdan emas, balki, talaba-talabaning egallagan mavaffaqiyatlarini bayon etishi, ularning bundanda yuqori martabalarniegallashiga ishonch bildirishi zarurdir. Muloqot jarayonida o‘qituvchi-pedagogning har bir so‘zidan o‘z suhbatdoshiga nisbatansamimiylik, hayrixohlik, unga ishonch tuyg‘ulari bo‘lishi kerak. Shu bilan birga suhbatdoshiga do‘stona munosabati sezilib turishi, imkoniborichaijobiy kayfiyatda bo‘lishizarur.

O‘qituvchi-pedagog shaxsi yuqoridagi talablariga mos keluvchi qiyofasi uning nafaqat talabalar balki hamkasblar hamda talabalarining ota-onalariorasida ham obro‘-e‘tibor va hurmat qozonishini kafolatlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni g‘oyalarini amaliyotga joriy etish vaqtida o‘qituvchi kadrlarning ro‘li beqiyosdir. Komil inson va etuk malakali kadrlar maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat jarayoni asosida tarbiyalanar ekan, bu jarayonda o‘qituvchi-pedagoglarning o‘rni kattadir. Shuning uchun o‘qituvchilarning shaxsida bir qancha ijobiy xususiyatlar, ma‘naviy-axloqiy sifatlar namoyon bo‘lishi ayni maqsadgamuvofiqdir.

1.5-§. O‘zbekistonda kasbiy va tibbiy ta‘lim tizimidagi islohotlar

Istiqlolga erishgan hamda dunyoda o‘z o‘rniga ega bo‘lib borayotgan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ulkan o‘zgarishlar ta‘limning mazmun-

mohiyatini bugungi davr talabidan kelib chiqib tubdan yangilashni taqozo qilmoqda. Bu kabi yangilanish O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va ta'limga oid me'yoriy-xuquqiy xujjatlar asosida amalga oshirilmoqda. [6].

Jumladan, Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablari asosida shakllantirilayotgan uzluksiz ta'lim tizimi doirasida kasb ta'limiga alohida o'rin berilishining samarasi sifatida kasb-hunar kollejlari, texnikumlar, akademik litseylar hamda kasb-hunar maktablari tizimi shakllanmoqda.

Ayni kunda kasbiy pedagogika fanidunyo miqyosida tan olingan va e'tirof etilayotgan eng ilg'or, yetakchi metodlar, prinsiplar, paradigmalar hamda yo'nalishlar bilan boyitilib borilmoqda. Bugungi kunda o'zining keng tatbiqini amalga oshirayotgan, fanning boshqa yo'nalishlari va sohalari bilan uzviy aloqadorlikda ishlab chiqilgan yangi, innovatsion konsepsiyalar va nazariyalar jadallik bilan rivojlantirilmoqda. Respublikamizning barcha ta'limi tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida kasbiy ta'limni samarali tashkil etish, ishchi kasblariga maxsus tayyorlash, ta'lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda.

Ta'lim tizimi islohotlarining mohiyati

Ayni davrda barcha fan sohalari, shu jumladan, kasb ta'limi sohasi bo'yicha yangi o'quv darsliklari, qo'llanma va tavsiyalarni ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga tadbiq etish muhim ahamiyatga ega. Shu o'rinda ta'lim jarayonida kasb ta'limining o'рни va unga bo'lgan e'tiborning ortib borayotganligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

37) ta'lim tizimidagi islohotlar natijasida akademik litsey, texnikumlar, kasb-hunar kollejlari, kasb-hunar maktablari va boshqa turdagi ta'lim muassasalarining rivojlanishi hamda shakllantirishilishi;

38) oliy ta'lim muassasalarida kasb ta'limi bo'yicha bilimlar bilan qurollantirishning yo'lga qo'yilayotganligi, bu yo'nalish bo'yicha alohida fakultetlar va bo'limlarning tashkilotishi;

39) kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar tizimidagi o'рни hamda boshqa

bilan yanada bog'lanib borishi, ta'lim tizimida amalga oshirilishi nazarda tutilgan bilim sohalari birlashuvida yangi konsepsiya va nazariyalar va g'oyalarning yuzaga kelishi;

40 kasb ta'limi muassasalarining aholiga ta'lim sohasi bo'yicha xizmatlar ko'rsatish borasidagi faoliyati turlarining yanada ko'proq ortib borishi, o'zining bazasida mavjud mahsulotlarni ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi; mehnat faoliyatini tashkil qilishning eng ilg'or usullari va shakllarini tadbqiq etishi vaboshqalar.

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun [6].

O'zbekiston Respublikasining «**Ta'lim to'g'risida**»gi qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 19 mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020 yil 7 avgustda maqullangan. Ushbu qonunning qabul qilinishi yurtimizda da amalga oshirilayotgan demokratik va iqtisodiy-ijtimoiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini keng ko'lamda isloh qilishning ibtidosi bo'ldi.

«**Ta'lim to'g'risida**»gi qonun 11 bob va 75 ta moddadan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining «**Ta'lim to'g'risida**»gi qonunining maqsadi- ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

O'zbekistonda «Uzluksiz ta'lim» tushunchasi. Uzluksiz ta'lim tuzulishi.

Uzluksiz ta'lim tizimi va turlari.

1. Uzluksiz ta'lim tizimi O'zbekistonda kadrlar tayyorlash tizimining asosi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyatini ta'minlovchi, har bir shaxs, jamiyat va mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy ijtimoiy, ma'naviy, ilmiy-texnikaviy va ehtiyojlarni qondiruvchi ustuvorsohadir.

Uzluksiz ta'lim tiziminator, ijodkor, har tomonlama ijtimoiy faol, ma'naviy va axloqiy jihatdan boy shaxsning shakllanishi va yuqori darajadagi malakali raqobatbardosh kadrlarning tayyorlanishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratadilar.

Uzluksiz ta'lim tizimio'zining faoliyati davomidai davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarining izchilligi va uzluksizligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- 39) maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- 40) umumiy o'rta va o'rta maxsusta'lim;
- 41) professionalta'lim;
- 42) oliyta'lim;
- 43) oliy ta'limdan keyingita'lim;
- 44) kadrlarni qaytatayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- 45) maktabdan tashqari ta'lim.

2. Kasbiy ta'lim turi va tizimi. Kasbiy ta'lim rivojlanishining asosiy omillari. Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borish prinsiplari quyidagilardaniborat:

46) ta'limning ustuvorligi — uning rivojlanishini birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektningnufuzi;

47) ta'limning demokratlashuvi — ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda ta'lim muassasi mustaqilligining yanada kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishi;

48) ta'limning insonparvarlashuvi inson qobiliyatlarining ravnaq topishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-xil ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar va an'analarning ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrofmuhitning o'zaro bir-biriga munosabatlarininguyg'unlashuvi;

49) ta'limning ijtimoiylashuvi-ta'lim oluvchilarda axloqiy va estetik jihatdan boy dunyoqarashni shakllantirish, har bir shaxsda yuksak ma'naviy-axloqiy, madaniy va ijodiy fikrlashni yanada shakllantirish;

50) ta'limning milliy yo'naltirilganligi-ta'limning o'tmish tariximiz, ajdodlar tomonidan qoldirilgan an'analar, qadriyatlar va urf-odatlari bilan uzviyog'liqligi, Sharq xalqlarining madaniyatlarini saqlab qolish va uni yanada boyitish, ta'lim tizimini milliy taraqqiyotning juda muhim omili sifatida qayd etish, boshqa xalqlarning tarixigahamda madaniyatigahurmat rihida tarbiyalash;

51) ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga va rivojlantirishga yo'naltirilganligi;

52) iqtidorli yoshlarni anglash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus kasbiy bilim olishlari uchun zaruriy shart-sharoitlarniyaratish.

3. Uzluksiz, kasb-hunar ta'limi tizimida professional ta'limning o'rni va ahamiyati.

Umumiy o'rta ta'lim negizida professional ta'lim egallanadigan kasb hamda mutaxassislik bo'yicha quyidagi 3 darajalarni o'zining ichiga oladi.

Boshlang'ich professional ta'lim;

O'rta professional ta'lim;

O'rta maxsus professional ta'lim.

Boshlang'ich professional ta'limkasb-hunarga yo'naltirilgan maktablari IX auditoriyani bitiruvchilari negizida bepul asosida kunduzgi ta'lim shakli asosida umumta'lim hamda mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida amalga oshiriladi.

O'rta professional ta'limkasb-hunar va pedagogic kollejlarda davlat buyurtmasi asosida yoki to'lov-shartnoma asosida bir necha kasblar va ixtisosliklarning murakkablik darajasidan kelib chiqqan holda, o'qish davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan sirtqi, kechki hamda kunduzgi ta'lim shakllari bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim hamda boshlang'ich professional ta'lim asosida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, boshlang'ich professional ta'lim hamda o'rta professional ta'lim asosida davlat buyurtmasi asosida yoki to'lov-shartnoma asosida bir necha kasblar va ixtisosliklarning murakkablik darajasidan kelib chiqqan holda, o'qish davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan sirtqi, kechki hamda kunduzgi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi.

Kasb – hunar kollejlari, texnikumlar va kasb – hunar maktablari ta'lim

oluvchi talaba yoshlarning qiziqishi asosida tanlangan kasb egasi bo'lishi uchun xizmat qiladi.

Har bir fuqoro to'lov shartnoma asosida ikkinchi va undan keying ta'lim olish xuquqiga egadirlar.

Kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va kasb-hunar maktablari davlat ta'lim standartlari asosida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beradi; talabalarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini beradi.

Kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va kasb-hunar maktablarining jihozlanganlik holati, pedagogik jamoaning tanlanganligi, o'quv jarayonining tashkil etilishi jihatidan yangi tipdagi ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ular bir yoki bir necha zamonaviy kasb-hunarni egallash hamda tegishli o'quv fanlaridan chuqur nazariy bilim olish imkonini beradi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tashkil etish va rivojlantirish uchun quyidagilar zarur:

53) Kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va kasb-hunar maktablari faoliyat ko'rsatishining normativ bazalarini ishlab chiqish va joriyetish;

54) soha uchun oliy ta'lim muassasalarining, ishlab chiqarish, fan texnika va madaniyat sohasining mutaxassislarini jalb etgan holda yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni, shu jumladan chet ellarda tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkiletish;

55) o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun ta'lim va kasbhunar dasturlari, o'quv-uslubiy majmualar ishlabchiqish;

56) Kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va kasb-hunar maktablarida tayyorlanadigan mutaxassislarga nisbatan ixtisos va kasb-hunar, malaka talablarining ro'yhatini ishlabchiqish;

57) hududlarning jug'rofiy va demografik shart-sharoitlarini va tegishli sohadagi mutaxassislarga bo'lgan mahalliy ehtiyojlarni hisobga olgan holda o'rta maxsus, kasbhunar ta'limi tizimi ta'lim muassasalarining tashkil etilishini

va ular oqilona joylashtirilishini ta'minlash, ularga talabalarni imkon qadar oilasidan ajratmagan holda qamrabolish;

58) Kasb-hunar kollejlari, texnikumlar va kasb-hunar maktablarining moddiy-texnika va axborot bazalarini mustahkamlash.

Bugungi kunda sog'liqni saqlash tizimida zamonaviy malakaga ega, chuqur bilimli, salohiyatli va barkamol kadrlarni davlat darajasida ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev sog'liqni saqlash sohasi vakillari bilan uchrashuvlarda bunga alohida urg'u beradi. Xususan, xalqaro tajribalarni o'rganish va shu asosda tibbiy ta'limni yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash zarurligi haqida aytib o'tilgan. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida kadrlar tayyorlash, xalqaro miqyosda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning mohiyati va ahamiyatini tubdan yangilash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha vazifalar hambelgilangan.

Har bir sohaning, xususan, tibbiyotning rivojlanishi bevosita ushbu yo'nalishdagi kadrlar tayyorlashga bog'liq. Agar siz zamonaviy uskunalarni o'rnatangiz, eng yangi texnologiyalarni joriy qilsangiz, binolarni rekonstruksiya qilsangiz, mukammal boshqaruv tizimini shakllantirsangiz ham, lekin kadrlar tayyorlashdagi bo'shliqlarga yo'l qo'ysangiz ham, bu sohada jiddiy ijobiy o'zgarishlarni kutmasligingiz kerak. Bu masala davlat rahbari tomonidan o'tkazilgan sog'liqni saqlash tizimi vakillari bilan to'rtta uchrashuvga bag'ishlanganligi ajablanarli emas.

Davlatimiz rahbarining 2021 yil 5-mayda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida tibbiy ta'lim tizimini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni bu borada yangi bosqichni boshlab berdi [16].

Shuni e'tirof etish kerakki, oliy tibbiyot muassasalarida bakalavr (umumiy tibbiyot) darajasida o'qishning yetti yillik muddati kun talablariga javob bermadi, bundan tashqari, ushbu maxsus mashg'ulotlarga asoslanmagan qo'shimcha moliyaviy xarajatlar talab qilindi.

Yurtboshimizning ushbu farmoni tibbiyot xodimlarining yetishmovchiligini hal qilishni ta'minlaydi, tibbiyot sohasidagi bakalavr tizimida o'qitish muddatlarini belgilaydi. Unga ko'ra, 2017/2018 o'quv yilidan boshlab umumiy tibbiyot, kasb- hunar ta'limi (umumiy tibbiyot), harbiy tibbiyot (umumiy tibbiyot), pediatriya yo'nalishlari bo'yicha o'qish muddati 6 yil, biotibbiyot yo'nalishi-4 yil, tibbiy- profilaktika ishi-5 yil. Bundan tashqari, umumiy tibbiyot, kasbiy ta'lim (umumiy tibbiyot), harbiy tibbiyot fanlari (umumiy tibbiyot), pediatriya bakalavriat yo'nalishlariga o'qishga kirgan 2-5-kurs talabalari o'qishni davom ettiradi.

Mamlakatimizdagi 7 ta oliy tibbiy ta'lim muassasalari va ularning hududiy filiallarida har yili ikki mingdan ortiq shifokorlar tayyorlanadi. Ammo, biz ishning haqiqiy holatini o'rganish uchun borganimizda, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami tizimini kadrlar bilan ta'minlashda nomutanosiblik borligi aniq bo'ldi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Prezidentimizning 2017 yil 5-maydagi 2017/2018-o'quv yilida O'zbekiston Respublikasining oliy o'quv yurtlariga qabul to'g'risidagi farmoni kadrlar bilan ta'minlashni takomillashtirishda muhim hujjat bo'ldi. Unga ko'ra, 2017/2018 o'quv yilidan boshlab birinchi marta tibbiyot xodimlariga muhtoj hududlar uchun qabul davlat granti asosida amalga oshirildi.

Shuning uchun bu yil tibbiyot oliy o'quv yurtlariga talabalarni qabul qilish o'ziga xos tarzda bo'ldi. Bu yil tibbiyot oliy o'quv yurtlariga 44 ming 409 o'g'il-qiz hujjat topshirdi. Shulardan 3455 nafari talaba, 1355 nafari davlat granti asosida va 2090 nafari pullik shartnoma asosida o'qishga qabul qilindi.

O'quv soatlari tahlil qilinganda, o'quv dasturidagi mavzularning 15 foizi yoki undan ko'pi takrorlanganligi aniqlandi. Bundan tashqari, bakalavriat va magistrlik tizimida mutaxassislik bilan bog'liq bo'lmagan mavzular o'qitildi, bu talabalarning mustaqil o'qish vaqtini talab qildi, mutaxassislik bo'yicha bilimlarni egallashga ta'sir ko'rsatdi. Yana bir muammo o'rgatilgan bilimlarni yangilashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq edi.

Davlatimiz rahbarining farmoni bilan oliy tibbiy ta'limning klinikadan oldingi va klinik bloklarida o'qitish soatlari ulushini ko'paytirish, oliy tibbiy ta'lim standartlarini qayta ko'rib chiqish belgilandi. Uning asosida bakalavriat ta'limining davlat ta'lim standartlari yangitdan ishlab chiqilmoqda. Bu gumanitar va ijtimoiy sohalarda o'qitish soatlarini qisqartirish orqali kasbiy fanlar blokini kengaytirishni, bakalavr darajasida klinikadan oldingi va klinik ta'lim bloklarida dars soatlari ulushini 85 foizgacha, shu jumladan klinik mashg'ulotlar amaliyoti uchun oshirilishini ta'minlaydi. iqtisodiy bloklar umumiy vaqtning 7 foiziga teng. Davlat ta'lim standartida belgilangan avvalgi o'quv dasturlarida gumanitar va ijtimoiy- iqtisodiy mavzular bo'yicha dars soatlari hajmi 15-20 foizni, mutaxassislik bo'yicha esa atigi 45-50 foizni tashkiletgan.

Farmonda, shuningdek, ularning ixtisosligi oliy tibbiy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining diplomlarida ko'rsatilishi aytilgan. Ilgari, ularning tibbiyoti oliy tibbiyot muassasalari bitiruvchilarining diplomlarida ko'rsatilmagan edi. Tibbiy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan ushbu hujjat ko'plab sohalar qatori bitiruv diplomida mutaxassislikning ko'rsatilishini bildiradi. Bu bitiruvchilarning malakasini oshirishda va yetakchi xorijiy oliy tibbiy ta'lim muassasalarida va ilmiy markazlarida qayta tayyorlashda uchragan tushunmovchiliklarga chek qo'yadi.

Prezident tashabbusi bilan tibbiy ta'limni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar quyidagilarga xizmat qilishi shubhasizdir:

- Umumiy tibbiyot yo'nalishi bo'yicha qisqartirilgan o'qish davriga o'tish, o'quv soatlarini takomillashtirish va talabalarni maqsadli qabul qilishni ham ta'minlaydi;

- Shubhasiz, Prezident farmonida belgilangan vazifalarning bajarilishi:

- Tibbiy kadrlar yetishmasligini 15 foizga to'ldirish jarayoninitezlashtirish,

- Tibbiy ta'limni xalqaro standartlarga moslashtiradi,

- Byudjet mablag'larini maqsadli sarflash vazifasini bajaradi,

- Oliy tibbiyot muassasalari talabalarining amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi va o'quv jarayonini va yuqori malakali tibbiyot xodimlarini tayyorlashni samarali tashkiletadi.

1.6-§. Ta'lim oluvchilarni va aholini kasbga yo'naltirishda chet el tajribasi

O'zbekiston Respublikasi jahon talablariga javob beradigan bir necha bosqichli ta'lim tizimiga o'tib bormoqda. Ta'lim jarayonidagi ilg'or ta'lim texnologiyalari rivojlangan davlatlar ta'lim tizimi andozalariga mos keladimi, mavjud ilg'or tajribalar ta'lim texnologiyalariga jadallik bilan kirib kelmoqdamidegan savol bugun har birimiz uchun o'ta dolzarbdir[8].

Biz ta'lim tizimida foydalanadigan har bir ta'lim texnologiyalari komil shaxsning shakllanishiga, mustaqil ravishda faoliyat yuritishga o'rgatishi lozimdir. Xorijiy tajribalarni tahlil qilib, ularni bizning sharoitimizga moslab amaliyotga joriy qilish kerak. Bu borada xorijiy tajribalar, jumladan Isroil davlatining tajribalari bilan bo'lishish maqsadga muvofiqdir.

Isroil davlatida ta'lim 5 yoshdan 18 yoshgacha davlat byudjeti asosida amalga oshirilib, uch bosqichdan iborat (maktabga 6 yoshdan qabul qilinadi):

- a) *boshlang'ich ta'lim (1-4 auditoriyalar),*
- b) *o'rta ta'lim (5-9 auditoriyalar),*

Bu bosqichlar oxirida butun Isroil davlati bo'yicha bir kunda barcha bitirish imtihonlari bo'lib o'tadi hamda ularning natijalari asosida har bir talaba o'zlari tanlagan maktab yoki texnologik maktablarda o'qishni davom ettiradi.

- v) *texnologik ta'lim (10-12 auditoriyalar).*

Talabalar ushbu bosqichda kasbiy bilimlar bilan qurollantiriladilar va universitetlarga kirish maqomini beradigan attestatni olish uchun imtihon-sinovlarini topshirishadilar. (Attestat uchun sinov-imtihonlarini topshirish o'ta murakkab jarayon hisoblanadi.) Har yili 12-auditoriyaning tamomlagan talabalarning o'rtacha 20-40 % attestatga ega bo'ladilar. Shundan keyingi barcha yo'nalishdagi va toifadagi ta'lim turlari pullikdir. O'n sakkiz yoshga kirgan har bir o'g'il-qizlar majburiy ravishda armiya xizmatigacha qiriladi.

Armiya xizmatidan so'ng attestatga ega bo'lganlarning barchasi oliy ta'lim ya'ni universitetda o'qishga musharraf bo'ladilar. Attestat olish imkoniga ega bo'lmaganlar texnologik maktablarda o'qishlarini davom ettirishlari yoki egallagan kasbi asosida faoliyat yuritishi mumkin.

Attestat olish imkoniga ega bo'lmaganlar texnologik maktablarning 13-14 auditoriyalarida o'qiydi, ammo hohlagan auditoriyadan keyin kichik texnik, texnik hujjati bilan o'qishlarini tugatishi mumkin. 15-16 auditoriyalarda ham o'qishlarini davom ettirganlar kichik injener (15-auditoriya) va bakalavr (16-auditoriya) diplomiga ega bo'ladi. Bunday auditoriyalarga ega bo'lgan texnologik maktablar Isroil davlati yoki xorijiy univesitetlari bilan shartnomaga ega bo'lib, aynan shu universitetlarning diplomlarini berishadilar.

Ta'limdagi asosiy yo'nalishlar hamda moddiy-texnik ta'minoti Isroil davlatida texnologik (kasb-hunar) ta'limga juda katta e'tibor qaratilgan va xar-hilyo'nalishdagi ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Bular qatoriga texnologik maktablar, kollejlari, pedagogik markazlar va boshqalarni kirgizish mumkin. Bularning ko'pchiligi ishlab chiqarish yoki firmalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular mutaxassislik yo'nalishlariga egadirlar. Masalan: elektronika, kompyuter, ekologiya, qishloq xo'jaligi, kimyo, grajdan dengiz floti va boshqalar.

Hozirgi kunda Isroil davlatida amalga oshirilayotgan ta'lim texnologiyasi ko'ra auditoriyalarda talabalarning o'zlashtirish ko'rsatgichiga qarab ma'lum tabaqalarga ajratilib ta'lim beriladi. O'qitish barcha fanlar asosida hayot, jamiyat va tabiat bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Fanlarning uzviy bir-biriga bog'lanishi har doim ko'zga tashlanib turadi.

Oliy ta'lim tizimi esa uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. *Bakalavriatura-to'rt yil davom etadi,*
2. *Magistratura-ikki yil davom etadi,*
3. *Doktorantura-uch yildavom etadi.*

Bakalavriaturahamda magistratura uchun o'qish Isroil davlatida, doktorantura esa asosan Yevropa davlati va AQSH da amalga oshiriladi.

Isroil davlatida hodimlarning malaka oshirishiga asosan ikki guruh omillari ta'sir qiladi:

1-guruh Ijtimoiy-madaniyomillar bO'lib ular:

a) *Jamiyatning turfa madaniyatligi (har bir davlatlardan kelgan repatriantlar o'ziga xos madaniyatgaega);*

Turli xil din vakillarining ulkan qatlamlarining borligi (musulmonlar, ruhoniylar, xristianlar va ularning turli oqimlari);

v) *Turli yillardagi repatriantlarning katta oqimi (50-, 70-, va 90- yillar).*

2-guruh Pedagogikomillar hisoblanadi va ular:

a) *Texnologik ta'lim ta'lim ta'lim;*

b) *Talabalarni shaxs sifatida rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim (ayniqsa o'rta va texnologik ta'limda);*

v) *Ta'lim muassasalarini kompyuterlashtirish davlat dasturi va uning juda jadallik bilan amalga oshirilishi;*

g) *Mutaxassislarni tayyorlashdagi ko'p bosqichlilik.*

Ushbu faktorlar malaka oshirish tizimining mazmunini tashkil qiladi va uning natijaviyligini, malaka oshirishning kelajakdagi mavqeinibelgilashda hisobga olinadi. Bu dastur Vazirliklarhamda munitsipialitetlar darajasida boshqariladi.

Pedagogik faoliyatning tashkil etilishi. Mutaxassis (bakalavr, magistr, doktor) hohlagan ko'rinishdagi ta'lim muassasalarida o'qituvchi-pedagog sifatida faoliyat yuritishi uchun albatta bir yil tahsil olib, pedagog sifatida faoliyat yuritish huquqini olishi lozim. Bu o'qish universitetlarning pedagogik fakultetlari, pedagogik kollejlarda hamda markazlarda amalga oshiriladi.

Pedagoglarning malaka oshirishi ikki toifaga bO'linadi.

Pedagogik faoliyati o'ta murakkab va mas'uliyatli hisoblanganligi sababli tayyorlov auditoriyai o'qituvchi-pedagoglardan to universitet professorlarigacha

olti yil faoliyat olib borganidan keyin dam olishi, o'zining professional va pedagogik malakasini yanata takomillashtirish va biror-bir xobbi bilan mashg'ul bo'lish uchun bir yil davomida to'liq oyli maoshi saqlangan holda ish faoliyatidan ozod qilinadi, ya'ni sabatiklga chiqadi (AQSH sistemasi). Bu vaqt davomida u boshqa joylarda ishlashlari mumkin emas.

1. Universitet professorlaridan boshqa barcha toifadagi o'quv yurtlarining o'qituvchi-pedagoglari joriy malaka oshirish kurslarida o'qishlari lozim. Buning uchun haftada metodik kun beriladi. Metodik kunda o'qituvchi-pedagoglarga malaka oshirish uchun 2 soatga ekvivalent qo'shimcha maosh to'lanadi. Bu kunda o'qituvchi-pedagoglar o'zining professional va pedagogik malakasini oshirish uchun kurslarga qatnashi kerak. Kurslarga har hafta yoki soatlar (mablag') yig'ilganda birdaniga qatnashi mumkin. Kurslarda o'qishi natijasida o'qituvchi-pedagoglar kredit to'playdi. Minimal kredit yoki kredit birligi 112 soatga tenglashtirilgan. Pedagog-o'qituvchilar 112 soatlik kreditlardan ikkitasini to'plagandan keyingina malaka oshirgan deb hisobladi malaka oshirgan pedagog ish haqigaa 1,6 % qo'shiladi. Bunay jarayonlar o'suvchi koeffisient asosida uzluksiz ravishda davom etadi va oylik maoshni 30 % gacha ko'rarihlashiga imkoniyat beradi.

O'qituvchi-pedagoglarning malaka oshirishlari uchun imkoniyatlar juda keng bo'lib, ular malakali va mohir mutaxassislar, texnik resurslar va moliyaviy jihatdan ham to'liq ta'minlangan.

Ta'lim uchun, ajratilgan moliyaviy mablag'lar juda ko'p bo'lib, davlat byudjetining 11 % va munitsipialitetlarning 40% gachabo'lgan byudjetini tashkil qiladilar. Bundan tashqari xorijiy davlatlardagi homiylar tomonidan ham moliyalashtiriladilar.

Xorijiy davlatlarning ta'lim texnologiyalarini tahlil qilish va ularni qiyosiy o'rganish, hamda ularning ilg'or g'oyalari asosida ta'lim tizimimizdagi o'z tajribalarimizni yanada boyitish «Ta'lim to'g'risida»gi qonunni amalga oshirishda o'ta muhimdir. Jahonning etakchi mamlakatlarida talabalarni kasbga yo'naltirish doimiy tadbir sifatida e'tirof etiladi va maxsus fan sifatida o'quv

yurtlarida o'qitiladi. Lekin kasbiy faoliyatga yo'llash tizimi hozircha etarli darajada samara berayotgani yo'q.

1.7-§. O'zbekistonda kasbiy ta'limni rivojlantirishda xorijiy tajribalarni qo'llash

Butun dunyo miqiyosidagi, ayniqsa, rivojlangan davlatlardagi ta'lim, jumladan kasbiy ta'lim sohasidagi ishlar, bu sohadagi yangiliklar, olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari barcha mamlakatlar qatori bizning mamlakatimizda ham o'rganilib, ular tajribasini o'z amaliyotimizga tatbiq qilib borilmoqda.

Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha izlanishlarolib borish natijalarini jahon ta'lim jarayoniga tatbiq etishda mazkur davlatlarning tegishli tashkilotlari bilan bir qatorda xalqaro tashkilotlar ham bir qator ishlarni amalga oshirmoqda.

Jumladan, YUNESKO tashkilotining tashkil etilishihamda fan va texnikaning taraqqiy etishini, ta'lim sohasini rivojlantirish bo'yicha olib borayotgan ishlari diqqatga sazovordir.

YUNESKO Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, ilm-fan, maorif va madaniyat masalalarini shakllantirishga yo'naltirilgan tashkiloti bo'lib, u 1946 yilda tashkil topgan. BMT ikkinchi jahon urushidan keyin suveren davlatlarning o'z ixtiyori asosida birlashuvi bo'lib, jahonda tinchlikni va xavfsizlikni saqlash shu bilan birga davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish maqsadida tuzilgan. BMT o'zining tarkib topishiga ko'ra Bosh Assambleya (Yalpi majlis), Xavfsizlik kengashi hamda Xalqaro sudga egadir. Bundan tashqari BMTning doimiy ravishda amaldagi faoliyatini Kotibiyat olib boradi va uning ishini Bosh Assambleya saylab qo'yilgan Bosh Kotib tomonidan boshqarilib boriladi.

Bosh Assambleya har yili dutun dunyo siyosatining eng dolzarb muammolarini bartarash etish uchunmuhokama va tahlil qiladi. Bu masalalar bo'yicha BMTga a'zolik xuquqiga ega bo'lgan davlatlarga yoki Xavfsizlik Kengashiga tavsiyalarini berib boradi.

YUNESKO ning faoliyati juda xilma-xil hamda ko'p qirralidir. Uning ta'lim tizimi sohasidagi ishlari xilma-xil yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Jumladan, dunyoda rivojlanayotgan mamlakatlarda savodsizlikka barham berish, jahon ta'lim tizimi rivojlanishidagi tendensiyalarni tahlil qilish va uni yanada ommalashtirish, u yoki bu davlatda ta'lim bo'yicha olib borilayotgan davlat siyosatini, ba'zi bir ilmiy izlanishlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish va boshqalar.

Fan, texnika va texnologiyalarni yanada rivojlantirish yuzasidan YUNESKO bir qator davlatlararo dasturni ishlab chiqdi va amaliyotga joriy qildi. Bu dasturda asosan, atrof-muhit va ekologiyani yaxshilash, tabiatni muhofaza qilish, ta'lim sohasini yanada takomillashtirishning eng dolzarb muammolari bilan bog'liqdir.

Har bir davlat va jamiyatning kelajagi uning ajralmas bo'lagi va hayotiy jihatlari bo'lgan ta'lim tizimining qanday holatda shakllanganligi bilan belgilanadi. Ayni vaqtda mustaqil taraqqiyot yo'lida izchillikda borayotgan davlatimizning uzluksiz ta'lim tizimini yanada isloh qilish va jadallik bilan takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga yetakchi ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'limning samaradorligini yanada oshirish masalasi davlat siyosati darajasigacha ko'tarildi. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun qayta nashr qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali zamonaviy, hat tomonlama etuk kadrlar tayyorlash tizimining asosiyaratildi.

Ta'limga, jumladan kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsadi quyidagilardan iborat:

kasb-hunar ta'limi tarixi, metodologik asoslari va rivojlanish istiqbollari, ilg'or pedagogik tajribalarni tahlil etish va umumlashtirish talim jarayonida o'qitish vositalarini keng qo'llash, DTSlari, rejalar va dasturlar mazmunini tahlil etish va boshqalar bo'yicha ilg'or chet el tajribasini o'rganish va ularni ta'lim tizimimizga qo'llash orqali o'z milliy ta'lim tizimimizni takomillashtirish;

59) «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga asosan ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari shu bilan birga ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish asosida ta'lim sohasini izchil rivojlantirishni ta'minlash;

60) ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayoniga moslash va barcha ta'lim muassasalarini yuksak darajadagi malakali etuk kadrlar bilanta'minlash;

61) kadrlar tayyorlash jarayoni va uning mazmunini mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ravnaqi istiqbollardan, kishilik va jamiyat ehtiyojlaridan, madaniyat, fan-texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qaytadan tashkil etish, uning ayni vaqtdagi faoliyat ko'rsatishi va barqaror holda rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi normativ-xuquqiy, axborot va moddiy-texnika bazasini tashkil etish;

62) ta'lim tizimiga chet el investitsiyalari jalb etishni amaliyotga tadbiq etish va o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning mazmuni. Professional ta'limga tegishli chet el tajribasini o'rganish bo'yicha izlanishlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib borilishi mumkin:

63) *kasb-hunar ta'limining uzluksizligini ta'minlash uni mazmunan isloh qilish vatakomillashtirish;*

64) *Professional ta'lim tizimini oqilonaboshqarish;*

65) *Professional ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini shakllantirish;*

66) *Professional ta'lim tizimining keng ko'lamli axborot tizimini vujudga keltirish va xizmati ko'rsatish bozorini rivojlantirish;*

67) *Professional ta'limning fan, ishlab chiqarish bilan integratsiyasini rivojlantirish;*

68) *kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlash sohasidagi chet ellar bilan xalqaro hamkorlikni ta'minlash va boshqalar.*

Xorijiy mamlakatlarda pedagogik –psixologik ilmiy tadqiqotlarni amalga tadbiq etadigan ko'plab ilmiy muassasalar ishlab turganligi, Yaponiya, Germaniya, AQSh, Fransiya, kabi davlatlarda ta'lim tarbiya nazariyasi bo'yicha muammolar bilan yuzdan ortiq davlat tasarrufidagi shu bilan birga xususiy tashkilotlar, Universitetlar, pedagogik ilmiy tadqiqot markazlari faoliyat olib borayotganligi ko'pchiligining faoliyati o'quv reja va dasturlarni yanada takomillashtirish va qaytadan ishlab chiqishga e'tiborlari qaratiladi.

O'quv dasturlarini yana qaytadan ko'rib chiqish, ularni o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv usullar asosida amalga oshirilgan bo'lib, talabalar bu yo'nalishlarning mohiyatini to'liq va atroflicha o'rganishlari lozim.

Birinchi holda o'quv muddatlari vaqtlari uzaytiriladi, o'quv materiallarining ham hajmi oshiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo tubdan yangi dasturlar yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik soha mutaxassislarining e'tiroflariga asosan eng maqbuli hisoblanadi.

1961 yilda "Bosh yangi bazis" ning tamoyillari asosida AQSh davlatining o'rta maktablarining barchasini islohot qilishni boshlagan edi. Buning mazmun mohiyati shundaki, ingliz tili va adabiyoti (to'rt yil), matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (uch yil), ijtimoiy fanlar (uch yil), kompyuter texnikasi (yarim yil) kabilardan tashkil topgan beshta yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi.

Har bitta yo'nalish o'z navbatida bir nechta qismlarga bo'linadi. Masalan, matematika, trigonometriya, algebra, ish yuritish, kompyuter texnologiyasini qo'llashdan iborat barcha majburiy predmet(fan)larning tarkibiga bir qancha yangi kurslar kiritildi. 1985 yildan e'tiboran hamma yuqori bosqich kollejlarning to'qson foiziga yaqini xuddi shu besh bazisli tamoyillarga asosida tarkib topgan dasturlar asosida faoliyat yuritmoqdalar. Natijada esa: majburiy tayyorgarlik bo'yicha ta'limning hajmi kamaydi, shu bilan birga dasturda chuqurlashtirilib atroflicha o'rganiladigan kurslar hisobiga tig'izlashtirildi.

XIX asrning 80-yillarida majburiy ta'limning hajmini yanada qisqartirish jarayoni jadallashtirildi. Xattoki ayrim kollejlarda bu sohada uchta yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar bazislari asosida faoliyat olib borishmoqda. Ta'limning boshqa turlarida esa ixtisoslashtirish davrigacha amalga oshiriladigan bo'ldi.

80 yillardan boshlab AQSHda o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish talabalar va ota-onalar ixtiyoridaqoldirildi.

Germaniya davlatida to'liqsiz o'rta maktablarda asosiy fanlar predmetlar bilan birga bir qancha tanlab olinadigan fizika, ximiya, xorijiy tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham joriy qilinmoqda. Yuqoridagi o'quv dasturi so'ngi vaqtda to'liqsiz o'rta maktab doirasidan chiqib, gimnaziyalarva o'rta maktablarni ham to'liqamalga oshirilmoqda.

Fransiya davlatining boshlangich maktablarida ta'limning mazmuni matematika hamda ona tili va adabiyotdan iborat asosiy predmetlar, geografiya, tarix, tabiiy fanlar, axolishunoslik, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limiva estetik tarbiya singaribir qancha yordamchi predmetlarga bo'linadi.

Yaponiya davlati maktablari ikkinchi jahon urushidan so'ng Amerika davlati ta'limining izidan bormoqda. Ammo shunga qaramasdan, bu ikkala mamlakatning o'quv dasturida bir qator farqlarni ko'rish mumkin. Yaponiyadavlati o'quv dasturlari bir qancha murakkab holda tuzilgan bo'lib, muhim asosiy fanlar yigindisi ancha keng, bir qator yangi o'quv va maxsus fakultativ kurslar hamkiritilgan.

Shunday qilib, xorijiy rivojlangan davlatlarning o'quv dasturitarraqiy etishi mana shunday yo'nalishlar asosida shallantirilmoqda. Xorijiy rivojlangan davlatlarda ta'lim tizimining davlat ichki siyosatiga faol ravishda ta'sir qiladigan ijtimoiy jarayonligini e'tirof qilinganligi ayni haqiqatdir. Shuning uchun ham xorijiy mamlakatlarda maktablar ehtiyojlarini iqtisodiy jihatdan

ta'minlash uchun ajratilayotgan mablag'lar miqdori songi vaqtlarda yildan-yilga ko'payib bormoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, 80 yillarda AQSH davlati maktab talabalarining 50 yillarga qaraganda reyting ko'rsatkichi 973 dan 893 ga qadar tushib ketgan, Fransiyada ham litsey bitiruvchilari va litsey sohasida faoliyat ko'rsatuvchidan biri muvaffaqiyatsizlikka uchrayotganligi ta'kidlanadi.

Ta'lim tizimida sodir bo'layotgan bunday salbiy holatlardan xoli qilish to'ldiruvchi ta'limning zimmasiga tushadi. To'ldiruvchi ta'lim tizimi maktabgacha tarbiya muassalarida, maktablar hamda litseylarda amalga oshirilmoqda. AQShda aynan bu xizmat uchun ommaviy axborot vositalarining barcha imkoniyatlari safarbar etilgan bo'lib, Milliy telekompaniyada maxsus tashkil qilingan o'quv kanali orqali 130 soatdan iborat o'quv ko'rsatuvlari taqdim etilgan. O'quv jarayonlarini esa tabaqalashtirilgan holda olib borish bo'yicha xorijiy davlatlarning aksariyatida ilmiy izlanishlar hozirga qadar davom ettirib kelinmoqda.

Xorijiy davlatlar ta'lim tizimi amaliyoti davomida talabalarni ma'lum bir tabaqalarga ajratish odatda boshlang'ich ta'lim kursidan so'ng amalga oshirilayotganligi, Fransiya davlati o'qituvchi pedagoglari esa auditoriya talabalarini uchta tabaqaga ajratishadi:

1. *Gomogenlar-matematika hamda gumanitar yo'nalishda ish olib borsa bo'ladigan talabalar;*
2. *Yarim gomogen-tabiiy sikldagi fanlarni o'zlashtira olishga moyil talabalar;*
3. *Gegeron-barcha predmetlardan turli xil saviyada o'zlashtiradigan talabalarga ajratganlariga to'xtab o'tiladi.*

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, XX asrning 80-yillarida xorijiy davlatlarda o'zlashtirishi sust va barcha jarayonlarga ulgurmovchi talaba-yoshlar safining kengayishi tabaqalashtirilgan ta'limga yanada ehtiyoj paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

1.8-§. Hamdo'stlik mamlakatlari va Rossiyaning kasbiy ta'lim tizimi

Rossiyadavlatida umumiy ta'lim o'zining ichiga boshlang'ich ta'lim, asosiy ta'lim va o'rta (to'liq) ta'limni o'z ichiga oladi. O'rta maktabning o'qish muddati 11 yildan iborat bo'lib, bu o'z ichigan 1-4-auditoriyalar boshlang'ich, 5-9 auditoriyalar-asosiy, 10-11 auditoriyalar to'liq o'rta ta'lim dasturiga amal qilib bilim oladilar. Ishchi yoshlar uchun imkoniyatlar yaratilib kechki maktablar tizimlari ham hozirgacha saqlanib qolganlar. Oxirgi yillarda bunday ta'lim birmuncha qisqargan. Shu bilan bir qatorda ikki yoki undan ortiq smenadagi maktablar ham ancha qisqargan.

Iqtisodiy tangliklar Rossiyadavlatida umumiy ta'lim maktablarining har bir talabasiga sarflanadigan xarajatlar miqdorining kamayishiga olib kelmoqda. Ta'lim berishning zamonaviy shakllari hamda nodavlat ta'lim muassasalari ham paydo bo'ldi. O'rta maktablar hamdapedagog-o'qituvchilar o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlarni mustaqil ravishda tanlash xuquqiga ega bo'ldilar. Ijtimoiy fanlarning mazmun-mohiyatibirmuncha o'zgardi; sotsiologiya, siyosatshunoslik, xuquq, iqtisodiyot, kabi bir qanchaiqtisodiy-ijtimoiy fanlar bo'yicha bir qator fakultativ kurslar ham tashkil etildi, maktablarda ekologiya, informatika, hayot faoliyati xavfsizligi asoslari kabi bir qancha yangi predmetlar asosida talabalarga darslar o'tila boshlandi.

Rossiyadavlatida umumiy o'rta ta'lim maktablarining soni 70 mingtaga yaqinroq bo'lib, ularda jami 20 million talabalar o'qimoqdalar. 7 yoshdan to 17 yoshgacha bolalarning o'rta ta'limga qamrab olinishi jihatidan Rossiya davlati yuqori o'rinlarni egallagan. Bu holat esa 81% ni tashkil etadi.

Rossiyada kasbiy ta'lim

Rossiyadavlatida kasbiy ta'limning uch bosqichli darajasi bor: Boshlang'ich daraja - boshlang'ich kasbiy ta'lim beruvchi ta'lim muassasalari (PTU) kvalifikatsiyali ishchi va xizmatchilarga bilim beradi va shakllantiriladi. Bunday ta'lim muassasalarida o'qishning davomiyligi, har bir talabaning ma'lumotni o'zlashtirish darajasiga bog'liqdir. 9-auditoriyani bitirganlar 2-3 yil,

11-auditoriyani tugatib kelganlar 1 yoki 2 yil davomida tahsil olishadi. Texnikum maqomiga tenglashtirilgan 3-4 yillik ta'lim muassasalari ham bor.

O'rta daraja-amaliyotchi kadrlarni shakllantiradi va tayyorlaydi. U ikkita asosiy ta'lim dasturi: bazaviy hamda oshirilgan darajada tadbiiq etiladi. Bazaviy daraja dasturini to'liq o'zlashtirgandan keyin bitiruvchilarga texnika ixtisosligi beriladi.

Oshirilgan darajada yana 1 yil chuqurlashtirilgan holatda o'qib chiqadi, unga katta texnika ixtisosligi beriladi. Bu kabi ixtisoslik maqomini beradigan ta'lim muassasalari kollejlari yoki texnikumdii.

Oliy daraja –institutlar, universitetlar yoki akademiyalarda beriladi. Oliy ta'limning mazmuni va mohiyatiga qo'yilgan barcha talablar, o'quv yuklamalarining miqdori va bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiladigan barcha talablar kasbiiy oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari bilan belgilab qo'yiladi.

Oliy ta'limdan keyingi ma'lumot. Fan nomzodi darajasi Rossiyadavlatida diplomli tadqiqotchi-olimlarning birinchi tashrif kartochkasidir. Nomzodlik ilmiy darajasini olish uchun tadqiqotchi oliy ma'lumotli bo'lishi, nomzodlik imtihonlarini (ular uchta) topshirishi, dissertatsiya ishini yozish, uni ilmiy kengashda himoya qilish va Rossiya Federatsiyasi ta'lim vazirligi tasarrufidagi Oliy Attestatsiya Komissiyasi nazoratidan o'tkazishikerak bo'ladi. Nomzodlik darajasi quyidagi bir qancha shakllarda olinishi mumkin:

1. *Kunduzgi aspirantura;*
2. *Sirtqi aspirantura;*
3. *Tadqiqotchilik;*
4. *Mustaqil.*

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Ta'limning davlat uchun, jamiyat uchun va shaxs uchun qadrliligini asoslang.
2. Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplarini bayon qiling.

3. Kasbiy-pedagogik faoliyatning ta'rifini bering. Qanday kasbiy-pedagogik faoliyatlarni ajratishadi?
4. Kasbiy faoliyatning asosiy obyektlarini bayon qiling.
5. Pedagogik faoliyatni amalga oshirish qanday ijtimoiy-pedagogik masalalarni yechish bilan bog'langan?
6. Kasbiy-pedagogik faoliyatda mavjud bo'lgan ikki turdagi munosabatlarni aytib bering va izohlang.
7. Hamkorlikdagi pedagogik faoliyat maqsadlari va motivlari qanday bo'ladi?
8. Kasbiy-pedagogik faoliyatning natijasi nimalar bo'ladi?

2 BOB. KASBIY TA'LIM YO'NALISHIDA ZAMONAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI

2.1-§. Kasbiy ta'limda zamonaviy dars turlari

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari-o'qituvchi va tahsil oluvchilarning ma'lum belgilangan tartibda amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyatining tashqi ko'rinishi kasbiy ta'limning tashkiliy shakllarini bildiradi.

Kishilik jamiyatining taraqqiyoti davrida ta'limning tashkiliy shakllari turlicha bo'lgan.

Qadimgi paytlarda yakka individual holda o'qitish keng miqyosda tarqalgan bo'lib, ma'lum ijobiy jihatlarga ega bo'lganligi bois hozirgi vaqtgacha saqlanib kelgan. O'rta asrlarga kelib, kasbiy ta'lim-tarbiya kichik guruhlar shaklida o'tkazila boshlagan. Sababi aynan shu davrda ishlab chiqarishi va sanoat yo'lga qo'yilayotgan davr edi. XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida chex pedagogi Y.A.Komenskiy auditoriya-dars tizimini nazariy jihatdan isbotlab berdi [9].

Kasbiy ta'limning tashkiliy shakllari quyidagi xususiyatlariga ko'ra bir necha guruhlarga bo'linadi:

- Tahsil oluvchilar soniga ko'ra: ommaviy, jamoaviy, guruhli hamda individual.
- O'qitishning joyiga ko'ra: ta'lim-tarbiya maskanlarida va ta'lim muassasalaridan alohida (o'quv ustaxonalarida, mashq maydonlarda, korxonalarda, uy ishlari, sayohat va shu kabilar).
- O'quv vaqtining davomiyligiga ko'ra: 45 minutlik, juftlik (80 min), qisqartirilgan (70 minutlik),qo'ng'iroqsiz.

Amaliyotda auditoriya-dars tizimi keng ko'lamda qo'llanilganligi uchun dars-mashg'ulot ta'lim tarbiya ishining eng asosiy shakllaridan biri deb yuritiladi. Auditoriya-dars tizimining asosiy o'ziga xos jihatlari quyidagilar hisoblanadi:

-deyarli bir xil tarkib, yoshi hamda tayyorgarlik holati bir xil darajadagi

tahsil oluvchilar ishtirok etadi;

-ta'lim-tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq alohida-alohida qismlar ko'rinishiga ega bo'ladi;

-har bir dars o'quv rejasiga kirgan ma'lum bir o'quv predmetiga oid bo'ladi;

-darslar muntazam ravishda almashib turadi;

-iqtisodiy ko'rsatkichlarining nisbatan yuqoriligi. Chunki bir o'qituvchi bir vaqtni o'zida bir qancha bilim oluvchilar bilan mashg'ul bo'ladi;

Shu bilan birga auditoriya-dars tizimining bir qator kamchiliklari ham e'tirof etilgan:

-o'rtacha tahsil oluvchiga mo'ljallanganligi;

-har bir tahsil oluvchilar bilan individual ishlash imkoniyatining yo'qligi.

Butun uzluksiz rasmiy ta'lim jarayonining ta'lim-tarbiya berish qonun-qoida va tamoyillari hamda jamiyatning davlat ta'lim tizimiga qo'yadigan talablari dars jarayonida amalga oshiriladi.

Umuman olganda, har qanday narsa yoki hodisani tasniflaganda, unga shu narsaning biron bir xususiyati asos qilib olinadi.

Darslarni ham tasniflamoqchi bo'lsak, shu umumiy qoidaga rioya qilamiz. Birinchi bor, ikki narsani asos qilib olib, darslarni tasniflab chiqqan rus olimi I.N.Kuznetsov bo'lgan. U o'zining tasnifiga darsning mazmuni va dars o'tish usulini asos qilib olgan. Masalan, matematika darslariga kiritilgan mazmun asosidaarifmetika, algebra, geometriya va trigonometriya guruhlari ajratilgan. Shunga o'xshash boshqa fanlarda ham darslarni tasniflab chiqish mumkin. Darsning o'tish usuli bo'yicha: auditoriyada o'tiladigan darslar, ekskursiya darslari, kinodarslar, mustaqil ish darslari va hokazo.

Darsning mantiqiy tuzilishi va bilish jarayonining xarakteriga qarab darslar: kirish darsi; egallangan bilimlar bilan birlamchi tanishish darsi; yangi bilimlarni egallash darsi; egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llash darsi; ko'nikmalar hosil qilish darsi; umumlashtirish, qaytarish va mustahkamlash darsi; tekshiruv darslari; aralash dars.

Nazariyotchi va amaliyotchi pedagoglar orasidagi keng qo'llanilayotgan dars tasniflaridan biri M.A.Danilov bilan B.P.Esipov ishlab chiqqan tasnif hisoblanadi. Ular, o'z tasniflariga ikki didaktik maqsadlar va darslarning umumiy tizimdagi o'rnini asos qilib olganlar. Ular quyidagilardir:

- 1) Aralash darslar;
- 2) yangi material bilan tanishish;
- 3) olingan bilimni mustahkamlash;
- 4) o'rganilgan narsani sistemaga keltirish va umumlashtirish;
- 5) bilim va ko'nikmalarni hosil qilish;
- 6) bilimlarni tekshirish.

Yana darslar ularni o'tish asosiga qarab, quyidagi turlarga ajraladi:

1. a) dars-ma'ruza; b) dars-suhbat; v) kino darsi; g) nazariy yoki mustaqil ishlar darsi; d) aralashdars.

2. a) mustaqil ishlar darsi; b) dars-laboratoriya; v) amaliy ishlar darsi; g) darsekskursiya.

3. a) og'zaki so'rash; b) yozma sinov; v) sinov; g) sinov amaliy nazorat; d) nazorat ishi; e) aralash dars.

Darslar ichki tuzilishiga qarab ham tiplarga bo'linadi. Ya.A.Komenskiy va I.F.Gerbartlardan boshlab, shu kungacha darsning to'rt bo'lakdan iborat bo'lgan tipi hukm surib kelmoqda. Bularga: yangi bilimlarni egallash uchun tayyorlanish; yangi bilimlarni egallash; yangi bilimlarni mustahkamlash va tizimga keltirish; egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash. Bu tipdagi dars aralashdeyiladi.

Uning shu kungacha saqlanib kelishining sabablaridan biri, aralash darsdagi to'rt unsur istagan ketma-ketlikda qo'llanilishi mumkin. Shu bilan bir qatorda bu tipdagi dars jarayonida didaktikaning deyarli barcha talablariga erishish oson. Bu turdagi darslarning afzalligi yana shundaki, u dars jarayonida hukm suruvchi qonuniyatlarga mos keladi. Bu darslarda o'qituvchi va pedagoglar, o'z sharoitlaridan kelib chiqib, ta'lim oluvchilarning qabul qilish imkoni, tayyorgarlik darajasi va boshqa bir qator omillarni hisobga olgan holda,

darsga ajratilgan vaqtni dars ichidagi to'rt unurni ixtiyoriy ravishda taqsimlay oladilar.

Aralash darslarning yuqorida aytilgan yutuqlari bilan bir qatorda, kamchiliklari ham oz emas. Chunonchi, aralash darslarda, undagi to'rt unurning hammasiga vaqt yetishmaydi.

2.2-§. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, darslarni samarali tashkil etish omillari.

Hozirgi paytda ta'lim-tarbiya tizimida o'qituvchining tahsil oluvchilar bilan jonli muloqot va munosabati muhim ahamiyatga ega bo'lganligiga qaramay, u tanho axborot manbai emasligini hammamiz bilamiz va bu hayotiy haqiqatdir. Shu sababli ham ta'lim va tarbiya ishini osonlashtirish va samaradorligini yanada shakllantirish omili sifatida turli hil ta'lim vositalaridan keng foydalaniladi. Ana shunday omillardan biri o'qitishning texnikaviy vositalaridir.

O'qitishning texnik vositalari-ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining hamkorlik faoliyatini ta'minlab, uning samaradorligini oshirish va ta'minlash maqsadida foydalaniladigan qurilmalar tizimi tushuniladi.

O'qitishning barcha texnikaviy vositalarini shartli ravishda uchta asosiy guruhlarga ajratish mumkin:

1. Audio vizual vositalar (kinoproeksiya, diaproyeksiya va epiproeksiyalar, ovozlarni yozib olish, televideniye, radio);
2. Jihozlar, uskuna va asboblar;
3. Dasturli ta'lim vositalari.

O'qitishning texnik vositalaridan ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etuvchi komponentalari bilan uzviy bog'liqlik va munosabatlarini hisobga olgan holda foydalanish zarur. Aks holda mashg'ulot samarasini umuman yo'qqa chiqarishi ham mumkin. Mashg'ulotda o'qitishning texnik vositalaridan foydalanish yordamchi xarakterga ega bo'lib, ularni tanlab olish, ulardan foydalanish vaqti hamda foydalanish joyi mashg'ulotning umumiy rejasi va

maqsadlariga mos ravishda belgilanadi.

Ta'limiy va tarbiyaviy faoliyatda texnikaviy vositalardan foydalanish avvalo didaktik prinsiplarga amal qilishni ko'zda tutadi. Masalan, ko'rsatmalilik prinsipini real ob'ekt bilan nomalum tasavvurning bir butunligini ifodalaydi.

Real ob'ekt yoki uning tasvirini ko'rish (idrok etish) har bir shaxs uchun uni tafakkur qilishning birinchi va eng oddiy shakli hisoblanadi, aniq tasavvurlar va hali aniqlashtirilmagan tushunchalarning paydo bo'lishi uchun asosiy vazifasini o'taydi.

Ta'lim-tarbiya ishida ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish majburiyati shaxsning fikrlash qobiliyatlaridan kelib chiqadi. Shaxsning fikrlash hususiyati mavhumdan ma'lumtomon rivojlanadi. Tushunchalar va aniqlilik darajasi past qonun-qoidalar aniq kuzatishlarga asoslangan bo'lsa, ularning mohiyat mazmuni ancha oson va tezlik bilan shakllanadi. Shaxs tafakkurining shakllanishi albatta ularning yoshiga, hayot tajribalari kabi bir qancha xususiyatlarga bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida e'tiborga olinishi, aniq va ravshan dalillar va timsollardan alohida ajralmaslikni talab qiladi.

Ko'rsatmali qo'llanmalarga quyidagi talablar qo'yiladi:

- barcha talabalarga yaxshi ko'rinadigan darajada katta bo'lishi;
- o'quv xonasining istalgan joyidan bemalol o'qilishi;
- muhim detallar va yozuvlarning boshqa diqqatni o'ziga tortuvchi rang bilan alohida bo'yalishi;
- tasvirlar imkon qadar ob'ektning asl rangiga mos bo'lishi;
- tasvirlarning estetik did bilan rasmiylashtirilishi;
- matnning haddan tashqari ko'p bo'lmasligi;
- tasvirlangan ob'ektning mavjud vaziyatda ko'rsatilishi;
- mashtabga amal qilishi;
- qulay, arzon, uzoq muddat o'z holatida saqlanishi va shu kabilar.

Shu o'rinda ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanish maqsad bo'lmay, balki natijaga erishish vositasi ekanligini unutmaslik zarur. Ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanishda o'quv materialining mazmun-mohiyati va albatta

vaqtlarini ham nazoratga olishlari zarurdir. Mashg'ulotda ko'rsatmali qo'llanmalardan ortiqcha foydalanish ham albatta ijobiy natijalarni bermaydi. Namoyish qilinayotgan materiallarni idrok qilish jarayonida tahsil oluvchilar sezgi organlarining (ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm bilish) ko'proq jalb etish zarur. O'qituvchining so'zi bilan ko'rsatmalilikning uyg'unligi katta ahamiyatga ega. Ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanishganda tavsiya qilinayotgan izoh har bir ta'lim oluvchilarning diqqatini, e'tiborini eng asosiy materiallarga qaratilishini nazarda tutadi.

Bu ta'lim vositalardan foydalanishda ularni aniq maqsad, maxsus sohalar hamda ma'lum bir usullarga hamohang holatda tanlab olish muhim ahamiyatga egadir. Eng muhimi shundaki, o'qituvchi o'quv, ko'rsatmali va ko'rgazmali vositalardan foydalana olishni hamda ulardan aniq maqsad asosida oqilona holda foydala olishni bilmog'i kerak. Texnikaviy vosita turlaridan foydalanilayotganda sodir bo'ladigan texnik muammolarni yechimini topa oladigan bo'lmog'i lozim. Masalan: tikuvchilikka mo'ljallangan mashinalar ishida yuzaga keladigan kamchiliklarni tuzata bilishi, asosiy sozlanishlarni bajarishi hamda mashinani ish faoliyatini bajarish holatiga keltira olishni bilishi kerak, ya'ni o'zining kasb sohasining eng mohir ustasi bo'lishi kerak. Amaliyot o'qituvchisi o'zining kasbiy faoliyat sohasi uchun qanday materiallar, qanday innovatsiyalar borligiga, shu qatori qaysidir maxsus sohalarda uning o'zi yangiliklar qila olishi mumkinligi yuzasidan umumiy tushunchalarga ega bo'lishi lozim. Ko'pincha o'qituvchilar doska uchun chizilgan rasmlar, flipchart tasvirlari hamda proyektor slaydlari singari bir qancha vizual vositalarni mustaqil holatda o'zlari yasaydilar.

O'quv mashg'uloti-bu kasb-hunar kolleji va oliy o'quv muassasasida o'quv ishini tashkil qilishning asosiy shaklidir, unda o'qituvchi aniq belgilangan vaqt doirasida talabalarning o'zgarmas tarkibi bilan, qat'iy dars jadvali bo'yicha shug'ullanadi va o'quv dasturining muayyan talablarida belgilangan didaktik masalalarni yechish uchun har xil metodlardan foydalanadi.

O'quv mashg'ulotining o'ziga xos xususiyatlari:

69) o'quv mashg'uloti obyektiv mavjud bo'lgan quyidagi elementlardan tarkib topadi:

- yangi materialni o'rganish;
- o'tilganlarni mustahkamlash;
- bilimlarni umumlashtirish va tizimiylashtirish;
- mustaqil ishlash uchun topshiriqlar;
- talabalar bilimlarini nazorat qilish va baholash;

70) sanab chiqilgan strukturaviy elementlarning har biri o'quv mashg'ulotining bir qismi sifatida yagonalik va bir butunlik prinsiplariga javob beradi, ularning majmui esa o'quv mashg'ulotining strukturasi tashkil qiladi va o'qitishning mos metodlari va uslublaridan foydalanishni, o'qiyotganlar va o'qituvchining faoliyatlarini tashkil qilishni talab qiladi;

71) o'qitishni tashkil qilishning asosiy shakli sifatida o'quv mashg'uloti o'qish jarayonining borishiga ta'sir qiladi, chunki u yoki bu o'quv mashg'ulotining strukturasi o'quv fani dasturiy materialining alohida mavzulari ustida ishlash vaqtiga; talabalarning o'quv topshiriqlari tizimiga; ularning auditoriyadan tashqari ishini tashkil qilishga; o'qiyotganlarda shaxsiy kasbiy sifatlar, kasbiy mahorat va ko'nikmalarning rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Ma'ruza. Ma'ruza o'quv ma'lumotsini o'qituvchi tomonidan talabalar auditoriyasiga uzatishga asoslangan. Talabalar mavjud ma'lumotni o'quv fani jabhasidagi bilimlardagi yangi faktlar, jarayonlar, voqeliklar, xodisalar haqidagi ma'lumotlarning majmui ko'rinishida oladilar. Tarbiyaviy-amaliy ma'lumot ularni bo'lajak mutaxassislar amaliy faoliyatda foydali natijalarga erishishda kerak bo'ladigan ma'lum vositalar, metodlar va uslublar, texnologiyalarni qo'llash bo'yicha muayyan misollar bilan tanishtiradi [18].

Ma'ruza o'qitishni tashkil qilishning eng muhim shakllardan biri bo'lib, u mutaxassislarni nazariy tayyorlashning asosini tashkil qiladi. u-ma'ruzachining auditoriya bilan ijodiy muloqoti, hamkorligi, hissiy o'zaro ta'siridir. Bu bilimlar asosini ularning umumiy ko'rinishida olishning juda tejamkor usulidir.

Ma'ruza:

- o'quv materialini talabalar keyinchalik o'zlashtirishlari uchun u yo'nalgan bilimlar asosini shakllantirishga;
- o'quv fani bo'yicha ilmiy bilimlar asosini tizimiylashtirishga;
- fanning muayyan jabhasidagi muammolar bilimlarning zamonaviy holati va rivojining istiqbolini yoritishga;
- talabalar e'tiborini o'quv fanining eng murakkab va muhim masalalariga qaratishga yo'nalgan.

Ma'ruzaning yuqorida sanab chiqilgan afzalliklari sababli o'qitish didaktik tsiklining bosh zvenosi sifatida ta'riflashadi, u ilmiy, o'quv-bilish va tarbiyaviy funksiyalarni bajaradi.

Ma'ruzaning *ilmiy funksiyasi*-talabalarga fanning zamonaviy holati, uning metodlari va mazmuni, prinsiplari, qonuniyatlari, uning asosiy g'oyalari va nazariyalari, undagi umumlashgan faktlar, voqeliklar, hodisalar haqidagima'lumotlarni uzatish hamda nazariyaning amaliyot bilan o'zaro bog'liqligini ko'rsatishdir.

Ma'ruzaning *o'quv-bilim olish funksiyalari*:

- o'quv rejasi va o'quv dasturining samarali va aniq bajarilishining ta'minlanishida;
- yangi ma'lumot bilan muammoli-izlanuvchi metodlar orqali tanishish tufayli talabalar bilish jabhasining rivojlanishida;
- ma'ruzachi tomonidan qo'yilgan muammoni masalalarni yechishga yo'nalgan mustaqil izlash ko'rinishidagi talabalarning ilmiy ishini tashkil qilishda ifodalaydi.

Ma'ruzaning *tarbiyaviy funksiyasi* shunda ifodalanadiki, u talabalarning pedagogik pozitsiyasini, kasbiy qiziqishini, qadriyatlarini shakllantirishning muhim vositasi vazifasini o'taydi, chunki ma'ruzachi audioriyadagi eshituvchilarga ma'lum hissiy ta'sir o'tkazadi. Ma'ruzachining bosh tarbiyalovchi vositasi-predmetni chuqur bilishi, bayon qilish stili va o'z mehnatiga bo'lgan munosabatidir. Ma'ruza tarbiyaviy ahamiyatning ko'rsatkichlari: talabalarning ishga tez kirishib ketishi, diqqat-e'tiborini o'qishga

qaratishi, talaba savollariga javob berishdagi faolligi va aksincha: beparvolik, talabalarning ma'ruzachi sha'niga noloyiq so'zlarni aytishi, ma'ruza mazmunidan qoniqmasligi, yomon davomat.

Ma'ruzaning bir necha turlari mavjud.

An'anaviy (ma'lumotli-bayon), ma'lumotli ma'ruza. Unda mazmun o'qituvchi tomonidan ilmiy voqelik va hodisalarni bayon qilish, tushuntirish sifatida tayyor ko'rinishda beriladi.

Muammoli ma'ruza qandaydir ilmiy yoki amaliy muammoni: uning paydo bo'lishi, yo'nalishi, yechish usuli hamda ushbu yechimning oqibatlarini illyustratsiya qiladi. Muammoli ma'ruzaning mazmunini talabalarning fikrlash faoliyatini tashkil qilish usuli belgilaydi. Bunday ma'ruzada bilimlarning bir qismini talaba tayyor bilim ko'rinishda oladi, boshqa qismini esa o'qituvchi rahbarligida o'zi izlab topadi, ya'ni ma'lumotli va muammoli qismlar uzviy bog'lanishda bo'ladi [19].

Foydalaniladigan metodlar nuqtai-nazaridan ma'ruzalarning quyidagi turlarini farqlashadi:

ma'ruza-suhbat, ma'ruzaning bu turi Suqrot davridan ma'lum. U yuqori hissiyotlilik bilan, pedagog tabalar auditoriyasini ilmiy haqiqatlar ustida birgalikda fikrlashga jalb qilganida uning ishonarli ohangda gapirish bilan tavsiflanadi;

muayyan-vizuallashtirish. Bu erda o'quv materialini o'qish mavzuni to'liq yorituvchi o'qituvchi tomonidan tayyorlangan ko'rgazmali materiallarni tushunarli qilib, batafsil izohlashga keltiriladi.

dual ma'ruza, u real kasbiy vaziyatni modellaydi, nazariy masalalarni har xil pozitsiyadan ikkita mutaxassis (masalan, ikki ilmiy maktab vakillari, nazariyotchi va amaliyotchi, u yoki bu konsepsiya tarafdorlari va h.k.) muhokama qilishni nazarda tutadi. Bunday ma'ruza uni o'qituvchilar tayyorlashi nuqtai-nazaridan hamda o'quv ma'lumotsini talabalar idrok qilishi nuqtai-nazaridan ancha murakkab bo'ladi. Bu erda ma'ruzada ishtirok etayotgan har bir pedagogning obro'i jiddiy to'siqlikqiladi;

oldindan rejalashtirilgan xatolikli ma'ruza-u yuqori bosqich talabalarida katta qiziqish uyg'otadi, chunki u talabalarga yosh o'qituvchilar yo'l qo'yadigan real xatolarni ko'rish imkonini beradi; ekspertlar vazifasini o'tab, talabalar o'zlari sezgan xatoliklarni bartaraf qilish bo'yicha metodik tavsiyalarni tuzadilar. Ma'ruzaga mazmuniy yoki metodik tavsifdagi xatoliklarning ma'lum miqdori kiritiladi, ular talabalarga ma'ruzaning boshida yoki oxirida e'lon qilinishi mumkin. O'qituvchi uchun metodik qiyinchiliklar xatoliklarni tanlab olish, ularning ratsional nisbatini to'g'ri tanlash va ko'rsatish usullari bilan bog'liq. Talabalar uchun esa bir vaqtning o'zida faoliyatning bir necha turlarini: o'quv ma'lumotsini idrok qilish va yozish, xatoliklarni tahlil qilish, ma'lumotni umumlashtirishni bajarish qiyinchiliktug'diradi.

Elektron ma'ruza (slyd-ma'ruza) yoki qayta bog'lanish texnikasini qo'llaydigan ma'ruza. Matnli fayllar ko'rinishda shakllantirilgan electron ko'rinidagi o'quv materiallarining to'plami bunday ma'ruzani tashkil qiladi. o'qiyotganda tushunarsiz bo'lgan joylarga ko'p marta qaytish, o'qishni o'ylab ko'rish, tahlil qilish bilan birga olib borish imkoni imkoni bo'ladi. Bundan tashqari, matnda matnning umumiy strukturasi ko'rish osonroq bo'ladi. O'qiyotganda matndan material mazmunini aniqlashtigandan so'ng qoladigan savollar, odatda, ancha chuqur, prinsipial va mazmunli bo'ladi, chunki ular material jiddiy ishlab chiqilib, u anglanganidan so'ng vujudga keladi. Bundan tashqari dasturiy ta'minot hali ma'ruza davomida va ham uning oxirida o'quv materiali o'zlashtirilib borishini nazorat qilib borish imkonini beradi.

Seminar mashg'uloti (lotincha *seminarium*-rossadnik (rus))-bu talabalarning o'qituvchi rahbarligida mavzuni, o'quv muammosini guruhiy muhokama qilishadigan o'quv jarayonining shaklidir.

Seminar o'quv kursining eng muhim va murakkab bo'lishlarini chuqur o'zlashtirishga yo'nalgan. Seminar mashg'ulotlari jarayonida talabalar materialni og'zaki va yozma bayon qilish san'atini egallaydilar, o'zlarining kommunikativ mahoratlarini rivojlantiradilar, kitob bilan mustaqil ishlashga o'rganadilar, ilmiy ishlarni shakllantirish ko'nikmalarini egallaydilar. Qo'yilgan

muammoni muhokama qilish, qabul qilingan qaror va seminar ishtirokchilarini faoliyati bo'yicha talabalar o'zlarining subyektiv baholarini ifoda qilishlari seminar natijasi bo'lishi mumkin.

Seminarning o'ziga xos belgilari:

- hamkorlikdagi faoliyat prinsipining amalga oshirilishi;
- o'qituvchi va talabalar bevosita munosabatlarining shakllanishi;
- talabalar tayyorgarlik paytida o'quv muammosini yechish bo'yicha mustaqil izlash ishlarini olib borishlari;
- seminarda muhokama qilish uchun taklif etilgan masala va muammolarni o'rganishni individuallashtirish imkoniyati;
- ma'ruzaning prinsipial nazorat holatlari bilan uzviy aloqaning saqlanishi, talaba nafaqat ma'ruza materiali asosida, balki o'zi mustaqil egallagan ma'lumotlari asosida yangi materiallarni bayon qilish.

Amaliy mashg'ulot-bu o'qiyotganlarning amaliy mahorat va ko'nikmalarini oshirishga yo'nalgan o'quv jarayonini qilishning shaklidir. Amaliy mashg'ulot laboratoriya ishi bilan birga mahorat va ko'nikmalarni hosil qilish va mustahkamlashga yo'nalgan mashg'ulot hisoblanadi [19].

Amaliy mashg'ulotlar o'qiyotganlarda kasbiy amaliy masalalarni yechish uchun olgan bilimlarini qo'llash ko'nikmalarini ishlab chiqishga yo'nalgan. Amaliy mashg'ulotlarning o'ziga xosligi-masalalarning xarakterida, o'qituvchi va o'qiyotganlarning (analitik, konstruktiv, loyihaviy) faoliyatini tashkil qilishdadir. Amaliy mashg'ulotda o'qitish metodi sifatida mashqlar, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, ishbilarmonlar o'yini, faoliyat mahsulini tahlil qilishlardan foydalaniladi.

Amaliy ishlarning mazmunini tanlashda muayyan o'quv fani bo'yicha kasbiy mahoratlar ro'yhatini va bitiruvchining malakaviy tavsifnomasini yo'riq qilib olishadi.

Laboratoriya ishi davomida o'qiyotganlar o'rganilayotgan nazariy holatlarni tasdiqlovchi tajribalar, o'lchovlar, elementar tadqiqotlarni mustaqil ravishda o'tkazadilar [19].

2.3-§. Zamonaviy darslarga qo‘yiladigan talablar.

Hozirda pedagogikada ajratib ko‘rsatilgan dars tiplariga to‘xtalib o‘tamiz.

Bular:

Yangi bilimlarni egallash darsi yoki uni tushuntirish darsi ham deb yuritiladi. Bu tipdagi dars qismlarining taxminiy joylashuvi quyidagicha:

1. Ilgari o‘tilgan bilimlarni eslash;
2. Yangi bilimlar berish;
3. Yangi bilimning o‘zlashtirilganligini tekshirish;
4. Nazariyani qo‘llash namunasini ko‘rsatish;
5. Uyga vazifa berib, darsni yakunlash.

Egallangan bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash darsi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nazariy bilimlarni eslash;
2. Egallangan bilimlar bo‘yicha mashqlar qilib, ko‘nikma hosil qilish;
3. Darsni yakunlash;
4. Uyga vazifa berish.

Takrorlash darsi. Egallangan bilimlarni mustahkamlash bilan takrorlash darslari orasida ancha umumiylik mavjud. Bu umumiylik, eng avvalo, mazkur darslarning vazifalari va darsning ichki tuzilishiga taalluqlidir. Shu bilan birga bu darslarning orasida takrorlanayotgan avvalgi darslarda material to‘liq berilmagan, ba‘zi joylari takrorlanadi. Bilgan narsasini hadeb takrorlayvermaydi. Takrorlash darslarida avvallari bilmay qolgan joylari takrorlanadi.

Egallagan bilimlarni umumlashtirish va bilim hamda ko‘nikmalarni takomillashtirish darsi.

Bu darsning elementlari quyidagicha:

1. Umumlashtiruvchi bilimga doir bilimlarni eslash;
2. Bilimlarni umumlashtirish va ular orasidagi funksional aloqadorlikni ko‘rsatish;
3. Nazariy bilimlarning o‘zlashtirilganligini tekshirish;

4. Bilimlarni qanday qilib umumlashtirilgan qoidasi bilan tanishtirish;
5. Mavzu bo'yicha egallangan bilimlarga hosil qilgan ko'nikmalarni takomillashtirib, malaka darajasiga yetkazish;
6. Darsning natijalarini yakunlash;
7. Uyga vazifa berish.

Egallangan bilim va ko'nikmalarni tekshirish darsi. Nazorat ishi o'tkaziladigan darsning tuzilishi murakkab emas. O'qituvchi topshiriqlarni e'lon qiladi, talaba va talabalar ularni bajaradilar va dars oxirida ishlar yig'ib olinadi.

Nazorat ishining savollari va topshiriqlari shunday ifodalanishi kerakki, talabalarning javoblaridan ular bilimlarni shunchaki eslab qolgani emas, balki ishning mohiyatini tushungani ham ko'rinib turishi lozim.

Hozirgi kunda zamonaviy dars tushunchasi tez-tez tilga olinmoqda. Zamonaviy dars deganda- o'qituvchi talabaning mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib, uning aqliy salohiyatini ishga solib, rivojlanishini ta'minlovchi dars tushuniladi. Talaba esa, o'z navbatida, bilimlarni chuqur o'zlashtiradi va ko'nikmasiga aylantirib, ma'naviy barkamollik sari odimlaydi.

Zamonaviy dars mezonlari quyidagilardan iborat:

- 72) dars talaba va talaba shaxsiga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchi va talabaning o'zaro faol munosabatlariga asoslanadi;
- 73) dars jarayoni tabaqalashtirish va talaba-talabalarning shaxsiy qobiliyatlariga yondoshuv asosida amalga oshiriladi;
- 74) dars talaba-talabalarning yuqori darajadagi qiziqishi, aqliy faolligi va muvaffaqiyatga erishuviga qaratiladi;
- 75) dars pedagogikaning barcha turdagi metodologik asoslaridan kelib chiqib amalga oshiriladi;
- 76) darsda beriladigan bilim mazmuniga ko'ra, turli pedagogik usul va uslublardan foydalaniladi;
- 77) darsda nazariya va amaliyot o'zaro bog'liqlikda talqin etiladi;
- 78) dars sifat va samaradorligini ta'min etuvchi nazorat turlaridan foydalaniladi;

79) darsda vaqtdan unumli va maqsadli foydalaniladi;

80) dars majmui yondoshuv tamoyili asosida amalga oshiriladi.

Darsni zamonaviy tarzda tashkil qilish uchun quyidagi me'yoriy hujjatlar taxt bo'lishi shart: namunaviy o'quv dasturi, ishchi o'quv dasturi, taqvimiy o'quv reja, konspekt yoki ma'ruzalar matni, darsning ishlanmasi va texnologik xaritasi, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar va boshqa didaktik materiallar, talabalarning mustaqil ish mavzulari, maslahat va qoldirilgan darslarni qayta topshirish jadvali, baholash mezonlari va test savollari. Shunga qo'shimcha qilib, o'tiladigan fan bo'yicha darslik va bir qator metodik qo'llanmalarni ham tayyorlab qo'yish maqsadga muvofiqdir. Metodik qo'llanmalarga: mazkur fanni o'qitish metodikasi, shu fanda amaliy mashg'ulotlarni olib borish metodikasi, kurs ishlarini bajarish metodikasi va boshqalar bo'lishi mumkin.

2.4-§. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish

Talabalarning mustaqil shi. Muayyan o'quv fani doirasida talabalar o'quv faoliyatini tashkil qilish nafaqat auditoriya mashg'ulotlarida, balki undan tashqarida, mustaqil faoliyatda ham amalga oshiriladi [20].

Mustaqil faoliyat bir qator *funksiyalarni* bajaradi:

- *rivojlantiruvchi*, chunki aynan mustaqil faoliyat aqliy maehnat madaniyatini oshirishga, faoliyatning ijodiy turlariga qo'shilib ketishga, o'qiyotganlar intellektual qobiliyatlarining boyishiga ko'maklashadi;

- *informatsion-o'qitadigan*. Mustaqil ish bilan mustahkamlanmagan o'qiyotganlarning auditoriya mashg'ulotlaridagi o'quv faoliyati kam natijali bo'lib qoladi;

- *yo'naltiruvchi va rivojlantiruvchi* funksiyalar, ular talabalarning o'qish jarayoniga kasbiy tezlanish beradi, u shu bilan tavsiflanadiki, mustaqil faoliyat jarayonida talabalarda nafaqat intellektual qobiliyat rivojlanadi, aqliy mehnat madaniyati oshadi, balki pedagogik fan rivojlanishining istiqbollari ko'rish mahorati ham shakllanadi;

- *tarbiyalovchi* funksiya ham mustaqil faoliyatda namoyon bo'ladi, chunki mutaxassis shaxsi, uning kasbiy sifatlari mustaqil ish uchun u yoki bu turdagi topshiriqni bajarish jarayonida shakllanadi va rivojlanadi;

- *tadqiqot* funksiyasi, u talabalarni kasbiy-ijodiy fikrlashning yangi darajasiga olib chiqadi.

O'qiyotganlarning mustaqil ishi o'quv jarayonining didaktik birligi sifatida, bir tomondan, o'quv topshirig'i, ya'ni o'qiyotgan bajarishi kerak bo'lgan narsa, vazifasini o'taydi, ikkinchi tarafdin esa olingan topshiriqni bajarayotganda xotira, fikrlash, ijodiy tafakkur qilish vazifasini bajaradi.

XX asrda mustaqil ishning maqsadi bo'lg'usi mutaxassislarda yangi bilimlarni qidirish uchun axborotlardan foydalanish, uning asosida esa yangi axborotlar yaratish ehtiyoji va qobiliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

Mustaqil ishning rivojlanishi bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida qaraluvchi yangi o'quv texnologiyalarni ish jarayoniga joriy etish zaruratini taqazo etadi.

Ta'lim va tarbiyaga oid me'yoriy-xuquqiy xujjatlardabir qator chuqur nazariy hamda amaliy bilimlar bilan birga tanlangan yo'nalishlar bo'yicha har bir shaxs individual erkin faoliyatni amalga oshiradigan, o'zining bilim doirasi, mavjud ko'nikma hamda malakalarini mukammal ravishda orttirib boradigan, har bir masalaga pozitiv ruhda ijobiy yondashgan holatda muammoli holat va vaziyatlarni aniq belgilab, chuqur tahlillar qilib, har bir sharoitga tezda osonlik bilan moslasha oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy va dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilab qo'yilgan.

Tajribalarda shu narsa ma'lumki, talaba-talaba mustaqil o'z ustida ishlasa hamda bu jarayonni muntazam ravishda amalda o'zining ustida ishlasagina bilimlarni yanada kengroq o'zlashtirib olishlari mumkin. Talaba-talabalarning umumiy bilimlari, ko'nikmasi hamda malakasi mustaqil ravishda ta'lim olish holatidagina shakllanadi, mustaqil faoliyat ko'rsatish qobiliyati rivojlanadi, ularda ijodiy ishlashga va tanlangan kasbiga qiziqish paydo bo'ladi.

Shuning uchun talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini rejalashtirish, uni tashkil qilish va buning uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, dars mashg'ulotlarida talabalarni o'qitish bilan bir qatorda ularni ko'proq o'qishga o'rgatish, bilim olish yo'llarini ko'rsatish, mustaqil ta'lim olish uchun yo'llanma berish ta'lim muassasasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mustaqil ish- qandaydir masala yoki muammoni mutaxassisdan, ya'ni o'qituvchidan davriy ravishda maslahat olish bilan yoki ularsiz mustaqil ravishda o'rganishga asoslangan tizimlangan o'quv faoliyatidir.

Talabalarning mustaqil ishi (O'MI)- har bir o'quv fanidan o'quv dasturlarida belgilab qo'yilgan bilim, ko'nikmalar va malakalarning biror bir qismini talabalar fan o'qituvchilarining yo'naltiruvchi maslahatlari va tavsiyalariga binoan ma'lumotlarni o'zlashtirilishiga yo'naltirilgan tizimli faoliyatidir. Talabalarning mustaqil ishi ta'lim tarbiyaning shunday vazifalariga bo'ysundirilganki, butun o'quv jarayoni to'laligicha talabalar tomonidan faol, ongli, puxta va tizimli ravishda fan asoslarini o'zlashtirish va ularda o'z kasblari bo'yicha dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi.

Mustaqil ishlarni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsad- har bir fan o'qituvchilarining bevosita va bilvosita rahbarliklari asosida va ularning tekshirish asosida talaba-talabalarni bir o'quv kursi vaqtida mashg'ulotni tizimli o'rganishni yo'lga qo'yish, o'zlashtirilgan bilimlar hamda ko'nikmalarni ko'proq mustahkamlash, navbatdagi mashg'ulotlarga tayyorlanish, aqliy faoliyat bilan shug'ullanivchi shaxslarning kasb madaniyatini, yangi ma'lumotlarni mustaqil holatda izlanib topish va ularni o'zlashtirishni yanada takomiltirish shu bilan birga ishlab chiqarish jarayoniga raqobatbardosh yetuk, bilimli kadrlarni kamol toptirishga muvaqqat iborat.

Mustaqil ta'lim uchun belgilangan topshiriqlarning hajmi, bajarish tartibi, qiyin yoki osonlik holati, yildan-yilga tajribalar shakllanishiga mos holatda o'zgarib, takomillashishi kerak. Ya'nikim, har bir talaba-izlanuvchilar berilgan vazifalarni bajarishda o'zining ta'lim olishdagi mustaqillik ko'nikmasi

darajasini sekinlik bilan shakllantirib, topshiriqlar ustida ishlashda tartibli va kreativ-ijodiy tomondan e'tibor qaratib o'zlashtirishi lozim.

Har bir berilgan ma'lumotni mustaqil O'rganish – shu predmetning mazmuni, mohiyati o'zlashtiruvchining bilish qobiliyati hamda darajasiga e'tibor berib, fanning o'quv ishchi o'quv dasturlarida berilgan mashg'ulot mavzulari talaba-talabalarga induvidual holatda o'qish uchun beriladi. Bunday holatda berilgan mavzuning umumiy mazmun-mohiyatini yoritish va unu keng miqyosda o'zlashtirishga yordam beradigan asosiy tushunchalar, mavzularni ketma-ketlikda aytishda yordam beradigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim.

Fan bo'yicha mustaqil ishini tashkil etishda talabanning o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

81) fanning ayrim mavzularini yangi o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, o'quv manbalari bilan ishlash;

82) o'quv mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rib borish;

83) belgilangan mavzular bo'yicha referat tayyorlash;

84) testlar yechish;

85) ko'rgazmali vositalar tayyorlash (grafik organayzerlar, plakatlar, krosvord va boshq);

86) amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish bo'yicha keyslar yechish;

87) loyiha topshiriqlarini bajarish;

88) munozarali savollar va topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish;

89) talabalarning fan to'garaklarida ishtirok etish;

90) kurs ishi (loyihalari)ni bajarish;

91) mavzu yuzasidan maqola, tezislar va ma'ruza matnlarini tayyorlash;

92) talaba-o'qituvchi-kutubxona kunida fan bo'yicha yangi o'quv adabiyotlari sharhini o'qituvchi bilan hamkorlikda tayyorlash;

93) axborot resurs markazida belgilangan mavzular bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish;

94) belgilangan mavzular bo'yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida taqdimot materiallari tayyorlash;

95) talabalar yotoqxonasiidagi ma'naviyat xonasi, kutubxona, zamonaviy axborot texnologiyalar markazi imkoniyatlaridan foydalanilgan holda mustaqil o'qish jarayonlarida ishtirok etish.

Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan foydalanib, anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda ushbu mavzuni konspektlashtiradilar, tayanch iboralarning mohiyatini (o'zlashtirish qiyin bo'lsa, savollar paydo bo'lsa, adabiyotlar yetishmasa, mavzuni tizimli bayon eta olmasa va h.k) o'qituvchidan maslahatlar oladilar. Mustaqil o'zlashtirilgan mavzu bo'yicha tayyorlangan matn o'qituvchiga himoya qilish orqali topshiriladi.

2.5-§. O'qitish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish va baholash

O'quv mashg'ulotida o'qituvchining vazifalaridan biri-bu nazorat qilish funksiyasidir. O'qiyotganlarga ma'lum bilimlar tizimini taklif qilayotib, pedagog ularning o'zlashtirish darajasini aniqlashi zarur. Shuning uchun o'quv mashg'ulotining istalgan turida bilim, mahorat va ko'nikmalar nazoratning har xil turlari vositasida muntazam ravishda nazorat qilinib boriladi [20].

Nazorat (fransuzcha controle)-1) berilgan maqsaddan chetlashishlarni va ularning sabablarini aniqlash maqsadida kuzatish; 2) boshqaruv funksiyasi, u qabul qilingan qarorlarning ishning amaldagi holatiga mosligi darajasini belgilaydi.

Pedagogik nazorat-o'qiyotganlar o'qishi va tarbiyasi natijalarini tekshirish tizimidir.

Nazorat maqsadlari:

96) o'qiyotganlarning o'qishda erishgan natijalari darajasini tekshirish;

97) o'qiyotganlarning shu paytgacha shakllangan bilim, mahorat va ko'nikmalarini umumlashtirish va mustahkamlash;

98) shaxsning har xil o'qiyotganning o'quv-bilim olish va mustaqil ta'limi faoliyatining samaradorligi va natijaliligini baholash;

99) o'qituvchining o'zining pedagogik faoliyatining natijalarini o'zi nazorat qilishi va baholashi.

Malakaviy maqsadlar-o'qiyotganlar kasbiy o'qitishda o'quv natijalarini hisobga olish va baholashning turli pedagogik va ijtimoiy funksiyalari bilan tanishlar va ushbu jarayonlarni maqsadga muvofiq tashkil qilish uchun mezonlarni ishlab chiqishga qodirlar.

O'qituvchi va o'qiyotganlar orasida to'g'ridan-to'g'ri va qayta bog'lanishlarni o'rnatish vositasi sifatida pedagogik nazorat bir necha funksiyalarni amalga oshiradi.

Nazorat qilish funksiyasi o'qiyotganlarning bilim, mahorat va ko'nikmalarini aniqlashdan iborat; bu-o'qitishning borishi va uning natijalarini doimiy monitoring qilib borishdir.

Tashkiliy funksiyasi o'qiyotganlar o'qish davomida olishgan bilimlari, mahoratlari va ko'nikmalarini mustahkam o'zlashtirishi va takomillashtirishi bo'yicha kundalik ishlashi uchun sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi.

Rivojlantiruvchi funksiya o'qiyotganlarning bilim olish faolligini rag'batlantirish imkonini beradi.

Yo'naltiruvchi funksiya o'qiyotganlar va o'qituvchining o'zi o'qitish maqsadiga qay darajada erishishganligi haqida ma'lumotni olishga yo'nalgan.

Metodik funksiya o'qituvchini o'z fanini o'qitish texnologiyasini takomillashtirishning yangi usullarini izlashga undaydi.

Tarbiyalovchi funksiya pedagogga o'qiyotganlarda o'z faoliyati natijalari uchun ma'nan ma'suliyatni his etishni tarbiyalashga yordamlashadi.

Diagnostik funksiya o'qiyotganlar nazorat tadbirlarini bajarayotganda, o'qituvchi esa nazoratga tayyorgarlik ko'rayotganda yo'l qo'ygan xatolari haqida ishonchli ma'lumot olish imkonini beradi.

Bashorat funksiyasi o'qiyotganlar nazorat tadbirlarini bajarishdan olingan natijalar asosida o'qituvchi qanday bashorat qilishi mumkinligini ko'rsatib turadi.

Pedagogik nazorat samarali bo'lishining asosiy shartlari:

100) nazoratning atroflicha tavsifga egaligi;

101) nazoratning tizimiyli va muntazamligi;

102) o'qituvchining o'qiyotganga nisbatan obyektivligi va yaxshi munosabatda bo'lishi;

103) muayyan talaba shaxsining psixologik xususiyatlarini bilish asosida in

Nazorat turlari:

o'qish jarayonida ma'lumotni olish xarakteri bo'yicha:

104) og'zaki;

105) yozma;

106) testli.

O'qitishning asosiy bosqichlaridagi o'rni bo'yicha:

○ **joriy.** U: semestr orasida amaliy mashg'ulotlar bo'yicha o'qish jarayoni va uning natijalarining sifatini aniqlaydi; o'quv jarayoniga tuzatishlar kiritish imkonini beradi; qoloq talabalarni aniqlaydi; o'quv fanlarini o'qib-o'rganishda o'qiyotganlarning o'qish–bilim olish faoliyatini rag'batlantiradi;

○ **oraliq.** Bu nazorat odatda har semestrda 2 marta o'tkaziladi, maqsad-o'quv fanining muayyan bo'limlari bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilimlar sifatini aniqlashdir;

○ **yakuniy.** U muayyan o'quv fani bo'yicha o'qishning yakuniy natijalarini tekshirishga yo'nalgan.

Nazoratning qayd etilgan hamma turlari har xil metodlar yordamida amalga oshiriladi.

2.6-§. Pedagogik diagnostika, o'qitish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish va baholash xususiyatlari.

Pedagogik nazorat metodlari-bu o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'qituvchi va o'qiyotganlar amallarining o'zaro bog'liqligini ifodalaydi. Ushbu metodlar yordamida pedagog, o'quv-bilim olish masalasidan kelib chiqib va o'qitishning mos vositalaridan foydalanib, o'qish natijalarini aniqlaydi va baholaydi.

Bu metodlarni ikki guruhga ajratishadi.

Reproduktiv faoliyat natijalarini pedagogik tekshirish metodlari:

1) reproduktiv predmetli faoliyat natijalarini pedagogik tekshirish metodlari. Bu metodlarning vazifasi-o'qiyotganlarning turli pedagogik voqe'larni farqlash, bilish hamda yo'riq bo'yicha amaliy kasbiy amallarni bajarish mahoratini aniqlashdir;

2) reproduktiv so'zli faoliyat natijalarini pedagogik tekshirish metodlari. Bu metodlarning vazifasi-ma'lum o'quv matniga kam, strukturalangan, yodlab olingan materialni talaba so'zma-so'z aytib berish mahoratini aniqlashdir.

3) reproduktiv predmetli-mantiqiy faoliyat natijalarini pedagogik tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-obyektiv ichki bog'lanishlar va ular orasidagi nisbatlarni ajratgan holda bajarilayotgan amallarni izohlash asosida o'rganilayotgan obyektlarning xossalarini talabalar aytib berishi mahoratini aniqlashdir.

4) badiiy ijrochilar sifatida o'qiyotganlarning so'zli reproduktiv faoliyatining natijalarini pedagogik tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-ijrochilik manerasi, usuli va stiliga muvofiq badiiy yoki musiqali janrlar bilan o'qiyotganlarning tanishlik darajasini aniqlashdir.

Ijodiy faoliyat natijalarini pedagogik tekshirish metodlari:

1) o'qiyotganlar ijodiy predmetli faoliyatining natijalarini pedagogik tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-ijodiy faoliyatni mehnat vositalari bilan munosabatini aniqlash;

2) o'qiyotganlarning ijodiy so'zli faoliyati natijalarini tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-algoritmlari noma'lum bo'lgan o'quv masalalarini o'qiyotganlarning yechishi, predmetlararo bog'lanishlarni o'rnatishi, xulosalar chiqarishi mahoratini aniqlashdir;

3) o'qiyotganlarning ijodiy predmetli-mantiqiy faoliyati natijalarini tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-o'qiyotganlarning o'zlarining bilimlaridan yangi vaziyatda foydalana olishlari, psixologik-pedagogik voqeliklar orasidagi mantiqiy bog'lanishlarni o'rnatish olishi mahoratini aniqlashdir;

4) badiiy ijrochi sifatida o'qiyotganlar ijodiy faoliyatining natijalarini tekshirish metodlari. Ushbu metodlarning vazifasi-o'qiyotganlar badiiy yoki musiqali asarda o'zining shaxsiy stilini namoyish qilish mahoratini aniqlashdir.

Nazoratning barcha turlari va shakllarida olingan natijalar baho yordamida qayd qilinadi.

Baho-o'quv fani bo'yicha dasturda belgilangan bilim, mahorat, ko'nikmalarni o'qiyotganlar o'zlashtirishi darajasini pedagog shartli belgilar-ballarda hamda baholarda aniqlashi va ifodalashidir.

Baholash funksiyalari:

– motivatsiyalovchi, chunki aynan baho o'quv faoliyatining natijalari uchun o'qiyotganni rag'batlantiradi yoki jazolaydi;

– diagnostik, chunki baho o'qish natijasining sabablarini ko'rsatadi;

– tarbiyalovchi, chunki baho, ayniqsa o'z-o'zini baholash o'qiyotganning o'zini anglashini shakllantiradi;

– informatsion, chunki u o'qituvchiga va o'qiyotganning o'ziga dasturni o'tishning muvaffaqiyatliligi darajasi haqida, shaxsiy ta'limiy yutuqlar, qobiliyatlarning rivojlanganligi haqida, bilim, mahorat, ko'nikmalarning shakllanganligi haqida ma'lumotlar beradi.

Baholash tizimi qator prinsiplar bo'yicha tuziladi: maqsadga yo'nalganlik, ta'sirchanlik, muntazamiylik, obyektivlik, talablarning bir xilligi, keng qamrovlik, differtsiyallanganlik. Bilimlar anglanganligi, mustaxkamligi,

chuqurligi prinsiplari alohida o'rin egallaydi. Bilimlarning mustaxkamligi nazariy va amaliy faoliyatda talaba o'zining o'qish davrida olgan bilimlari, amaliy malaka va ko'nikmalaridan samarali foydalana olishga qodirligini bildiradi. Bilimlar chuqurligi mustahkam o'zlashtirilgan qoidalar, tushunchalar, qonunlar, kasbiy faoliyat algoritmlarining miqdori bilan tavsiflanadi. Anglaganlik-bu psixologik-pedagogik voqeliklarning sabab-oqibat bog'lanishlari tushunish, qo'yilgan maqsadlar va vazifalarga mos ravishda nazariy materiallarni amaliyotda qo'llashdir.

O'quv jarayonida pedagogik baholashning obyektivo'qiyotganlar faoliyatidir.

Pedagogik baholashning predmeti-talabalar faoliyatining natijalaridir, ular tarbiyalilik va o'qimishlilik kabi sifat xarakteristikalarida ifodalanadi.

Oxirgi paytlarda ta'lim tizimida reyting nazorat va testli nazorat tabora keng qo'llanilmoqda.

Reyting nazorat-bu o'qiyotganlar o'quv faoliyatining individual sonli ko'rsatkichi bo'lib, u predmet bo'yicha talaba o'qish natijalari bo'yicha erishgan natijalarni tavsiflaydi.

Testli nazoratda uni o'tkazish paytida o'qituvchi va o'qiyotganning amallari aniq belgilangan: baholashning yagona mezonlari va me'yorlari mavjud; test nazorati o'tkazilayotganda o'qituvchi va o'qiyotganning vaqti tejaladi; o'qiyotganning o'qituvchiga nisbatan salbiy emotsiyasining ehtimoli ancha kam, chunki talaba o'zining muvaffaqiyatsizligini o'qituvchining shaxsi bilan bog'lamaydi.

Umumiy holda o'qiyotganning og'zaki va yozma javoblari hamda pedagogik amaliyot bo'yicha mehnati baholanadi.

O'quv natijalarini baholash. O'zlashtirishni og'zaki nazorat qilish va baholash

Talaba-o'qituvchi faoliyatida suhbat. O'qituvchi va o'qiyotgan orasidagi verbal o'zaro ta'sir-har ko'rinishlarda kechadigan pedagogik amallarning asosiy bandidir.

U ishtirokchilarning mos fikrlaridan bevosita voqif bo'lishlarini taklif etadi. Nutq, ma'noli harakatlar, imo-ishoralar suhbat ishtirokchilari kommunikatsiyani bir butun yaxlit qabul qilish uchun sharoit yaratadi.

Ta'lim muassasi kontekstidadiolog yoki suhbatning turli shakllarini ajratish mumkin, ularni asosiy vazifasi va maqsadining yo'nalishiga qarab quyidagi guruhlarga ajratishadi:

Dialog shakllarining xarakteristikasi

Quyidagi dialog yoki suhbatni olib borishning alohida shakllari va ahamiyatga ega bo'lgan belgilari asosida qisqacha tavsiflari keltirilgan.

2.1-jadval

Dialog shakli	Xarakteristikasi, belgilari
Maslahat suhbat	Kasbiy yoki metodik savollar bo'yicha, odatda talaba ehtiyoji bo'yicha, o'qituvchi maslahati, odatda strukturlanmagan
Qayta bog'lash ma'lumoti	Qo'llab-quvvatlash yoki tuzatish kiritish uchun qisqa dialog, odatda o'qituvchi tashabbusi bo'yicha, strukturlanmagan
Yordam ko'rsatish va rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida suhbatlashish	Qayta ma'lumotni olish va maqsadlarni muvofiqlashtirish maqsadida o'qituvchi va talabalar orasida davomiy suhbat, strukturlangan
Og'zaki baholash imtihon	Imtihon suhbat o'zlashtirishni tekshirish nazorat qilish maqsadida suhbat, imtihon vaziyati, qat'iy strukturlangan
Baholash maqsadida suhbatlashish	Talabaning o'zlashtirishini baholash maqsadida suhbatlashish, bunda talaba o'zini o'zi tahlil qilmaydi va baholamaydi, strukturlangan
Mutaxassslik bo'yicha suhbat	Kasbiy suhbat, o'zlashtirishni tekshirish maqsadiga ega emas, ko'pincha strukturlanmagan

Maqsadni muvofiqlashtirish	Suhbat, uning davomida o'qituvchi va talabalar orasida keying faza uchun muayyan kelishuvlar qabul qilinadi, strukturlangan
----------------------------	---

Og'zaki imtihon, xususan, uning kognitiv jabhaga yo'nalganligi va ish bilan birga baho qo'yish maqsadida baholashga yo'nalganligi sababli, keyinchalik yordam berish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbat o'zlashtirishni tekshirish (yoki nazorat qilish)ning kommunikativ doirasi sifatida aniqlanadi.

Strukturlangan suhbatlar

Obyektivlik va solishtiruvchanlik bo'yicha o'zlashtirishni tekshirish maqsadida o'tkaziladigan suhbat strukturlangan shaklda tashkil qilinadi.

Tekshirish (nazorat qilish) maqsadida o'tkaziladigan strukturlangan suhbatning fazalari

2.2-jadval

1-faza Talaba pozitsiyasi	-Talabaning o'z-o'zini shaxsiy baholashi (o'z-o'zini baholash varag'i yoldamida bajarilishimumkin) -O'zining faoliyatini, o'zi erishgan natijani, o'zining xulq-atvorini o'zi baholashi
2-faza O'qituvchi pozitsiyasi	-O'quv vaziyatini tahlil qilish: Talaba nimani o'lganadi? U qanday o'rgangan? O'quv guruhida u o'zini qanday tutayapti? -Talabani baholash (zarurat bo'lganda tashkilbaholash uchun mo'ljallangan varaq yordamida)
3-faza Umumiy va farqlanadigan	Bahs: -Muvofiqliklar nimalarda saqlanibqoladi? -Baholashdagi farqliklarnimada? -Farqliklarning sabablarinimada?

4-faza	Kuzatishning keyingi davrida amallarni bajarishning yangi maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan muayyan kelishuvlarni tuzish:
Amallarni bajarishning yangi maqsadlarini muvofiqlashtirish	<ul style="list-style-type: none"> - Kasbiy maqsadlarni muvofiqlashtirish - SHaxsiy aspektlar - Ta'sir qilish choralari

Yordam berish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbat

Yordam berish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbat-bu o'quv vaziyati haqida u tugagandan keyin yoki o'zlashtirishni tekshirish (masalan, dinamik kuzatish) paytida o'qituvchi va talabaning hamkorlikda mushohada (tahlil) qilishidir. Suhbat maqsadi: amallarning keyingi maqsadlarini o'zaro kelishib olish, bu-bo'lajak o'quv amallarini optimallashtirish kerak. Suhbat davomida kelishilgan amallarini bajarish maqsadidan keyingi o'quv vaziyatlarini rejalashtirishda foydalanish mumkin.

Yordam berish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbat quyidagi tamoyillarga rioya qilingan holda o'tkazilishi kerak:

107) o'qituvchining qiziquvchan pozitsiyasi prinsipi, iltifotli e'tibor, tinglashning boshqariluvchanligi;

108) talabaga tushunarli javob;

109) befarq avtomatizmning va e'tibor tashqi tarafga qaralishining oldini olish;

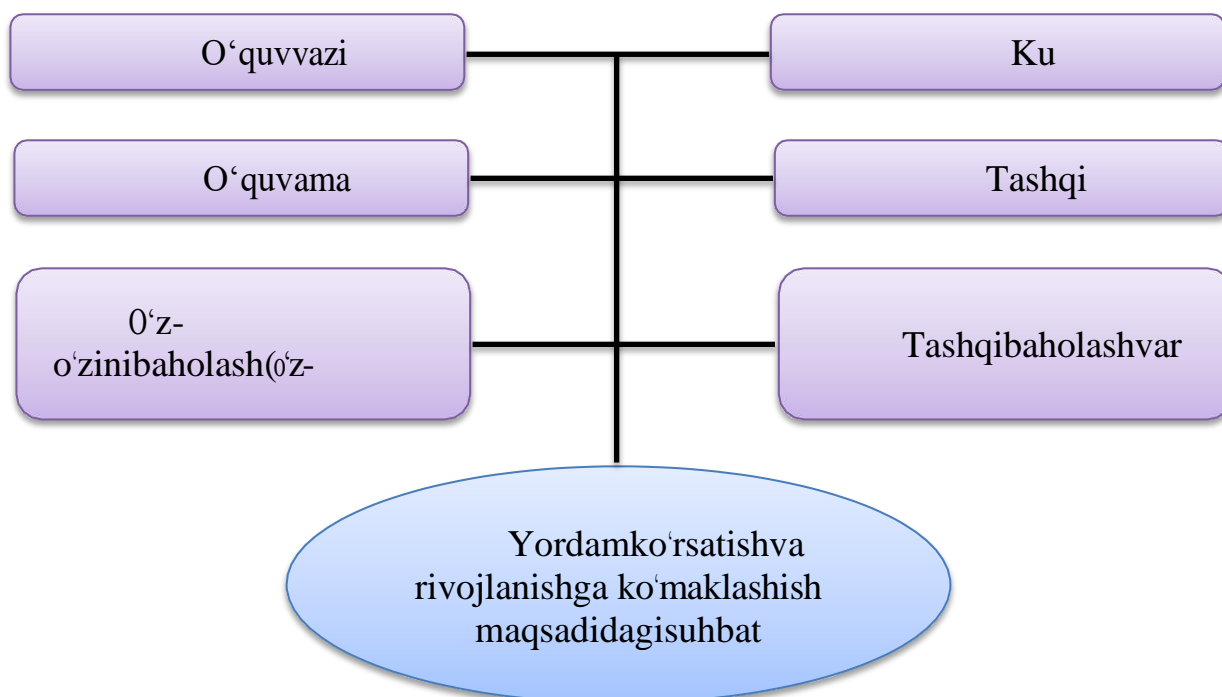
110) qaramog'idagilarni faollashtirish, qarorlarni qabul qilish va amallarni bajarish kompetensiyasini rivojlantirish;

111) buyruqbozlik pozitsiyasida bo'lmaslik prinsipi, tan huquqlilik va sabr- qanoatlilik prinsipi;

112) suhbatni strukturlash;

113) obyektivlik va nazorat haqida muntazam o'ylash prinsipi.

O'quv amallari sifatining mezonlari

2.2-rasm. O'quv amallari sifatining mezonlari

Yordam ko'rsatish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbat tashqi kuzatuv bilan o'z-o'zini baholashni bir-biri bilan solishtirib, ularni muvofiqlashtirish ayniqsa kuchli namoyon bo'ladi. Mos baholashlar orasidagi mumkin bo'lgan farqliklar esa talabalarga maslahat berish uchun boshlang'ich punkt vazifasini o'taydi. Bundan tashqari, yordam ko'rsatish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadida oldingi suhbatda kelishilgan yozma ishlar, kuzatishlar, hujjatlar, referatlar yoki amallarni bajarish maqsadlari suhbat uchun sabab bo'lishi mumkin.

Shaffoflik prinsipidan kelib chiqqan holda, talabalar bilan yordam ko'rsatish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbatdan oldin e'tibor berilishi lozim bo'lgan mezonlar shartlashib olinishi kerak.

Bunda o'quv omillari sifatining mezonlari yana boshlang'ich nuqta sifatida xizmat qilishi mumkin.

Yordam ko'rsatish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadidagi suhbatning o'quv amallari sifatining mezonlariga bog'liqligi

2.3-jadval

Sifat mezonlari	Tekshiruv tavsifi/pozitiv namoyon bo'lish
Predmet/obyektga bo'lgan munosabat	Kasbiy to'g'rilik, komplekslilik
Maqsadga yo'nalganlik	Amallarni bajarish usullarining ishonarliligi, masalan, amallarni bajarishni rejalashtirishda yoki suhbatni olib borishda
Mustaqillik	Suhbatda qo'yilgan masalalarni o'qituvchi yordamisiz mustaqil yechish, suhbat paytida qo'shimchainformayiyani (jadvallar, kataloglar va b.lar) mustaqil olish
Subyektga/o'zini baholashga yo'nalganlik	O'zini ishonchli tutish, o'zining ishchanlik qobiliyatini real baholash
Ijtimoiy mansublik	Guruh a'zolariga nisbatan o'zini tutishini baholash

O'zlashtirishni yozma nazorat qilish va baholash

Vaziyat yozma auditoriya ishlari

Bunday auditoriya ishi talabalardan o'quv vaziyati doirasida o'rganilgan mazmuni qo'yilgan masalani yozma ravishda yechish uchun qo'llashni talab qiladi.

Vaziyat yozma auditoriya ishlarini qo'yishda birinchi navbatda quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

114) o'quv mashg'ulotida o'rganilgan mazmun bilan bog'lanish bo'lishi kerak;

115) topshiriqlar mustaqil yechilishini ta'minlash kerak;

116) o'rganishning alohida jabhalari, masalan, o'zlashtirishning kasbiy va umumkasbiy jabhalari, orasida mutanosiblik kuzatilishi kerak.

Didaktik aspektlar

Huquqiy va pedagogik umumiy shartlarni e'tiborga olgan holda vaziyatliy yozma auditoriya ishlari quyidagi talablarni hisobga olishi kerak.

Vaziyatliy ish amallar bajarilishining kasbiy vaziyatidan kelib chiqadi, ya'ni bunday ish uchun boshlang'ich punkt-bu kasb uchun ahamiyatli bo'lgan masalaning qo'yilishidir. Ish doirasida tekshirilayotgan o'quv mazmuni hamda qo'yilgan masalalarning hammasi amallarni bajarishning ushbu vaziyatidan kelib chiqishi yoki unga bevosita bog'langan bo'lishi kerak.

Vaziyatliy ish amallarni bajarishning sistematikasini aks ettiradi. Amallarni bajarish sxemasi, o'quv mashg'ulotlarida amallarni bajarishga yo'naltirish prinsipi (rejalashtirish, o'tkazish, nazorat qilish) o'rganilgani kabi, yozma ishni bajarishda qo'llanilishi kerak. Amallarni bajarishning sxemasini o'z o'rnida va kasbiy to'g'ri qo'llash ishni baholash uchun mezon bo'lishi mumkin, masalan, rejalashtirish bo'yicha topshiriqni yozma yechish vositasida.

Vaziyatliy ish vaqt bo'yicha cheklangan.

Kasbiy yo'nalgan auditoriya ishidagi kabi, vaziyatliy ishning vaqt doirasi ham cheklangan bo'lishi kerak, lekin bu vaqt masala kompleksroq qo'yilishi tufayli uzoqroq bo'lishi mumkin.

Vaziyatliy ish yordamchi vositalardan foydalanishni talab qiladi. Ma'lumotni mustaqil olish-talabalar amallar bajarish kasbiy kompetensiyasining ahamiyatli elementidir. SHu sababli, jadvallar, kataloglar yoki konspektlar kabi yordamchi vositalardan ishni o'tkazish paytida foydalanishga ruxsat etiladi.

O'quv amallari sifatining mezonlari

Vaziyatliy yozma ish bilimlarni tekshirish uchun emas, balki amallarni bajarishni bilishni talab qiladi. Bu esa o'quv amallari sifatining mezonlari o'zlashtirishni tekshirishning bunday shaklida ham qo'llanilishi mumkinligini bildiradi. Lekin, yozma ishning o'ziga xos xususiyatlari (talabaning individual

ishi odatda vaqt bo'yicha cheklanadi va sh.k.) tufayli o'quv amallari sifatining hamma mezonlarini ham tekshirish uchun qo'llab bo'lavermaydi. Xususan, vaziyatiy ish yordamida o'ziga bo'lgan munosabatni va ijtimoiy mansublikni tekshirib bo'lmaydi yoki ishda cheklangan bo'ladi.

Vaziyatiy ishning O'quv amallari sifatining mezonlari orasidagi bog'liqlik

2.4-jadval

Sifat mezonlari	Tekshirish xarakteristikasi
Maqsadga yo'nalganlik	Aniq-ravshan taqdim etilganligiga; o'rinli taqdim etilganligi (masalan, muhimni muhim emasdan ajratish); kasbiy metodlar va ish uslublarini qo'llash.
Predmet obyektga bo'lgan munosabat	Muammo yoki topshiriq uchun ahamiyatli bo'lgan mazmuni batafsil va kasbiy to'g'ri taqdim etish
Mustaqillik	Guruhdoshlari yoki o'qituvchi yordamisiz mustaqil yechish; ma'lumot manbasini ko'rsatgan holda informatsion materiallardan foydalanish; zarurat bo'lganda oraliq yechimlar gipotetik ravishda qabul qilinadi, bunda ish davom etadi.

Vaziyatiy ishni formal tuzish

Vaziyatiy ishni formal tuzish uchun har xil namunalari taklif etiladi, ularning har biri o'zlarining afzallik va kamchiliklariga ega.

Juz'iy masalalarni kasbiy tizimiy tartiblashtirish.

Bunday yondashuvning afzalliklari:

117) talabalar qiynalmasdan juz'iy masalalarni alohida mavzu sohalar bilan bog'lay oladilar;

118) o'qituvchi tekshirishi osonlashadi.

Topshiriqlarni bunday tartiblashtirishning katta *kamchiligi*-predmetli-mantiqiy bilan amaliy yo'nalganlik orasidagi o'zaro bog'lanish yo'qolishi mumkinligidadir. Kasbiy kundalikda kasbiy amaliy masalani yechishda ishchi xodim o'zining ish qadamlarini mavzularning kasbiy-tizimiy majmualariga muvofiq ravishda emas, balki ishlab chiqarish topshirig'i yoki rejalashtirish bo'yicha topshiriq talablariga muvofiq rejalashtiradi. Agar topshiriqlar noto'g'ri mantiqiy aspektlar bo'yicha taqsimlangan bo'lsa, u holda amallarni bajarish o'chirilib ketishi mumkin.

Predmet va amallarni bajarish nuqtai-nazaridan mantiqiy bo'lgan aspektlar bo'yicha tartiblashtirish. Predmet va amallarni bajarish nuqtai-nazaridan juz'iy masalalarni mantiqiy aspektlar bo'yicha tartiblashtirish kasbiy amaliyotdagi muammolarni yechish strategiyasiga yaqinlashib boradi.

Bundagi afzalliklar:

119) juz'iy masalalarni yechishda amallarning aniqligi saqlanadi;

120) amallarni bajarish haqidagi talaba bilimni e'tiborga yaxshiroq olish mumkin;

121) maqsadga yo'nalganlik sifat mezonini aniqroq tekshirish mumkin.

Asosiy kamchiliklar:

122) alohida juz'iy masalalar orasida tanlab olishlik yo'qotilishi mumkin;

123) tekshirishga o'qituvchilarning mehnati ko'proq sarflanadi.

Vaziyatiy yozma auditoriya ishlarini formal tuzish haqidagi qarorni o'qituvchining o'zi, har bir alohida holatda afzallik va kamchiliklarini solishtirib ham o'quv guruhini hisobga olib, qabul qilishi kerak. Ammo, umuman olganda, ishni predmet va amallar nuqtai-nazaridan mantiqiy bo'lgan aspektlar bo'yicha tuzish tavsiya etiladi.

Masalalar qo'yilishini operatsionallashtirish

Vaziyatli ishning asosiy muammosi-masalalar qo'yilishini operatsionallashtirishdir, ya'ni asosiga qo'yilgan muammoning masalalarga qanday bo'linishidir. Ushbu ish muammosining boshlang'ich qo'yilishida masalalar kamchiligi aniqroq qo'yilsa, u masalalarga qanchalik ko'proq bo'linsa, talabaning amallarni bajarishdagi etsinligi shunchalik kamroq bo'ladi va natijada talabalar amallarni bajarish strukturasi qanchalik sezishganliklarini tekshirish imkoniyati shunchalik kamroq bo'ladi.

Agar masalaning qo'yilishi juda keng tushunilsa, bu holda topshiriqni maqsadga muvofiq yechish uchun doim bir qancha variantlar mavjud bo'ladi va natijada yechimlarni solishtirish tobora qiyinlashib boradi va tekshirishga sarflanadigan mehnat ortib boradi. Bo'shroq talabalar esa erkin qo'yilgan topshiriqlarni bajarayotganda tezroq toliqadilar (ular uchun talab ancha yuqori hisoblanadi). Topshiriqlar erkin qo'yilishining keyingi muammosi talab qilingan taklab olishshik har doim ham ta'minlanilavermaydi.

Ta'lim amaliyotida boshlanishida oddiy va ko'proq strukturlangan topshiriqni qo'llashdan boshlab, o'quv guruhlarini topshiriqlarning erkinroq qo'yilib, borishiga asta-sekin olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi. O'qish davomida talabalar amallarni bajarish sxemalarini anglab boradilar va amallarni bajarishning zaruriy tizimiy usuliga ko'nikadilar.

Vaziyatli yozma auditoriya ishini strukturlash/qismlarga ajratish

Formal tuzilishidan qat'iy nazar, vaziyatli yozma ish, faoliyatga yo'nalgan o'qitish strukturasi tayangan holda, qo'yidagi qismlardan tarkib topgan bo'lishi kerak.

Ko'rgazmali hol (muammoning qo'yilishi) masalani qo'yish

- Rejalashtirish

124) masalan, ma'lumotni yig'ish

125) ish rejasini amallarni bajarish rejasini tuzish

- O'tkazish amalga oshirish

126) masalan, chizmani tayyorlash

127) texnologik hisoblarni bajarish

- 128) sxemani tahlil qilish
- 129) dasturni ishlab chiqish
- 130) formulalarni ishlab chiqish
- 131) xizmat xatini shakllantirish
- Nazorat tahlil
- 132) masalan, imtihon varag'ini ishlab chiqish
- 133) sarf-xarajatlarni hisoblash

Tashkil qilishning bu sxemasida faoliyatga yo'nalgan yondashuvning ahamiyatli elementlari hisobga olingan.

2.7-§. O'zbekistonda kasbiy va tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar

Bugungi kunda sog'liqni saqlash tizimida zamonaviy malakaga ega, chuqur bilimli, salohiyatli va barkamol kadrlarni davlat darajasida ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev sog'liqni saqlash sohasi vakillari bilan uchrashuvlarda bunga alohida urg'u beradi. Xususan, xalqaro tajribalarni o'rganish va shu asosda tibbiy ta'limni yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash zarurligi haqida aytib o'tilgan. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida kadrlar tayyorlash, xalqaro miqyosda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning mohiyati va ahamiyatini tubdan yangilash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha vazifalar hambelgilangan.

Har bir sohaning, xususan, tibbiyotning rivojlanishi bevosita ushbu yo'nalishdagi kadrlar tayyorlashga bog'liq. Agar siz zamonaviy uskunalarni o'rnatsangiz, eng yangi texnologiyalarni joriy qilsangiz, binolarni rekonstruksiya qilsangiz, mukammal boshqaruv tizimini shakllantirsangiz ham, lekin kadrlar tayyorlashdagi bo'shliqlarga yo'l qo'ysangiz ham, bu sohada jiddiy ijobiy o'zgarishlarni kutmasligingiz kerak. Bu masala davlat rahbari tomonidan o'tkazilgan sog'liqni saqlash tizimi vakillari bilan to'rtta uchrashuvga bag'ishlanganligi ajablanarli emas.

Davlatimiz rahbarining 2020 yil 5-mayda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasida tibbiy ta'lim tizimini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni bu borada yangi bosqichni boshlab berdi[16].

Shuni e'tirof etish kerakki, oliy tibbiyot muassasalarida bakalavr (umumiy tibbiyot) darajasida o'qishning yetti yillik muddati kun talablariga javob bermadi, bundan tashqari, ushbu maxsus mashg'ulotlarga asoslanmagan qo'shimcha moliyaviy xarajatlar talab qilindi.

Yurtboshimizning ushbu farmoni tibbiyot xodimlarining yetishmovchiligini hal qilishni ta'minlaydi, tibbiyot sohasidagi bakalavr tizimida o'qitish muddatlarini belgilaydi. Unga ko'ra, 2017/2018 o'quv yilidan boshlab umumiy tibbiyot, kasb-hunar ta'limi (umumiy tibbiyot), harbiy tibbiyot (umumiy tibbiyot), pediatriya yo'nalishlari bo'yicha o'qish muddati 6 yil, biotibbiyot yo'nalishi-4 yil, tibbiy- profilaktika ishi-5 yil. Bundan tashqari, umumiy tibbiyot, kasbiy ta'lim (umumiy tibbiyot), harbiy tibbiyot fanlari (umumiy tibbiyot), pediatriya bakalavriyat yo'nalishlariga o'qishga kirgan 2-5-kurs talabalari o'qishni davom ettiradi.

Mamlakatimizdagi 7 ta oliy tibbiy ta'lim muassasalari va ularning hududiy filiallarida har yili ikki mingdan ortiq shifokorlar tayyorlanadi. Ammo, biz ishning haqiqiy holatini o'rganish uchun borganimizda, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami tizimini kadrlar bilan ta'minlashda nomutanosiblik borligi aniq bo'ldi.

Shuning uchun bu yil tibbiyot oliy o'quv yurtlariga talabalarni qabul qilish o'ziga xos tarzda bo'ldi. Bu yil tibbiyot oliy o'quv yurtlariga 44 ming 409 o'g'il-qiz hujjat topshirdi. Shulardan 3455 nafari talaba, 1355 nafari davlat granti asosida va 2090 nafari pullik shartnoma asosida o'qishga qabul qilindi.

O'quv soatlari tahlil qilinganda, o'quv dasturidagi mavzularning 15 foizi yoki undan ko'pi takrorlanganligi aniqlandi. Bundan tashqari, bakalavriyat va magistrlik tizimida mutaxassislik bilan bog'liq bo'lmagan mavzular o'qitildi, bu talabalarning mustaqil o'qish vaqtini talab qildi, mutaxassislik bo'yicha

bilimlarni egallashga ta'sir ko'rsatdi. Yana bir muammo o'rgatilgan bilimlarni yangilashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liqedi.

Davlatimiz rahbarining farmoni bilan oliy tibbiy ta'limning klinikadan oldingi va klinik bloklarida o'qitish soatlari ulushini ko'paytirish, oliy tibbiy ta'lim standartlarini qayta ko'rib chiqish belgilandi. Uning asosida bakalavriat ta'limining davlat ta'lim standartlari yangitdan ishlab chiqilmoqda. Bu gumanitar va ijtimoiy sohalarda o'qitish soatlarini qisqartirish orqali kasbiy fanlar blokini kengaytirishni, bakalavr darajasida klinikadan oldingi va klinik ta'lim bloklarida dars soatlari ulushini 85 foizgacha, shu jumladan klinik mashg'ulotlar amaliyoti uchun oshirilishini ta'minlaydi. iqtisodiy bloklar umumiy vaqtning 7 foiziga teng. Davlat ta'lim standartida belgilangan avvalgi o'quv dasturlarida gumanitar va ijtimoiy- iqtisodiy mavzular bo'yicha dars soatlari hajmi 15-20 foizni, mutaxassislik bo'yicha esa atigi 45-50 foizni tashkil etgan.

Farmonda, shuningdek, ularning ixtisosligi oliy tibbiy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining diplomlarida ko'rsatilishi aytilgan. Ilgari, ularning tibbiyoti oliy tibbiyot muassasalari bitiruvchilarining diplomlarida ko'rsatilmagan edi. Tibbiy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan ushbu hujjat ko'plab sohalar qatori bitiruv diplomida mutaxassislikning ko'rsatilishini bildiradi. Bu bitiruvchilarning malakasini oshirishda va yetakchi xorijiy oliy tibbiy ta'lim muassasalarida va ilmiy markazlarida qayta tayyorlashda uchragan tushunmovchiliklarga chek qo'yadi.

Prezident tashabbusi bilan tibbiy ta'limni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar quyidagilarga xizmat qilishi shubhasizdir:

134) Umumiy tibbiyot yo'nalishi bo'yicha qisqartirilgan o'qish davriga o'tish, o'quv soatlarini takomillashtirish va talabalarni maqsadli qabul qilishni ham ta'minlaydi;

135) Shubhasiz, Prezident farmonida belgilangan vazifalarning bajarilishi:

136) Tibbiy kadrlar yetishmasligini 15 foizga to'ldirish jarayonini tezlashtirish,

- 137) Tibbiy ta'limni xalqaro standartlarga moslashtiradi,
- 138) Byudjet mablag'larini maqsadli sarflash vazifasini bajaradi,
- 139) Oliy tibbiyot muassasalari talabalarining amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi va o'quv jarayonini va yuqori malakali tibbiyot xodimlarini tayyorlashni samarali tashkil etadi.

2.8-§. Ta'lim oluvchilarni va aholini kasbga yo'naltirish

O'zbekistonda bandlikni davlat boshqaruvi tizimini ma'muriy isloh qilishdir. So'nggi bir necha yil ichida bandlikni boshqarish bo'yicha davlat tizimi jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirdi. Ushbu tizimning ma'muriy islohoti ish bilan ta'minlash bo'yicha davlat siyosati uchun mas'ul vazirlikning funktsiyalarini gorizontal ravishda optimallashtirishga qaratilgan. Shunday qilib, pensiya masalalarini hal qilish funktsiyalari 2010-yilda Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligidan Moliya vazirligiga o'tkazildi. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining odatiy bo'lmagan funktsiyalardan ozod etilishi davom etdi [19].

2016 yil fevral oyida Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 22 fevraldagi "Aholining zaif qatlamlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va tibbiy-ijtimoiy yordam tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni bilan Mehnat vazirligiga o'zgartirildi. Ushbu farmonga muvofiq, nogironlar, shu jumladan nogiron bolalar, urush qatnashchilari, faxriylar, yolg'iz keksalar va aholining boshqa zaif qatlamlariga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish, shuningdek, nogironlarga kasb- hunar ta'limi tashkil etish va ilgari Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tomonidan olib borilgan inklyuziv kasb-hunar ta'limi Sog'liqni saqlash vazirligiga o'tkazildi. Bundan tashqari, Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tomonidan amalga oshirilgan ehtiyojmand oilalar va fuqarolarga ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordamni tayinlash va to'lashni nazorat qilish vazifalari Moliya vazirligiga o'tkazildi [18].

Aslida islohotlar yangi Mehnat vazirligi faqat samarali ish bilan ta'minlash bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirish uchun javobgar bo'lishini ta'minlashga qaratilgan edi. Mehnat vazirligining asosiy vazifalari va faoliyati aholini ish bilan ta'minlashni chuqur tahlil qilish, ish bilan ta'minlash dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirilishini monitoringini muvofiqlashtirish, ish bilan ta'minlashga ko'maklashish, kasb-hunarga oid ishlarni tizimli asosda tahlil qilish va olib borish bo'yicha aniqlandi. Bundan tashqari, vazirlikka mehnatni muhofaza qilish va bandlik sohasidagi qonun hujjatlari talablariga rioya etilishini nazorat qilish topshirilgan. Muhim yangiliklar qatoriga Mehnat vazirligi markaziy apparati tuzilmasida Xalqaro mehnat tashkiloti va xalqaro aloqalar bilan ishlash sektori hamda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sektori yaratilishini sanab o'tish mumkin. Biroq, ish bilan ta'minlash bo'yicha davlat boshqaruvining ushbu islohotlari kutilgan natijalarga to'liq erishganicha yo'q. Mehnat statistikasi va uning uslubiy ta'minoti, mehnat qonunchiligi jiddiy o'zgarishlarni ko'rsata olmadi (doimiy ravishda o'zgartirishlar kiritilmoqda) va mehnat organlarida davlat boshqaruvi samaradorligi bilan unchalik ham farq qilmadi.

Avvalgidek, mehnat idoralari har yili qariyb million yangi ish o'rinlar tashkil etilganligi to'g'risida hisobot berishda davom etilsada, ishdan bo'shatilganlar statistikasini yashirish bilan birga, iqtisodiy idoralar, oliy va o'rta maxsus ta'lim va ish beruvchilar uyushmalarining hududlarning ehtiyojlarini aniqlash bo'yicha muvofiqlashtirilgan ishi yo'q edi. Aholini ish bilan ta'minlash muammolarini hal qilishda eskirgan, samarasiz ish shakllari va uslublari hanuzgacha qo'llanilib kelinmoqda, mehnat bozoridagi real vaziyatni buzish amaliyoti bekor qilinmadi, ish bilan ta'minlash kabi muhim ijtimoiy masalaga yuzaki yondoshish faktlari oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarining bitiruvchilari davom etishdi. Kardinal islohotlar nafaqat bandlik davlat boshqaruvi tizimida, balki davlat boshqaruvining boshqa sohalarida ham talab qilindi.

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan tub islohotlarning boshlang'ich nuqtasi 2017 yil 7-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining UP-4849- sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi bo'ldi [14].

Sohalar-aholi bandligini oshirish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va sog'lig'ini muhofaza qilish tizimini takomillashtirish, yo'l transporti, muhandislik kommunikatsiyalari va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish va modernizatsiya qilish, aholini ish bilan ta'minlashni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun Mehnat vazirligi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligiga aylantirildi.

Ushbu islohot ish bilan ta'minlash sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirishda yangi yondashuvlarni joriy etishga, mehnat bozori infratuzilmasini, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik asosida rivojlantirishga, ishsizlar, ayniqsa yoshlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha samarali choralarni amalga oshirishga qaratilgan. Yangi tashkil etilayotgan vazirlikning asosiy vazifalari yangi ish o'rinlarini yaratish bo'yicha davlat buyurtmasini ishlab chiqish, aholini ish bilan ta'minlashning hududiy va tarmoq dasturlarini amalga oshirishni muvofiqlashtirish, oliy va o'rta maktab bitiruvchilarini ish bilan ta'minlashni targ'ib etuvchi ixtisoslashtirilgan, kasb-hunar ta'limi muassasalari, mehnat bozorini tartibga solish, ish bilan ta'minlash, mehnat munosabatlari, mehnatni muhofaza qilish, kasbiy va mehnat standartlari, gender tengligi, kasb-hunar ta'limi va qayta tayyorlashni tartibga solishda bozor sharoitlariga mos keladigan normativ-huquqiy hujjatlarni oldindan ishlab chiqish va amalga oshirish chora-tadbirlari sifatida belgilangan.

Ushbu farmonda ish bilan ta'minlashni rag'batlantirishga qaratilgan mehnat qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Shunday qilib, 1-yanvardan boshlab nodavlat notijorat tashkilotlari fuqarolarni ish bilan ta'minlash sohasida O'zbekiston hududida pullik asosda,

ularni chet elda ish bilan ta'minlash bo'yicha faoliyatni amalga oshirishda esa litsenziya asosida xizmat ko'rsatish huquqiga ega. MHTO doirasida Jamoat ishlari jamg'armasi tashkil etildi, uning asosiy vazifalari yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish, yo'l va uy-joy-kommunal xo'jaligini qurish, ta'mirlash va rekonstruksiya qilish, infratuzilma obyektlari, shahar va tumanlarni obodonlashtirish, shuningdek mavsumiy qishloq xo'jaligi ishlari doirasida vaqtincha ishsiz aholining ishdan ishtirokini ta'minlashdan iborat. Shu bilan birga, mehnat organlari tomonidan yagona darcha tamoyili bo'yicha xizmatlar ko'rsatishning har qanday kirish nuqtalarida, shu jumladan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish xizmatlarida ish bilan ta'minlash va ish bilan ta'minlashga ko'maklashish sohasida amalga oshirildi.

Internet xizmatlarini faol joriy etish bilan bog'liq barcha turdagi xizmatlarni taqdim etishni ta'minlaydigan printsipliy ravishda yangi sxemasi joriy etilmoqda. 2017-2020 yillarda ishni boshlagan tadbirkorlar uchun mikromoliyaviy xizmatlar hajmini kengaytirish, aholini mikroreditlash imkoniyatlarini kengaytirish uchun Mikroreditbankning kapitallashuvini oshirish orqali aholi bandligini ta'minlash masalalarida bank tizimining rolini keskin oshirish bilan rejalashtirilgan. Mehnat munosabatlari ushbu bankning kuzatuv kengashi raisi bo'ladi.

Bundan tashqari, yangi vazirlik zimmasiga mehnat bozori va ish bilan bandlik, tashkil etilgan ish o'rinlari, ro'yhatdan o'tgan bo'sh ish o'rinlari va boshqalar, aholi, ish beruvchilar va investorlar uchun muhim ko'rsatkichlar holati to'g'risidagi ma'lumotlarni Internet va ommaviy axborot vositalarida, shu jumladan ish izlab mehnat organlariga murojaat qilgan, ishsizlik nafaqasini olayotgan fuqarolarning sonini e'lon qilish vazifasi yuklatilgan. Shuningdek, vazirlikka ish o'rinlarini yaratish bo'yicha davlat buyurtmasini ishlab chiqishda mamlakat shaharlari va viloyatlari ro'yhatini aniqlash bo'yicha ko'rsatma berildi. Shu bilan birga talab qilinadigan mutaxassisliklar va o'qish yo'nalishlari bo'yicha asosiy o'quv jarayonidan bo'sh vaqtlarida ishsiz aholini ishdan bo'shagan joylarda kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni qo'llab-

quvvatlovchi kasb- hunar kollejlarning ro'yhati tasdiqlandi. Shuningdek, vazirlik tomonidan oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilarining ish bilan ta'minlanishini kuchaytirish va kam ta'minlangan oilalarga nafaqa va moddiy yordamning o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilish choralariko'riladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 28 oktabrdagi 877-sonli qarori bilan ish o'rinlarini yaratish va kadrlar tayyorlashga davlat buyurtmasini shakllantirish tartibi to'g'risidagi yangi Nizom tasdiqlandi, bu hozirgi va istiqbolli ehtiyojlarni hisobga olgan holda amalga oshirildi. Bandlik masalalarini kompleks hal qilishni ta'minlash, ishsizlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar samaradorligini oshirish, kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, shu bilan birga, ish o'rinlarini yaratish bo'yicha davlat buyurtmasini shakllantirishni muvofiqlashtirishni O'zbekiston Respublikasi Mehnat va mudofaa vazirligi va Iqtisodiyot vazirligi amalga oshirishi aniqlandi; ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, MHSSO va Ta'lim va fan vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24 yanvardagi 3001-sonli farmoni bilan mehnat organlari faoliyatini takomillashtirish va aholi bandligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi, unda quyidagilarni ishlab chiqish va qabul qilish nazarda tutilgan: bandlikka muhtoj aholi sonini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjat, shu jumladan uy xo'jaligida bandlik bo'yicha so'rovnomalar metodologiyasi; davlat ijtimoiy sug'urtasi va faol ravishda to'laydigan jismoniy shaxslar uchun badallar to'laydiganlar sonining o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlar asosida yaratilgan ish o'rinlari, shu jumladan doimiy ish o'rinlari sonini belgilash tartibi to'g'risidagi nizomni belgilangan tartibda ishlab chiqish va tasdiqlash[22].

Yangi ish o'rinlari yaratayotgan ish beruvchilarga, shuningdek, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalariga kiruvchi shaxslarga, birinchi navbatda kasb- hunar kollejlari bitiruvchilariga, nogironlarga, sobiq harbiy xizmatchilarga

ularning mehnat faoliyatini tasdiqlovchi guvohnoma berish orqali ularni ijtimoiy rag'batlantirish choralari qo'llash tartibini ishlab chiqish masalasi dolzarbdir. Xalqaro mehnat me'yorlari va standartlarini milliy qonunchilikka, shuningdek XMTga a'zo davlatlarning ilg'or tajribalariga tatbiq etish maqsadida XMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari bo'yicha xorijiy tajribani o'rganishni tashkil etish lozim.

Yaqinda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 22 dekabrda 1011-sonli qarorida "Ishga muhtoj aholining sonini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish to'g'risida", shu jumladan ish bilan bandlik masalalari bo'yicha uy xo'jaliklarini o'rganish metodologiyasini takomillashtirish to'g'risida, shuningdek mehnat resurslari balansini rivojlantirish, bandlik va aholining ish bilan ta'minlanishi to'g'risida yangi qarori qabul qilindi [22]. Agar zarur bo'lsa, nafaqat Bandlikka ko'maklashish markazlari xodimlari, balki Respublika Bandlik va mehnatni muhofaza qilish ilmiy markazi xodimlari, shuningdek boshqa tashkilotlarning pullik shartnomalari asosida maxsus o'qitilgan mutaxassislar ish olib borishlari muhim yangilikdir. bandlik masalalari bo'yicha uy xo'jaliklari o'rtasida namunaviy so'rov o'tkazishda ishtirok etish kerak. Ilgari so'rovda faqat Bandlikka ko'maklashish markazlarining mutaxassislari jalb qilingan.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda nafaqat mehnat organlarining tashkiliy tuzilmasi, bandlikni davlat tomonidan tartibga solishning huquqiy bazasi, mehnat statistikasini metodik ta'minlash, balki mehnat organlarida davlat xizmatining butun tizimi takomillashtirilmoqda. Shunday qilib, Prezidentning yuqorida aytib o'tilgan farmoniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi MZTO barcha davlat xizmatlarini to'liq miqyosda qayta jihozlashni, tanlov asosida ishga qabul qilishni, davlat xizmatlarini ko'rsatishni yagona darcha tamoyili bo'yicha, mehnat organlari xizmatlariga kirish nuqtalarini kengaytirish, asosiy ko'rsatkichlar asosida mehnatga haq to'lashning zamonaviy rag'batlantirish usullaridan foydalangan holda xodimlarning ish sifati va samaradorligini

baholash nazarda tutuvchi ishni tashkil etishning ilg'or shakllarini joriy qilishi kerak.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 sentyabrdagi PF-5185-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasida belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq, 2018 yilda huquqiy hujjatlar qabul qilinadi, unga muvofiq mehnat organlari ko'proq vakolatlarga ega bo'ladi va ushbu organlarning shaxsiy tarkibi zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantiriladi. Ushbu kontseptsiya quyidagilarni nazarda tutadi: mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, shu jumladan, hududlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun mahalliy byudjetlarga soliq to'lovlarini ko'paytirish va soliq bazasini kengaytirishga qiziqishni oshirish; mahalliy hokimiyat hokimiyat va xalq deputatlari maqomini mahalliy hokimiyatning vakili sifatida qayta ko'rib chiqish orqali mahalliy darajada davlat hokimiyati tizimini tashkil etishda vakolatlarni taqsimlash printsipining amalda bajarilishini ta'minlash. Kengashlari kotibiyatini yaratish mahalliy davlat hokimiyati organlarining, ayniqsa xalq deputatlari Kengashlarining ijro etuvchi hokimiyat organlarining hududiy bo'linmalari faoliyatini nazorat qilishdagi roli va mas'uliyatini oshirish; tegishli hokimiyatni hokimga bosqichma-bosqich topshirish orqali hududiy ijro etuvchi organlarning etakchi kadrlarini tanlash va joylashtirish bo'yicha mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini kuchaytirish; kelajakda hokimlar va mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan samarali jamoatchilik nazoratini ta'minlashga qaratilgan hokimlarni saylash tartibini joriy etish; ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning dolzarb muammolarini hal qilishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining roli va samaradorligini oshirish; davlat xizmatini tashkil etishni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish, shu jumladan huquqiy maqom, davlat xizmatchilarining tasnifi, xizmatga qabul qilishning ochiq mexanizmlari (tanlov asosida), kadrlar zahirasini shakllantirish, xizmat ko'rsatish, axloqiy odob-axloq me'yorlariga rioya etilishini ta'minlash

davlat xizmatchilarining professional korpusini yaratish maqsadida; ish vaqti va moddiy va ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish orqali ijro etuvchi hokimiyat organlari xodimlarining mehnat unumdorligini oshirish.

Shuni tan olish kerakki, hozirgi paytda ish bilan ta'minlash muammolarining tizimli sababi mehnat organlari emas, balki ularning tashqi muhiti-institut va qonunchilik bazasi bo'lib, ularga quyidagi cheklovlar qo'yiladi: 20 dan ortiq funktsiyalar); CSP mahalla inspektorlarining cheklangan shtatlari (1 inspektorga 8-9 ta mahalla mavjud); mehnat iqtisodchilarining etishmasligi va natijada mehnat organlari xodimlarining ko'pchiligida mehnat va iqtisodiyot sotsiologiyasi mutaxassisligi bo'yicha ma'lumotlarning etishmasligi; mehnat inspektorlarining juda past ish haqi (bu mamlakatda o'rtacha ish haqidan deyarli ikki baravar past). Mehnat iqtisodiyotiga ixtisoslashgan kadrlar etishmovchiligini mehnat organlari faoliyatining cheklanishi deb hisoblash kerak, ularning ishi yetishmasligi emas.

Ish o'rinlarini yaratish-bu iqtisodiy o'sish, sarmoyalar biznesni rivojlantirishga olib keladigan natijalar. Biroq, hokimliklarda ba'zan mehnat organlari funktsiyalarini noto'g'ri tushunish hukmronlik qiladi-go'yoki mehnat organlari yangi ish o'rinlarini yaratishi kerak. Natijada, ish o'rinlarini yaratish dasturlarini bajarmaslik uchun javobgarlik ko'pincha adolatsiz ravishda mehnat idoralariga yuklanadi. Aslida, mehnat organlari ishsizlarning ko'payishi faktlarini aniqlab, hokimlarni va boshqa hokimiyatlarni ish bilan ta'minlash va mehnat sohasida mehnat bozori to'g'risidagi qonunchilikdagi vaziyatning yomonlashuvi: holati va muammolari to'g'risida ogohlantirishi kerak. Zamonaviy huquqiy tizimning eng muhim tarkibiy qismi mehnat qonunchiligidir. Aynan mehnat qonunchiligi asosan iqtisodiyotning ijtimoiy tarkibiy qismining rivojlanish darajasini aks ettiradi va mehnat funktsiyalarini amalga oshirish uchun qanday me'yoriy-huquqiy shart-sharoitlar yaratilganligi sababli, umuman olganda mamlakatning rivojlanish darajasini baholash mumkin.

So'nggi chorak asrda O'zbekistonda zamonaviy mehnat qonunchiligi katta o'zgarishlarga duch keldi. Ijtimoiy muhitdagi doimiy o'zgarishlar jarayonida uning me'yoriy-huquqiy bazasi yangilandi va boyitildi, huquqiy tartibga solishning yangi yo'nalishlari shakllandi, an'anaviy tushunchalar va konstruktsiyalar qayta ko'rib chiqildi. Va bu jarayon hali tugallanmagan. Hozirda Mehnat kodeksi (eng kam ish haqi, ish vaqti, ta'til vaqti, ishdan tashqari ish haqi, ishsizlarni himoya qilish, ishdan bo'shatishdan himoya qilish va h.k.) va boshqa ijtimoiy qonunchilik (pensiya va sog'liqni sug'urtalash, mehnatni muhofaza qilish va ishlab chiqarish jarohatlari to'g'risidagi qoidalar va boshqalar) aniq emas.) fuqarolik-huquqiy shartnomalar (mehnat shartnomalari) tuzgan xodimlar uchun, kooperativlar xodimlari va xodimlar toifasiga kirmaydigan xodimlarning boshqa kontingenti uchun. Fuqarolik kodeksida va Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risidagi qonunda xodim va ishchilarning boshqa toifalari tushunchalariga aniq va keng ta'riflar mavjud emas. Mehnat qonunchiligida vaqtinchalik va mavsumiy ishchilar, uyda ishlaydiganlar, uzoqdan ishlaydiganlar va boshqalar tushunchalari yo'q, qonunchilikda bunday toifadagi ishchilar toifalari uchun berilishi kerak bo'lgan ijtimoiy kafolatlar haqida gapirmasa ham bo'ladi [20].

O'zbekistondagi mehnat bozorlarida, ayniqsa norasmiy sektorda juda keng tarqalgan hodisa agentlik mehnatiga o'xshash hodisa, ammo bu mehnat qonunchiligida o'z aksini topmagan. Agentlik mehnatini legallashtirish va tartibga solish amalda ushbu turdagi mehnat munosabatlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining tashabbusi bilan paxta yig'im-terim kampaniyasi davrida shakllantirilganligi sababli alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda mehnat shartnomasi shartnoma sifatida mehnatni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qonuniy ro'yhatdan o'tkazish va mehnat munosabatlari taraflarining manfaatlariga rioya qilish uchun o'z maqsadi va imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaydi. Fuqarolik-huquqiy shartnomasi doirasida ish olib boradigan, ammo uni tuzishda o'zlari qatnashmagan ishchilar uchun ijtimoiy kafolatlar doirasi aniqlanmagan. Amalda muddatli mehnat

shartnomalarini tuzishda qarama-qarshiliklar mavjud. Hozirgi vaqtda muddatli mehnat shartnomalari nafaqat xususiy sektorda, balki byudjet tashkilotlarida ham keng tarqalgan. Tomonlarning xohish-istaklaridan qat'i nazar, ish beruvchi muddatli mehnat shartnomasini tuzishi shartmi yoki bunday bitim tomonlarning kelishuvi bilan tuzilishi mumkinmi, aniq emas.

Ayollar bandligini tartibga solishning qonunchilik mexanizmlari. Ayollarga tug'ruq uchun 140 kungacha to'lanadigan ta'til va bola tug'ilgandan keyin bir yilgacha kam ish haqi bilan ishlash imkoniyati kafolatlanadi. Dam olish kunlari, ota-onalarning ta'tillari va boquvchisini yo'qotish uchun ta'til ham majburiydir.

O'zbekiston Respublikasida ayollar mehnatidan foydalanishda ish beruvchilarga cheklovlarni belgilaydigan bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi:

140) og'ir og'irliklarni qo'lda ko'tarish va ko'chirishda ayollar uchun ruxsat etilgan maksimal yuklarning sanitariya me'yorlari;

141) ayollarning mehnatidan foydalanish to'liq yoki qisman taqiqlangan noqulay mehnat sharoitlariga ega bo'lgan ishlarning ro'yhati;

142) tungi ishlarda, ishdan tashqari ishlarda, dam olish kunlaridagi ishlarda ayollarni ishlashini cheklash va ularni xizmat safariga jo'natish;

143) homilador ayollarni va uch yoshga to'lmagan bolalari bo'lgan ayollarni ishga qabul qilishdan ish beruvchining rad etishini cheklash.

Shuningdek, qonunchilik ayollarga qo'shimcha imtiyozlar va kafolatlar beradi:

144) ayollar va oilaviy majburiyatlarni bajarish bilan shug'ullanadigan shaxslar uchun;

145) tug'ruq ta'tillari boshlangandan keyin ta'tilni keyinga qoldirishyoki uzaytirishning ustunligi;

146) ta'til berish ustuvorligiga ustunlik;

147) homilador ayollarni va ikki yoshga to'lmagan bolalari bo'lgan ayollarni vaqtincha osonroq ish joyiga o'tkazish yoki noqulay ishlab chiqarish omillari ta'sirini istisno qilish;

148) ishga qabul qilishda homilador ayollar va ikki yoshga to'lmagan bolalari bo'lgan ayollar uchun dastlabki sinovni belgilashni taqiqlash;

149) korxonaga tugatilganda homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolalari bo'lgan ayollarni majburiy ish bilan ta'minlash;

150) ishsiz homilador ayollarni (agar homiladorlik muddati 28 haftadan oshmasa) ish bilan ta'minlash davlat xizmati tomonidan umumiy asoslarda ish qidiruvchilar sifatida ro'yhatdan o'tkazish. Agar davlat bandlik xizmati ularni 10 kun ichida ish bilan ta'minlay olmasa, o'n birinchi kundan boshlab ular ishsiz maqomini oladilar. Homilador ayollarga, ish stajidan qat'i nazar, ishsizlik nafaqasi 12 oylik muddat ichida 26 kalendar haftadan ko'p bo'lmagan muddatga O'zbekiston Respublikasida belgilangan eng kam ish haqi miqdorida to'lanadi.

Yoshlarni ish bilan ta'minlashga ko'maklashishning huquqiy mexanizmlari O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida yoshlar uchun mehnat va mehnat munosabatlariga nisbatan turli xil imtiyozlar va kafolatlar belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida ishni o'qitish bilan birlashtirgan shaxslar uchun bir qator qo'shimcha imtiyozlar mavjud. Shunday qilib, bunday ishchilar qo'shimcha pullik ta'til olish huquqidan (shu jumladan, ta'tildan) foydalanadilar; qisqartirilgan ish haftasi (6 kunlik ish haftasidan 5 ish kuni); mehnat shartnomasi bekor qilingandan keyin ish joyida imtiyozli tark etish (texnologiya o'zgarishi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etish, ish qisqartirilgan taqdirda); tariflar (imtihonlar, bitiruv loyihalari, sessiyalar va boshqalar uchun). Xususan, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlarining bitiruvchilari, shuningdek, birinchi marta ishga kirgan davlat grantlari asosida o'qiganlar, mehnat shartnomasi bekor qilingan taqdirda, ish kundan boshlab 3 yil ichida kafolat beradi. ta'lim muassasasini tugatganligi to'g'risida ish beruvchi mahalliy mehnat organini xabardor qilishi shart.

2.9-§. Pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanlik xususiyati.

Pedagogik texnika bu shunday malakalar yigindisiki, u o'qituvchiga talaba ko'rib, eshitib to'rgan vokea, xodisa, narsalar orkali ularga o'z fikrlari va xis-hayajonlarini yetkazish imkonini beradi. Talaba bilan bevosita muomala qilishda o'qituvchining ana shu malakalari uning hulq-atvorida namoyon bo'ladi. Mashhur rus pedagogi A.S.Makarenko-Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, xazillashishni, kuvnok, jaxldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin, degan edi.

Pedagogik texnikaning boshqa tarkibiy qismi sifatida o'qituvchining mimik va pantomimik ko'rinishidir. Aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istexzoli tabassum pedagogik ta'sir ko'rsatishda ko'p so'zli tushuntirishga qaraganda samarali muomila vositalari bo'la oladi.

Pedagogik texnika - o'qituvchi nutqida imo-ishora, mimika, harakat bilan sodir bo'ladi.

O'qituvchi o'zining tashqi ko'rinishini, xatti-harkatini, butun gavdaning, bosh, bo'yin, qo'llar harakatini to'g'ri idora eta olishi, ayrim so'zlar o'rnida mimik yoki pantomimik imo-ishoralarni o'rinli qo'llay bilishi, hissiyoti, kayfiyati, diqqatini to'g'ri boshqara bilishi kerak.

Pedagogik texnika malakalarining barchasi, shu jumladan nutq malakalari ham o'qituvchining shaxsiy psixik-fizilogik xususiyatlari asosida tarkib topadi. Shaxsiy pedagogik texnika o'qituvchining yoshi, jinsi, ma'lumot turi, mijozi, fe'l-atvori, sihat-salomatligi, anatomik-fiziologik xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Mashhur pedagoglar ta'kidlashicha: bu yoqqa kel so'zini 15-20 xil turli ko'rinishda ifoda etolmasa, yuz, ko'z tuzilishini 20 xilda o'zgartira olmasa u xaqiqiy master bula olmaydi, deydilar.

O'qituvchining talabalar bilan mantiqiy, psihologik va axloqiy munosabati mavjud bo'lib, mantiqiy kontakt o'qituvchining har tomonlama o'ylab tuzilgan ma'ruza matni (konspektidir).

Psihologik kontakt :

151) talabaning, o'quv materialini tushunib, qabul qilishga tayyorgarligi;
152) o'qituvchi tomonidan tavsiya qilingan o'quv materialini o'zlashtirish uchun ichki aktivligi va tayyorgarligi:

153) o'qituvchi va talabaning axloqiy hamkorligi bo'lib, ularni bir-biriga o'zaro ta'siridir.

Agarda darsda talaba bilan o'qituvchining to'liq hamkorligi bo'lmasa, o'quv maqsadlariga to'liq erishib bulmaydi.

Shuning uchun ham o'qituvchining birinchi o'tadigan darsi, oliy o'quv yurtida o'qiladigan birinchi leksiya juda ko'p javobgarlikni talab etadi. O'qituvchi birinchi darsda o'zining obro'sini o'ylab, talabalarga ijobiy taassurot qoldiradi.

Talaba birinchi darsda kutadi:

154) o'qituvchi bilan birgalikda ishlash uchun xavas va diqqat bilan kutadi;

155) o'qituvchi leksiyasi, darsi darslik o'rnini bosadigan dars bo'ladi deb uylaydi.

Agarda o'qituvchi auditoriyaga kirgan vaqtida talabaning tayyorgarligi, auditoriyaning tayyorgarligiga e'tibor bermasa, kim qanday holatda o'tirganligini ko'zdan kechirmasa, darsning rejasini va mavzusini e'lon qilmasa, bunday dars talabani tezda o'qituvchidan sovishiga, uzoqlashtirishiga olib keladi.

Darsda o'qituvchining leksiyasi o'rtacha tempda bir minutda 60-80 so'zni tashkil etadi.

Pedagogik texnikani amalga oshirishning muhim talablaridan biri o'qituvchi doimiy ravishda doskadan foydalanishi, chiroyli va savodli yoza bilishi, buning uchun doska toza, ho'l latta, sifatli bo'r bo'lishidir.

Pedagogik jarayonda teatr pedagogikasi elementlarini qo'llash. Biz yuqorida pedagogik texnikaning tarkibiy qismi sifatida o'qituvchining nutq malakalarini, ya'ni savodli gapirish, o'z nutqini chiroyli, tushunarli, ta'sirchan

bayon etish, o'z fikr va tuyg'ularini so'zda aniq ifodalash malakalarini aytib o'tdik.

Pedagogik texnikani to'liq egallash uchun o'qituvchi aktyorlik va rejissyorlik mahorati tarkibiy qismlarini ham egallashi zarur. Chunki o'qituvchining faoliyati bir qator xususiyatlari bilan aktyor va rejissyorning badiiy–ijodiy faoliyatiga yaqindir. Harakat, diqqat, mushaklar yorqinligi, xayol, muomala va boshqalar teatr pedagogikasining asosiy tushunchalari bo'lib, ularni bo'lajak o'qituvchi ham o'zlashtirib olishi foydalidir.

Teatr faoliyati bilan pedagogik faoliyat bir–biriga yaqin bo'lib, bir qator umumiy jarayon xususiyatlariga ega.

Teatr faoliyati bilan pedagogik faoliyat maqsadining o'xshashligi yaqinlashtiradi. Har ikkala faoliyatda ham maqsad kishining boshqa kishiga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi va kishida muayyan tuyg'ular va kechinmalar vujudga keltirishidir. Teatrda ham pedagogik faoliyatda ham shaxsga ta'sir ko'rsatish quroli umumiydir; ya'ni so'z aktyor bilan pedagogning o'z psixofizik tabiati ana shunday qurol vazifasini bajaradi.

Ovozni egallash, ifodali mimika, imo–ishoralar teatr pedagogikasida muhim elementlardir. Bular pedagogik faoliyatda ham muhim vositalardir. Yuz harakatlarini yaxshi egallamagan, o'z yuziga zarur ma'nolarni bera olmaydigan, o'z kayfiyatini ushlab tura olmaydigan kishi tarbiyachi bo'la olmaydi.

Teatr va pedagogik faoliyat o'ziga xos xususiyatlarga ko'ra o'zi ta'sir ko'rsatadigan ob'ektni ayni vaqtda ijod sub'ektiga, sherik ijodkorga aylantiradi.

Aktyorlik va pedagogik faoliyat asosida buning uchun ajratilgan muayyan vaqt davomida ijodkorlik yotadi. U ijodkordan, ya'ni o'qituvchi-tarbiyachidan o'z psixik holatini boshqarishda tezkorlikni, ijodiy kayfiyatni talab qiladi. Teatr va pedagogik ijodkorlik jo'shqin bo'lib, rivojlanib, o'zgarib boradi. U doimo jamoaviy tusda bo'ladi.

Bundan kelib chiqadiki, o'qituvchilik faoliyati bir necha xususiyatlar bilan aktyor va rejissyorning faoliyatiga yaqin ekan.

Tarbiyachi ijodkorligining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u ijodiy fikrni o'z shaxsi orqali amalga oshiradi. Pedagogikada ijodkorning shaxsi bilan ijodkorlik quroli bir-biriga mos keladi, bunda tarbiyachining o'z-o'zini namoyon qilishi juda muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachi bolaga pedagogik ta'sir etish tarbiyaviy ta'sir rejasini ishlab chiqadi va bu rejani o'zi amalga oshiradi.

O'qituvchining nutq texnikasi va madaniyati. O'qituvchi nutq yordamida, shuningdek imo–ishora vositasida o'z fikri hamda his–tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyatiga ega bo'ladi va bu o'qituvchilik kasbi uchun juda ham muhimdir.

O'qituvchining nutqi darsda hamisha talabalarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan, talabani javobini tahlil qilayotgan yoki maqullamayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha ta'sirchanligi, o'zi gapirayotgan narsaga qiziqayotganligi bilan ajralib turadi. Fikrning ifodasi talabalar uchun aniq, sodda, tushunarli bo'ladi.

O'qituvchining bayoni talabalar fikri va diqqatini yuksak darajada faollashtirishga qaratiladi; o'qituvchi talabalar oldiga savollar qo'yib, ularni asta–sekin to'g'ri javob berishga undaydi, talabalarning diqqatini kuchaytiradi hamda fikrini faollashtiradi. Shuningdek, o'rinli qochiriq, xazil, yengilgina istexzo nutqni juda jonlantirib yuboradi va uni talabalar tez o'zlashtiradilar.

Talabani nutqi aniq, jonli, talaffuzi jihatidan yorqin, ifodali bo'lib, unda stilistik, grammatik, fonetik nuqsonlar uchramasligi lozim. Bir xildagi chiziq, zeriktiradigan nutq talabalarni juda tez charchatadi, ularni lanj va loqayd qilib qo'yadi. Ayrim o'qituvchilar tez gapirishga moyil bo'ladilar. Biroq talabalarning o'zlashtirishlari uchun o'rtacha jonli nutq yaxshi natija berishini esdan chiqarmaslik lozim. Shoshqaloqlik materialni o'zlashtirishga xalaqit beradi va bolalarni tez charchatib qo'yadi. Xaddan tashqari sekin nutq lanjlik va zerikishga sabab bo'ladi. Xaddan tashqari keskin va baqiroq nutq talabalarning asabini buzadi, tez toliqtirib qo'yadi. Me'yori bilan aytilgan nutq texnikasini borishi bir minutda 60-80 so'zni tashkil etadi. (Nove pedagogicheskie texnologii i pedagogicheskie masterstvo. Tashkent, 2005 god, str.65.)

O'qituvchining zaif ovozi yomon eshitiladi, ko'p marta takrorlanadigan imo- ishoralar, harakatlar talabning g'ashini keltiradi.

Demak, nutq texnikasi deganimizda nutqni talabaga yetkazishda qo'llaniladigan vositalar tushuniladi. Nutq ikki xil bo'lganidan, uning texnikasi ham ikki xil ko'rinishda bo'ladi:

- a). Ogzaki nutq texnikasi;
- b). Yozma nutq texnikasi.

Ogzaki nutq texnikasi- tovush, bo'g'in, so'zlar, uning shakllarini talaffuz etishni yaxshilash borasida nutq organlarining faollashtiruvchi mashqlarini anglatadi. Bunga nafasdan foydalanish, tovush templarini yaxshilash, diktsiyaga e'tibor berish, tovushlarning past–baland tovlanib turishi, undoshlarni talaffuz etish, ohang kabilar kiradi.

Nutq texnikasidagi muhim ko'rsatkichlardan biri uning xissiyligidir.

Psixologlar ijobiy hissiyotni inson foaliyatidagi qudratli omil deb hisoblaydilar.

Nutq sifati, ovoz har bir o'qituvchida har xil bo'ladi. Biroq tegishli mashqlar natijasida ovozni o'zgartirish mumkin. Nutqdagi kamchiliklarni yo'qotish uchun tinmay mashq qilib borish zarur. Ovozdan foydalanishda nutq texnikasining asosini tashkil qiluvchi nutq apparatlarini yaxshi bilish kerak. (Yozma nutq texnikasi va nutq apparatlari o'zi alohida yo'nalish).

O'qituvchining talabalar bilan to'g'ri muomala qila olish madaniyati va texnikasi. Bolalarga yaqinlasha olish, talabalarga to'g'ri muomala qilish yo'lini topish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish, pedagogik texnikaning mavjudligidandir. O'qituvchi ta'lim–tarbiya ishlari jarayonida talabalari, kasbdoshlari, talabalarning ota–onalari bilan muomalada bo'ladi. O'qituvchi faoliyatining ta'sirchanligi pedagogik jarayonda sodir bo'ladigan muomala madaniyatiga bog'liqdir.

Pedagogik jarayonda sodir bo'ladigan muomala madaniyatida o'qituvchining axloqiy madaniyati, kiyinish madaniyati, so'zlash madaniyati, tarbiyalanganlik darajasi aks etadi. O'qituvchining pedagogik kasb egasi sifatida

o'ziga, o'z kasbiga, talabalariga, kasbdoshlariga, talabalarning ota-onalariga, jamoatchilikka muomala madaniyatini belgilovchi talablar mavjud. Pedagogik jarayonda muomala madaniyati va texnikasi muallimning pedagogic faoliyatida ko'rinadi. O'qituvchi o'z burchini bajarayotganida u o'zaro hurmat darajasi, ishonch, talabchanlik, xayrihoxlik, tashabbuskorlik, o'zaro g'amxo'rlik, bir-birlarini inson sifatida qadr-qiymatini e'zozlash kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Pedagogik madaniyat va texnika o'qituvchining pedagogik faoliyatida bashqalar bilan muomalasining xarakterini baholashga xizmat qiladi.

Pedagogik jarayonning o'zida ham ish jarayonining turli sohalarida turlicha muomala madaniyati mavjud. Masalan, jamoat topshiriqlarini bajarishda, dam olish paytlarida, muomala, shuningdek o'qituvchining o'z kasbiga, Vataniga, xalqqa, boshqa-boshqa topshiriqlarga bo'lgan munosabati o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'qituvchining muomala madaniyatini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

O'qituvchining talabalar bilan muomala madaniyati. Pedagogik jarayonda o'qituvchi bilan talabaning o'rtasidagi muomala madaniyati katta o'rin egallaydi. Juda ko'p o'qituvchilar o'z kasblariga sodiq qolib, o'qituvchilik faoliyatida fidoyilik ko'rsatib, o'z burchlarini yuksak darajada bajaradilar. Talabalarga ta'lim-tarbiya berish bilan bir qatorda ular qalbiga halollik, go'zallik, haqiqat, odob-axloq, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi g'oyalarni singdira olganliklari, xushmuomalada bo'lganliklari uchun ham bolalar oldida katta obro'ga egadirlar.

Ochig'ini aytish lozimki, hamma o'qituvchilar ham shunday muomala qila olmaydilar. O'zlarining qo'pol, o'rinsiz aytgan so'zlari, qilgan muomalalari bilan bolalar ko'nglidan o'rin ola olmaydilar. Qo'pol muomala jamiyatda qabul qilingan umuminsoniy va milliy axloqiy talablarga to'g'ri kelmaydi, natijada bolalar orasida, talabalar jamoasida obro' orttira olmaydilar.

Pedagogik faoliyatda auditoriyadan va ta'lim muassasasidan tashqari ishlar o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi muomala madaniyatining muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy foydali mehnat, shanbaliklar o'z

xususiyatiga ko'ra darsdan farq qilib, dars singari qat'iy tartibga tushirilmagani uchun ham o'qituvchi va talabadan o'zaro nazoratni kuchaytirishni, halollik va vijdonlilikni, holislikni, axloqiy mas'uliyatni ko'proq talab etadi. Ayniqsa ekskursiyalar, safarlar, kino va teatrlarga borishlar o'qituvchi bilan talabalarning muomala madaniyatiga ko'proq bog'liqdir. Xuddi shuningdek, o'qituvchining talabaning ota-onasi, talabalar jamoasi, o'qituvchilar va OTM rahbarlari bilan qiladigan muomala madaniyati va texnikasini shakllantirib borishni talab qiladi.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi bilan talabaning o'rtasidagi muomala madaniyati katta o'rin egallaydi. Juda ko'p o'qituvchilar o'z kasblariga sodiq qolib, o'qituvchilik faoliyatida fidoyilik ko'rsatib, o'z burchlarini yuksak darajada bajaradilar. Talabalarga ta'lim-tarbiya berish bilan bir qatorda ular qalbiga halollik, go'zallik, haqiqat, odob-axloq, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi goyalarni singdira olganliklari, xushmuomala bo'lganliklari uchun ham bolalar oldida katta obro'ga egadirlar.

Ochig'ini aytish lozimki, hamma o'qituvchilar ham shunday muomala qila olmaydilar. O'zlarining qo'pol, o'rinsiz aytgan so'zlari, qilgan muomalalari bilan bolalar ko'nglidan o'rin ola olmaydilar. Qo'pol muomala jamiyatda qabul qilingan umuminsoniy va milliy axloqiy talablarga to'g'ri kelmaydi, natijada bolalar orasida, talabalar jamoasida obro' orttira olmaydilar.

Pedagogik faoliyatda auditoriyadan va ta'lim muassasasidan tashqari ishlar o'qituvchi talaba o'rtasidagi muomala madaniyatining muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy foydali mehnat, shanbaliklar o'z xususiyatiga ko'ra darsdan farq qilib, dars singari qat'iy tartibga tushurilmaganligi uchun ham o'qituvchi va talabadan o'zaro nazoratni kuchaytirishni, halollik va vijdonlilikni, holislikni, axloqiy mas'uliyatni ko'proq talab etadi. Ayniqsa, ekskursiyalar, safarlar, kino va teatrlarga borishlar o'qituvchi bilan talabalarning muomala madaniyatiga ko'proq bog'liqdir. Xuddi shuningdek, o'qituvchining talabaning ota-onasi, talabalar jamoasi, o'qituvchilar va maktab rahbarlari bilan qiladigan muomala madaniyati va texnikasini shakllantirib borishni talab qiladi.

O'qituvchilik faoliyati va ixtisosiga layoqati to'g'risida gap borganda muallimlarni shartli ravishda uch toifaga ajratish mumkin:

156) Izlanuvchan, ijodkor o'qituvchilar;

157) Tayyorgarlik ko'rishga istagi bo'lsada, o'z ishini nimadan boshlashni bilmay, qiynalayotgan o'qituvchilar;

158) Ta'lim va tarbiya ishiga tasodifan kirib qolgan o'qituvchilar.

Darsning bilim berishdagi rolini, uning mas'uliyatini sezgan har bir ilg'or o'qituvchi mashg'ulotga puxta tayyorlanib, uning mazmunini boyitadi, tinmay izlanib, o'qitishning yangi usullarini yaratib, ta'limda qo'llashga intiladi. Shu yul bilan bir soatlik darsni yaxshi bir asar sifatida o'z talabarlari ongiga singdiradi. Bunday fidoyi, o'zidan nur taratuvchi, ziyobaxsh qalb egalari shaxsiy ijodiy qobiliyati va boy tajribasi bilan ta'lim jarayonini boyitishga munosib xissa qo'shadilar. Shu tarika har bir ijodkor o'qituvchi o'zining xakikiy muallimlik mahoratini yaratadi.

2.10-§. Tibbiy ta'limda darslarni tashkil etishda interaktiv usullar, grafik organayzerlar, muammoli va o'yinli texnologiyalarni qo'llash.

Tibbiyot oliy o'quv yurtlari talabalariga dars berishda, eng muhimi, kelajakdagi shifokorlarga o'zlarini amaliy faoliyatda qanday amalga oshirishni, qanday qilib o'zlari qaror qabul qilishni, ishni bajarishni o'rgatish kerak. Tibbiy bilimlarning manbai, avvalambor, ushbu bilimlarga bevosita egalik qiluvchi yana bir kishi, shuningdek, ilmiy adabiyotlar-sog'liq muammolariga bag'ishlangan kitoblar, ma'lumotnomalar [19].

Muvaffaqiyatli o'rganish faqatgina o'zaro tushunish, o'zaro yordam, raqobat, o'yin va har bir talabaning shaxsiyatini hurmat qilish muhitida mumkin. Bu oson ish emas va buni nafaqat yaxshi mutaxassis, ko'p qirrali madaniyatga ega inson qila oladi. Buning uchun tibbiy psixologiya asoslarini bilish shunchaki zarurdir. Darhaqiqat, shifokor xonasida, bemorning yotgan joyida, qoida tariqasida, uchta: kasal, kasallik va shifokor. Ushbu uchlik o'qituvchi yordamida

boshqa hayotiy vaziyatlarda olinmaydigan tibbiy bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini tug'diradi. Ushbu munosabatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, har doim odamlardan biri boshqasiga kuch manbai bo'ladi. Bemorga kerakli yordam ko'rsatiladimi yoki yo'qmi, shifokor va bemor o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar belgilanadi. Ushbu munosabatlarning modellari talabalarni o'qitish jarayonida allaqachon yaratilgan. Kasbiy faoliyatga qiymatga asoslangan yondashuv mutaxassisning shaxsiy taqdiri va boshqa shaxsning taqdiriga bunday ta'sir ko'rsatadigan kasblar kam. Shu nuqtai nazardan, shifokorning kasbiy faoliyatida insonparvarlik, axloqiy reaksiya qobiliyati juda muhimdir. Shifokorlar va olimlardan o'z faoliyati natijalari uchun yuqori darajadagi shaxsiy javobgarlik talab qilinadi. Xulq-atvorning axloqiy modellarini ishlab chiqish tibbiy amaliyotda vujudga keladigan har xil vaziyatlar bilan bog'liq ob'ektiv zaruratdir.

O'quv jarayonida talabalarning faolligini oshirish prinsipi didaktikada asosiylardan biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda. U yuqori motivatsiya darajasi, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj, samaradorlik va ijtimoiy me'yorlarga muvofiqligi bilan ajralib turadi. Bunday faollashuv o'z-o'zidan tez-tez sodir bo'lmaydi. Bu maqsadga muvofiq pedagogik ta'sirlar va pedagogik muhitni tashkil etish natijasi, ya'ni pedagogik texnologiyadan foydalanish. Har bir texnologiyada pedagogik jarayon ishtirokchilari (o'qituvchi va talaba) faoliyatini faollashtiradigan vositalar mavjud, ammo ba'zi texnologiyalarda ushbu vositalar natijalar samaradorligining asosiy g'oyasi va asosini tashkil etadi.

O'quv jarayonida faol ishtirok etishni ta'minlaydigan, bilimlarning obro'sini va o'quv ishlarining natijalari uchun har bir talabaning individual javobgarligini oshiradigan bunday dars shakllari alohida o'rin tutadi. Ushbu vazifalarni o'yinlarni o'qitish metodikasi texnologiyasi orqali muvaffaqiyatli hal qilish mumkin.

O'yin faqat tashqi tomondan yengil va oson ko'rinadi. Ammo aslida u futbolchidan unga maksimal darajada kuch, aql, chidamlilik va mustaqillikni berishni talab qiladi.

O'yinni o'rganish vositasi sifatida birinchilardan bo'lib Gollandiyalik olim J. Xuizinga o'rgangan. Quyida uning ba'zi topilmalaridan parchalar keltirilgan:

159) "O'yin erkinlik beradi. O'yin vazifa emas, qonun emas. O'yin kundalik hayotda o'zining utilitarizmi, bir xilligi va hayot tarzini qat'iy belgilashi bilan tanaffus beradi. O'yin g'ayrioddiy.

160) O'yin boshqa ruhiy holatga yo'l beradi. Faqatgina o'yin qoidalariga bo'ysungan holda, odam barcha auditoriyaviy, materialistik va boshqa konventsiyalardan xoli. O'yin haqiqiy hayotdagi keskinlikni engillashtiradi va uni ma'naviy va jismoniy kuchning ixtiyoriy va quvnoq safarbarligi bilan almashtiradi.

161) O'yin uyg'unlikni yaratadi. Mukammallikka intilishni shakllantiradi. Garchi o'yinda noaniqlik elementi mavjud bo'lsa-da, o'yindagi qarama-qarshiliklar echilishga intiladi.

162) O'yin qiziqarli. O'yinda qisman foyda yo'q. Bu butun insonni intensiv ravishda o'z ichiga oladi, uning qobiliyatlarini faollashtiradi.

163) O'yin jamoani yaratish va birlashtirishga imkon beradi. O'yinning jozibadorligi shu qadar ajoyibki, odamlarning bir-biri bilan o'yin aloqasi shu qadar to'la va chuqurki, o'yin jamoalari o'yin tugaganidan keyin ham, uning doirasidan tashqarida davom etish qobiliyatini namoyish etadilar.

164) O'yin aql-idrokni rivojlantiradi, chunki o'yin jarayoni va makoni albatta kulgili vaziyatlar, hazil va latifalar paydo bo'lishini taxmin qiladi.

165) O'yin psixologik plastika rivojlanishini beradi. O'yin nafaqat musobaqa, balki teatr san'ati, obrazga ko'nikish va uni oxirigacha etkazish qobiliyatidir.

1. O'yin o'xshash fikrlaydigan odamlar bilan muloqot qilishdan zavq bag'ishlaydi.

Zamonaviy psixologiyada shaxsning mohiyatini bunday tushunish rivojlangan bo'lib, unga ko'ra inson ma'lum ijodiy salohiyatga ega bo'lgan shaxsdir. Ijodning asosi, yangi narsani yaratish uchun asos-bu tasavvur.

O'yinning kognitiv funksiyasi.

Eng yaxshi didaktik o'yinlar o'z-o'zini o'rganish prinsipiga muvofiq ishlab chiqilgan, ya'ni. ular o'zlari talabalarni bilim va ko'nikmalarni egallashga yo'naltirishlari uchun. Trening odatda ikkita tarkibiy qismni o'z ichiga oladi: to'g'ri ma'lumotlarni to'plash va to'g'ri qaror qabul qilish. Ushbu komponentlar talabalar uchun didaktik tajriba beradi. Ammo tajriba to'plash uzoq vaqt talab etadi.

Talabalar bunday tajribani egallashini oshiring, mustaqil ravishda ushbu ko'nikmalarni o'rgating. O'yinni o'qitish metodikasini qo'llashdan maqsad turli xil o'yinlar orqali talabalarda barqaror bilim qiziqishini rivojlantirishdir

Ta'limning muntazam shakllari.

Vazifalar:

Ta'lim:

166) Talabalar tomonidan o'quv materiallarini qat'iy o'zlashtirishga yordam berish.

167) Qo'shimcha manbalardan foydalanish orqali talabalar dunyoqarashini kengaytirishga hissa qo'shish.

Rivojlanayotgan:

168) Talabalar ijodiy fikrlashini rivojlantirish.

169) Darsda o'rganilgan ko'nikma va malakalarning amaliy qo'llanilishini targ'ib qiling.

Ta'lim:

170) Axloqiy qarashlar va e'tiqodlarni tarbiyalash.

171) O'z-o'zini rivojlantiradigan va o'zini o'zi bajara oladigan shaxsni tarbiya

Talabaning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari. Quyida biz ishbilarmonlik o'yinlariga misollar keltiramiz, ular Grodno davlat tibbiyot universitetining 2-sonli pediatriya kafedrasida qo'llaniladi.

Immunitet ta'sirining algoritmi. Guruhdagi har bir kishiga markirovka beriladi (nishon, bint va boshqalar shaklida). Ular quyidagilarni aytadilar: antigen, antikor, makrofag, komplement, CD4, CD8, plazmatit va boshqalar. Talabalar antigenga javob senariysini o'ynashga taklif qilinadi, boshqacha aytganda munosabatlarni aniqlang.

Koma ko'rinishini tan oling. Guruhdagi har bir talaba bir parcha (ketoatsidotik, kamqonlik, uremik, giperosmolyar va boshqalar) nomi bilan qog'ozni tortib oladi. Shu bilan birga, komaning nomini faqat uning o'zi biladi. Keyin har bir kishi o'zi olgan komaga xos bo'lgan ixtiro qilgan voqeani aytib beradi va guruh o'qituvchi bilan birgalikda savollar berib, bu qanday koma ekanligini va bemorni qutqarish uchun nima bo'lishi kerakligini bilishga harakat qiladi.

Kim ko'proq? guruhdagi talabalar, har biri daftarida kasallik alomatlarini sanab o'tishadi. Kim eng ko'p alomatlarni sanasa, u g'alaba qozonadi.

Axborot bloklari. Kasallik tarixiga asoslanib tashxis qo'yish taklif etiladi, ammo ma'lumotlar birdan o'qilmaydi, ammo diagnostika jarayoniga taqlid qilib, axborot bloklari tomonidan chiqariladi. Har bir blokdan keyin nima bo'lishi mumkinligi va qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligi muhokama qilinadi. Shunday qilib, ma'lum bir patologiyani tashxislash algoritmi ishlab chiqilmoqda.

Zanjir reaksiyasi. O'qituvchi talabaga EKGni ochishda yoki biron bir tadqiqot natijalarini (laboratoriya yoki instrumental) izohlashda yordam beradi, shundan so'ng ushbu talaba ushbu ish bo'yicha maslahatchi bo'ladi va keyingi talabaga imtihon natijalarini qanday to'g'ri baholashni tushuntiradi, va shunga o'xshash narsalar ...

Meni tanlang. Fotosurat albomi yoki fotosuratlar to'plami, fotokopiler yoki boshqa har qanday ma'lumot materiallari taklif etiladi, ulardan talabalar ma'lum patologiyaga ega bemorlarni tanlashlari kerak.

Kutubxona. O'qituvchi talabalar bilan bemorni tekshiradi. Guruhdagi har bir kishi ushbu bemorda mavjudligini taxmin qiladigan kasallikni chiqarib tashlash yoki tasdiqlash uchun, ya'ni differentsial tashxis qo'yish uchun taklif

qilinadi. Variantlar soni guruhdagi talabalar soniga teng bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ular birinchi qarashda aql bovar qilmaydigan versiyalarini eng ko'p muhokama qilishlari mumkin. Keyin tayyorgarlik ko'rish uchun vaqt beriladi. Buning uchun o'qituvchi stol ustida adabiyotga ega bo'lishi kerak, ular talabalar o'zlarining versiyasini himoya qilish uchun foydalanadilar. Shundan so'ng, munozara jarayonida bemor muhokama qilinadi va tashxis qo'yiladi. Tayyorgarlik uchun topshiriqni uyda berish mumkin, shunda talaba kutubxonaga boradi va u yerda kerakli adabiyotlarni topadi.

Patogenezga mening nuqtai nazarim. Har qanday kasallikning patogenezini taxtda yoki daftarda sxematik ravishda tasvirlash va nima chizilganligini tushuntirish taklif etiladi. Siz yolg'iz rasm chizishingiz mumkin, ammo amaliyot ko'rsatganidek, kichik ijodiy guruhlarni yaratish va eng yaxshi patogenez tanlovini tashkil qilish juda samaralidir.

Giyohvand moddalarning ba'zi doimiylari, normalari, dozalari to'g'risida bilimlarni mustahkamlash.

Hayot baho beradi. Talabalar ma'lum bir bemorga davolanish usullarini yozishlari tavsiya etiladi. Ishlarni tekshirishda noan'anaviy shkaladan foydalaniladi. Talaba tomonidan taklif qilingan davolanishning taxminiy yakuniy natijasi baholanadi: bemor tuzaldi, bemorning ahvoli o'zgarmadi, bemor yomonlashdi yoki bemor vafot etdi. Bunday holda, har holda, nima uchun bu sodir bo'lishi muhokama qilinadi.

Meni qutqar. Juft bo'lib ishlamoq. Talabalardan biri, masalan, o'tkir allergik reaksiyalarning turli xil klinik variantlariga (anafilaktik shok, bronxospazm va boshqalar) taqlid qilib shikoyat qiladi, ikkinchi talaba nima qilish kerakligini, qanday yordam berish kerakligini aytishi kerak.

Bemorni tasavvur qiling. Talabalar kichkina erkaklarni chizishadi va ular ta'sirlangan organlarni, toshma va boshqalarni bildiradilar. Sindromik past bo'yni, biriktiruvchi to'qima kasalliklarini differentsial diagnostikasini o'rganishda foydalanish yaxshi.

Taklif qilinadigan ishbilarmonlik o'yinlari taqlid qilish va takrorlash uchun majburiy emas. Har bir o'qituvchi o'z xohish-istaklari va qiziqishlari asosida o'z ishbilarmonlik o'yinlarini erkin ishlab chiqa oladi. Ushbu asar muallifi ular bilan uchrashishdan juda xursand bo'ladi.

Konfutsiy shunday deb yozgan edi: O'qituvchi va talaba birgalikda o'sadi. Darslarning o'yin shakllari ham talabalar, ham o'qituvchilar o'sishiga imkon beradi. Bundan tashqari, ular o'zlarining professional vazifalari, odamlar hayotiga ta'sir ko'rsatishga chaqirilgan mutaxassislarning harakatlarini muvofiqlashtirish imkoniyatlarini tushunishga imkon beradi [1].

Tibbiyot oliy o'quv yurtlarida o'qitishning o'yin shakli bu zamonaviy sog'liqni saqlashning vaqt va ehtiyojlari bilan talab qilinadigan mashg'ulotlarning samarali shakli bo'lib, shuning uchun ushbu o'qitish usullarini amaliyotga joriy etish zarur. Sog'liqni saqlashning zamonaviy rivojlanishi dunyoning ko'plab mamlakatlariga xos tendentsiyalar bilan tavsiflanadi. Avvalo, zamonaviy biotexnologiyalarning kasalliklarni diagnostikasi va davolashdagi rolining o'sishi qayd etildi. Yuqori texnologiyali diagnostika usullari takomillashtirilmoqda, jumladan funktsional, radiatsion, endoskopik. Jarrohlikda robototexnika va operativ yordam ko'rsatishning laparoskopik usullaridan keng foydalaniladi. Terapevtik amaliyotda genetik tekshirish usullari va yangi original dorilar, shu jumladan gen injeneriyasi usuli bilan yaratilganlar faol qo'llaniladi. Ildiz hujayralarining terapevtik qo'llanilishi va hujayra texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Tibbiyotning reproduktiv sohasidagi tug'ilish darajasini oshirishga qaratilgan usullar takomillashtirilmoqda. Ammo ilg'or texnologiyalarni ilmiy markazlarda to'plash tajribasi ulardan foydalanish samaradorligi etarli emasligini ko'rsatdi. Sog'liqni saqlashni tashkil etishning maqsadi-aholiga tibbiy yordam ko'rsatish imkoniyatlarini oshirish, natijada tibbiy yordamning kasalxonaga qadar shakllarining roli oshadi. Shu bilan birga, aholi kasalligi va o'limini kamaytiradigan profilaktika choralarining dolzarbligi saqlanib qolmoqda. OIV/OITS, shuningdek, bir qator onkologik kasalliklarning oldini olish uchun vaktsinalar faol ravishda ishlab chiqilmoqda. Atrof muhitni

yaxshilash, zararli omillarga qarshi kurashish va sog'lom turmush tarzi tamoyillarini joriy etish kasalliklarning oldini olishda katta ahamiyat kasb etmoqda[1].

Tibbiy yordamni yaxshilash tibbiyot xodimlarini tayyorlash sifatini yaxshilash bilan uzviy bog'liqdir. Shifokorning tibbiy ta'limi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, jumladan bakalavriat, oliy kasb, aspirantura va doimiy kasbiy faoliyat. 2002 yilda Kopengagendagi ushbu kontseptsiya Butunjahon tibbiy ta'lim konferentsiyasida qabul qilindi. Sog'liqni saqlashni doimiy ravishda modernizatsiya qilish sharoitida tibbiy yordam samaradorligini ko'p jihatdan belgilaydigan doimiy kasbiy ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shifokorlarni tayyorlash sifatini oshirish uchun yangi o'quv standartlari va o'quv dasturlari ishlab chiqilmoqda va optimallashtirilmoqda, ta'lim texnologiyalari va ta'lim shakllari qo'llanilmoqda va takomillashtirilmoqda. Nazariy bilimlarning katta qismini o'zlashtirish, kasbiy ko'nikmalar va malakalarni egallash bilan bir qatorda, bemorlarga sifatli yordam ko'rsatish uchun eng muhim kasbiy mahorat sifatida klinik fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini egallash katta ahamiyatga ega [2, 3]. Shifokorning tibbiyotdagi kelajakdagi rolga psixologik tayyorgarlik talabalarni o'qitishda muhim vazifaga aylanadi [4, 5]. Shu maqsadda o'qitishda interaktiv o'qitish usullari, shu jumladan keys uslubi, rolli o'yinlar va bahs-munozaralar muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda, bu erda talabalarga professional rollari va majburiyatlarini bajarish imkoniyati taqdim etiladi[6].

Ish uslubi.

O'qitish nafaqat klinik bilim yoki ko'nikmalarni egallash, balki talabalarning tibbiy amaliyotda ishtirokini yengillashtirishdir. Hozirda Case based Learning usuli chet elda mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun faol rivojlanmoqda. Bu hayotiy sharoitda murakkab muammoni chuqur va ko'p qirrali tushunishda foydalaniladigan izlanuvchan yondashuv. Keys usuli muammoli yo'naltirilgan ta'limdan tubdan farq qiladi, chunki u aniq misollarga asoslangan [7]. Tibbiyot sohasidagi holatlar muayyan vaziyatni tahlil

qilish, bemorning sog'lig'i holatini aks ettirish, differentsial diagnostika o'tkazish va davolash taktikasini tanlash uchun interaktiv vosita bo'lib xizmat qiladi. Rossiyadagi tibbiyot ta'limi bo'yicha amaliy uslubni qo'llashning dolzarbligi Federal davlat ta'lim standarti tomonidan belgilanadi, unda darslarni o'tkazishda faol va interaktiv shakllardan foydalanish zarurligi qayd etilgan: kompyuter simulyatsiyalari, ishbilarmonlik va rol o'yinlari, amaliy mashg'ulotlar, psixologik. va boshqa treninglar, jamoaviy munozaralar va hk. ish uslubi an'anaviy o'qitish usullarini (ma'ruzalar, seminarlar, amaliy mashg'ulotlar) to'ldiradi va yangi bilimlarni egallashga emas, balki aqliy faoliyatning kasbiy layoqati, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan. Tibbiyotda qo'llaniladigan ish uslubi o'quv jarayonida talabalarga interaktiv tahlil qilish uchun taklif etiladigan klinik holatlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Tibbiy holatlarni amalga oshirishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish ularga bemorning murakkab muammosini, masalan, kam uchraydigan kasallik tashxisini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ishga, qoida tariqasida, bemorning ob'ektiv ma'lumotlari kiradi: davolovchi shifokor va boshqa mutaxassislarning izohlari, bemorning o'ziga xos ovozi yozilgan yozuvlar, tadqiqot natijalari, shuningdek savollarni shakllantirish bilan tekshiruvning foto va video materiallari. diagnostika jarayonida paydo bo'ladi. Case metodining muhim tarkibiy qismi talabani harakatlarini baholash va yo'l qo'yilgan xatolarni tushuntirishdir[7].

Tibbiyot talabasining mustaqil ishi tibbiyot fanini boshqalaridan ajratib turadigan ko'plab xususiyatlarga ega. Tibbiyot ko'plab ilmlarni birlashtiradi, ular bilan birga rivojlanadi va ko'plab fanlarning umumiylikni anglatadi. Case metodiga o'tishda o'qituvchining roli alohida holatlarni ishlab chiqish va o'qitish jarayoniga kiritishdir va tibbiy ta'lim tizimiga taalluqlidir: o'qituvchi talabalar uchun tahlil qilish uchun turli xil klinik vaziyatlar majmuasini shakllantiradi.

Amaliy ishlarda ko'pincha tuzilgan, tuzilmagan va kashshof ishlardan foydalaniladi. Tuzilgan holatlar muayyan vaziyatni imkon qadar qisqa va aniq qilib aniq ma'no va ma'lumotlar bilan taqdim etishni nazarda tutadi. Bunday

holat uchun ma'lum miqdordagi to'g'ri javoblar mavjud. Ular tibbiyotning turli sohalarida ma'lum bir formuladan, mahoratdan, metodikadan foydalanish bo'yicha bilim yoki ko'nikmalar darajasini baholash uchun zarurdir.

Boshqa tomondan, tuzilmagan holatlar juda ko'p ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ular talabaning uslubi va tezkor fikrlash qobiliyatini, asosiy narsani ajratib ko'rsatish qobiliyatini, shuningdek nazariy bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatini va bir nechta to'g'ri javob variantlarini o'z ichiga olganligini baholashga qaratilgan bo'lib, odatda alternativ echim topish imkoniyatini istisno etmaydi. muammo. Kashshof holatlar o'qituvchiga talabaning tashqi fikrlash qobiliyatini baholash, ma'lum vaqt ichida uning ijodiy g'oyalari sonini aniqlashga imkon beradi. Ushbu turdagi holatlar guruh qarorlarini qabul qilishda alohida talabalar ustuvor g'oyani olishlari, uni turli yo'nalishlarda rivojlantirishlari va amalda qo'llashlari mumkinligini istisno etmaydi. Biroq, tibbiyot talabalarining amaliy mashg'ulotlari holati, ularning maqomidan qat'i nazar, Rossiya Federatsiyasidagi ko'plab ixtisoslashtirilgan tibbiyot oliy o'quv yurtlari faoliyatida juda qiyin muammo hisoblanadi. Zamonaviy standartlar simulyatsiya o'rganish ma'nosini etarlicha aniqlay olmaydi. Universitet tomonidan mustaqil ravishda tuzilgan simulyatsiya markazlari ko'pincha dummiyalar bo'yicha mashg'ulotlar va vaziyatga algoritmik yondashuvni shakllantirish, klinikada ishlash, bemorning yotog'ida o'qitish usuli tufayli bekor qilinadi, bu juda salbiy ta'sir ko'rsatadi. klinik fanlarni rivojlantirish bo'yicha va keyinchalik talabalar oliy ma'lumot to'g'risidagi diplomni olganlaridan so'ng, amaliy sog'liqni saqlash sohasida [8].

Keys usuli mashg'ulotni tashkil etishda etarlicha samarali vosita bo'lib xizmat qiladi va uni boshqa o'quv usullari bilan osonlikcha birlashtirish mumkin. Xullas, masalan, bu uslubni metodik nuqtai nazardan yangi o'qitish usuli deb hisoblash mumkin. Biroq, bu talabalarining o'ziga xos ko'nikmalarini va qobiliyatlarini rivojlantirishga emas, balki ularning bilimlari va aloqa qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, talabalarga ma'lum bir holatda keltirilgan amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashga imkon beradi.

USULLARI

STANDARTLI Bemor

Tibbiy talabalarni o'qitishda klinik fikrlash va maslahat berish amaliyotini shakllantirish uchun metodikadan foydalaniladi.

Muloqot ko'nikmalarini amalda qo'llashga imkon beruvchi standartlashtirilgan bemor. Bemorlarga maslahat berish tobora aholiga sifatli tibbiy yordam ko'rsatishning muhim tarkibiy qismi sifatida tan olinmoqda. Maslahatlashuvning muhim jihati-bu bemorlar va ularning oilalariga kutilmagan yoki istalmagan yangiliklarni etkazish qobiliyatidir, masalan, ota-onalarga yosh bolasi eshitish qobiliyati cheklanganligini aytish kerak bo'lganda. Klinisyenning yomon xabarlariga duch keladigan odamlarga samarali va sezgir ravishda ma'lumot va hissiy yordam berish qobiliyati juda muhimdir, chunki u davom etayotgan shifokor-bemor munosabatlari sifatiga va aralashuv muvaffaqiyatiga ta'sir qilishi mumkin.

Muammoni hal qilishning yondashuvlaridan biri

Qiyin maslahat beradigan talabalar uchun muammo shundaki, talabalar yangi ko'nikmalarini realistik, ammo boshqariladigan muhitda qo'llashlari uchun bemorlarni tasvirlash uchun o'qitilgan aktyorlarni jalb qilishdir. Aktyorlar turli ko'nikmalarni o'rgatish va baholash uchun ishlatilishi mumkin, jumladan bemorlar bilan suhbatlashish, fizik tekshiruv va diagnostika usullaridan foydalanish va oilalarga ma'lumot etkazish. Z. Ostin va boshqalarda tasvirlanganidek. (2006) [9], mavzular o'z imidjini standartlashtirishga yo'naltirilishi mumkin, chunki ular bir xil alomatlar, reaksiyalar, savollar va natijalar sessiyasidan keyin takrorlanadi, ya'ni. ular standartlashtirilgan bemorlar kabi harakat qilishadi. Standartlashtirilgan bemorlar diagnostika ko'nikmalarini o'qitish va baholash uchun ayniqsa foydalidir, chunki o'ziga xos va takrorlanadigan klinik harakatlar asosiy bo'lishi mumkin.

Boshqa tomondan, agar shaxslararo ko'nikmalarni o'rgatish va baholashga e'tibor qaratilsa, sub'ektlar ma'lum bir kishining (masalan, hafsalasi pir bo'lgan bemorning) obrazini rivojlantirishga va ularning chinakam bemorini

simulyatsiya qilish uchun ularning improvizatsiya qobiliyatlaridan foydalanishga yo'naltirilishi mumkin. Ushbu simulyatsiya qilingan bemorlar uchun maqsad insonning haqiqiy o'zaro ta'sirining murakkabligini simulyatsiya qilishdir.

Standartlashtirilgan va simulyatsiya qilingan bemorlar ko'p yillar davomida tibbiyot talabalari, stomatologlar va farmatsevtlar uchun klinik va bemorlar bilan aloqa qilish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallash uchun ishlatilgan. Talabalar eksperimental o'qitish usullarini qadrlashadi, chunki ular bemorga zarar etkazmasdan yangi ko'nikmalarni amalda qo'llashlari va ularning rivojlanayotgan klinik qobiliyatlari, shu jumladan shifokor va bemorlarning samarali o'zaro aloqalari bilan bog'liq fikr-mulohazalarini olishlari mumkin. Yaqinda standartlashtirilgan va simulyatsiya qilingan bemorlar audiologiya ta'limiga tibbiyot maktablarida joylashtirilgan rasmiy standartlashtirilgan bemorlarni o'qitish

vositalaridan foydalangan holda va o'z kurslarida simulyatsiya tajribalarini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan o'qituvchilar orqali kiritildi [10].

Bunday misollardan biri Markaziy Michigan universiteti (MCU)da audiologiya dasturi bo'lib, u erda simulyatsiya qilingan bemorlar 2007 yildan beri bemorlar va ularning oilalariga noxush xabarlarini etkazish bilan bog'liq maslahat ko'nikmalarini tayyorlashni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilgan. CMU dasturida standartlashtirilgan bemorning modeli emas, balki taqlid qilingan model ishlatilganligi sababli, har bir aktyorga o'z xarakterini yaratish, so'ngra o'zining konsultatsiya sessiyalari davomida tegishli xatti-harakatlar va reaksiyalarni tug'dirish buyuriladi [10].

Shunday qilib, shoshilinch yangiliklar mavzusi talabalar va klinik kurs ishtirokchilari o'rtasida izchil bo'lsa-da, har bir simulyatsiya qilingan bemorlarga maslahat sessiyalari o'ziga xosdir. Har bir darsdan so'ng talabalar o'zlarining videofilmlarini ko'rib chiqadilar va samaradorligini baholaydilar. Shuningdek, ular o'qituvchilardan o'zlarining ish faoliyatini baholashadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tibbiyot talabalari standartlashtirilgan va simulyatsiya qilingan bemorlar bilan uchrashuvlarni kiritish ularning ta'limining muhim va qimmatli qismidir, deb hisoblasa, hozirgi paytda faqat bitta tadqiqotda audiologiyani o'qitish uchun aktyorlardan foydalanish bo'yicha talabalarning fikrlari hisobga olingan. W.J. Uilson va boshq. (2010) talabalarni bemorlarni tasvirlash uchun o'qitilgan aktyorlar bilan 2 jihat bo'yicha (tarixni o'rganish va tadqiqot natijalarini tushuntirish) bo'yicha javoblarini o'rganib chiqdi va talabalar ushbu uchrashuvlar tekshirilgan 10 ta shifokor va bemorning o'zaro munosabatlari ko'nikmalarini 10 yaxshilaganiga rozi ekanliklarini aniqladilar. Bu umid baxsh etadigan bo'lsa-da, talabalarning simulyatsiya qilingan bemorlarni o'qitish usuli sifatida foydalanish nuqtai nazarini yaxshiroq tushunish uchun ko'proq ma'lumotlarga ehtiyoj bor va shuning uchun ushbu model audiologik ta'limni rivojlantirishda potentsial ahamiyatga ega bo'lishi mumkin[11].

Shunga ko'ra, ushbu tadqiqotning maqsadi simulyatsiya qilingan bemorlarga konsultatsiya mashg'ulotlarida ishtirok etgan CMU talabalari bilan suhbatlashish va yuqorida aytib o'tilganidek, ularning tajribalari va ushbu o'quv formati bo'yicha qarashlarini baholashdir. Maqsad, shuningdek, talaba nuqtai nazaridan, audiologik maslahatlarni o'qitishda simulyatsiya qilingan bemor tajribasining roli va ahamiyatini yaxshiroq anglash edi. Ushbu tadqiqot bemorlarga simulyatsiya qilingan konsultatsiya mashg'ulotlarida qatnashgan talabalardan uning o'qitish formati sifatida ahamiyati to'g'risida o'z qarashlarini aniqlashlarini so'radi. Umuman olganda, natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalar simulyatsiya qilingan bemorlardan foydalanishni audiologik maslahat berish ko'nikmalarini oshirishning samarali usuli deb bilishadi, ayniqsa, qiyin vaziyat stsenariysi sharoitida, odatda talabalar va yangi boshlagan klinitsyenlar tomonidan qiyin vaziyat deb qaraladi. So'ralgan ishtirokchilarning aksariyati: 1) simulyatsiya qilingan bemorlar va shu bilan bog'liq faoliyat bilan bog'liq tajribalar (masalan, auditoriyadagi munozaralar) maslahatning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam berganligi va 2) boshqa talabalar uchun taqlid

qilingan vaziyatlarni tavsiya qilganligi haqida xabar berishdi [10]. audiologiya bo'yicha maslahat berish ko'nikmalari talaba klinitsyenlarga moslashuvchan va moslashuvchan kommunikator bo'lish orqali bemorning shifokor bilan aloqa ehtiyojlarini qondirishda yordam berishdir. Ushbu tadqiqotda intervyu olgan talabalar, simulyatsiya qilingan bemorlar bilan ishlash, ularning o'qituvchisi va tengdoshlarining fikrlari bilan bir qatorda, maslahat berishda ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam berganligini xabar qilishdi.

Ushbu tadqiqotda ko'rib chiqilgan model talabalarga ikki tomonlama foydali mulohazalarni taqdim etdi. Birinchidan, aksariyat ishtirokchilar bemorni simulyatsiya qilish mashg'ulotidan so'ng darhol o'qituvchi bilan olib borilgan tahlillar ma'rifiy bo'lganligi haqida xabar berishdi, ehtimol uchrashuv o'z vaqtida va munosib javob berganligi va talabalarga dastlabki muammolarni aniqlashga imkon berganligi sababli. Ikkinchidan, bemorni simulyatsiya qilgandan so'ng, ishtirokchilar talabalar bir-birlarining yozib olingan mashg'ulotlarini tomosha qiladigan va kuchli va zaif tomonlarini ochiq muhokama qiladigan auditoriyadagi vaziyatniko'ribchiqdilar. O'qish davomida o'zlarining muloqotdagi kuchli va zaif tomonlarini mustaqil ravishda baholay oladigan va aniqlay oladigan talabalar, klinik mashg'ulotlarda va oxir-oqibat o'zlarining kasbiy faoliyatlarida o'sib borishi bilan samarali maslahat berish usullarini qo'llashlari va rivojlantirishlari mumkin.

Noqulay yangiliklarni bemorlarga etkazish-bu chuqur ta'lim va treningni talab qiladigan ko'plab bemorlarning o'zaro ta'sirlashish holatlaridan biridir. Ushbu tadqiqotda qatnashgan talabalar kelajakdagi maslahat amaliyoti uchun foydali bo'lgan uch xil uchrashuvni taklif qilishdi: bemor: 1) dushman bo'lib qoladi. ; 2) aloqasiz va 3) suhbatlashish.

Bunga birgina aktyor bir nechta talabalar bilan ketma-ket ish olib borishi mumkin, ularning har biri avvalgi talaba to'xtagan joyidan doimiy ravishda doimiy ravishda o'zaro aloqada ishlashni davom ettiradi. Boshqa g'oyalarga bir kunlik seminarlar, onlayn treninglar yoki ushbu yondashuvlarning kombinatsiyasi kiradi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatadiki, talabalar simulyatsiya qilingan bemorlardan foydalanishni, ayniqsa, yomon xabarlarini etkazib berishni o'rganishda klinik maslahat berish qobiliyatini oshirishning samarali usuli deb bilishadi [12].

MUAMMONI URGANISH UCHUN INTERAKTIV TA'LIM

Muammoli ta'lim (PRO)-bu dunyodagi ko'plab sog'liqni saqlash mutaxassislarini o'qitishda tobora ko'proq foydalaniladigan ta'limiy yondashuv [13- 15]. VET yondashuvi ijtimoiy o'qitish tamoyillaridan foydalanadi, bu esa guruh munozaralarini kuchaytiradi va shu sababli shaxslararo ko'nikmalar, muloqot va taqdimot, bilimlarni saqlash, muammolarni hal qilish qobiliyatini yaxshilaydi va asosiy fanlar va klinik ko'nikmalarni yanada yaxshilaydi [16-19]. Dasturiy ta'minot uchun sizga: qo'yilgan muammolar, kuratorlar, talabalar va kichik guruhlarda munozara jarayoni kerak bo'ladi [20, 21].

Dasturiy ta'minotni tibbiyot talabalari o'quv dasturiga muvaffaqiyatli tatbiq etishning misoli-2014 yilda dasturiy ta'minotni qabul qilgan Imom Abdulrahmon Bin Faysal universiteti (Saudiya Arabistoni). Universitet o'quv dasturida aloqa va klinik fikrlash qobiliyatlari ta'kidlangan. Ularning o'quv dasturlarining asosiy integratsiyalashgan metodikasi-bu muammoli ta'lim, shu qatorda turli xil uslublar, shu jumladan o'quv mashg'ulotlari, o'quv qo'llanmalari, amaliy mashqlar, simulyatsiyalar, talabalarining taqdimotlari va rol o'ynash, munozara va munozaralar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kichik guruhlarini o'rganish. . Nashr etilgan tadqiqot ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, tibbiyot talabalari dasturiy ta'minotdan qoniqishadi va ushbu uslub o'quv jarayonining ko'plab fazilatlarini yaxshilaydi deb hisoblashadi [22-26].

Kasb-hunar ta'limi jarayonida kichik guruhlar muhokamasi jarayonida foydalanilgan rolli o'yinlar va munozarali mashg'ulotlar samaradorligini qiyosiy baholash tibbiyot talabalari nuqtai nazaridan amalga oshirildi. Har bir guruh talabalari 10 ta kichik kasb-hunar ta'limi kichik guruhlariga (10-13 talaba) bo'linib, har hafta o'tkaziladigan o'quv mashg'ulotlarida qatnashdilar. Birinchi semestr davomida talabalar umuman dehatlarning samaradorligiga alohida e'tibor berishdi. Keyingi semestrda bir vaqtning o'zida ikkita strategiya (rol

o'ynash va munozara) ishlatildi, ular bilan aloqa va klinik fikrlash qobiliyatlariga alohida e'tibor qaratildi. PO mashg'ulotlari davomida qo'llanilgan o'quv strategiyalari, o'zlarining muloqot qobiliyatlarini va klinik fikrlash jarayonlarini takomillashtirish uchun maxsus ishlab chiqilgan rol o'yinlari va munozaralar shaklida yakka o'zi o'qitishni o'z ichiga olgan. Muhokamalar va rol o'yinlari davomida quyidagi mavzular muhokama qilindi: shifokor va bemorning o'zaro aloqasi, tug'ruqdan oldin skrining, genetik tekshiruv, immunizatsiya va spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish. Amalda bu shunday ko'rinishga ega edi.

Mavzu: shifokor va bemor munosabatlari. Muhokama: Shifokor va bemor o'rtasida muloqot qilishda vrachlik punktida kompyuterlarning bo'lishi va bemorlar uchun kompyuterlardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari qanday? Rol o'ynash: Klinik sharoitda shifokor va bemor o'rtasidagi salbiy va ijobiy munosabatlarni namoyish etadigan o'yinni tayyorlang va o'tkazing.

Mavzu: prognozli genetik test. Munozara: profilaktik jarrohlikning ijobiy va salbiy tomonlari (mastektomiya). Rol o'ynash: yuqori xavfli oilalarning odamlari ma'lumotlardan foydalanishlari mumkinmi: ular genetik mutatsiyaga egami (shifokorning roli)? Ushbu test natijalaridan muammolar kelib chiqishi mumkinmi?

Mavzu: emlash. Munozara: Maktabga borishdan oldin barcha bolalarni ko'k yo'taldan emlash kerakmi? Rol o'ynash: sudda dastlabki sud jarayonini tayyorlash. Bola immunizatsiya qilinmagan kasallik asoratidan vafot etdi. Otonalar ayblanmoqda.

Ushbu tadqiqot ushbu 2 ta o'qitish vositalarining samaradorligini talaba nuqtai nazaridan taqqoslaydi. Talabalarga o'zaro muloqot qobiliyatlarini 4 o'lchovda takomillashtirish (potensial muloqotdagi qiyinchiliklarni yumshatish, muloqot qilishning yangi usullarini o'rganish, boshqalarni ishontirish uchun tinglash qobiliyatini oshirish va jamoaviy ishni rivojlantirish) haqida savollar berildi. Tadqiqot natijalari ko'plab munozaralar [27, 28] yoki faqat rol o'ynash orqali muloqot qobiliyatlari yaxshilanganligini hujjatlashtirilgan nashr etilgan tadqiqotlarning ko'pchiligining xulosalariga mos keladi. Ushbu 2 ta o'qitish

uslubi o'rtasida sezilarli farqlar bo'lmagan [37-40]. Talabadan klinik fikrlash qobiliyatlari to'g'risida 4 xil tomondan (ya'ni, asosiy va klinik tibbiyot fanlari bo'yicha bilimlarni birlashtirish, fikrlashning yangi yo'nalishlarini kashf etish, hayot haqida o'ylash va tashqi ko'rinishini o'zgartirish) so'ralganda, munozara rol o'ynashdan ustunroq edi. yangi yo'llarni kashf qilishda fikrlash (p q 0,01). Tibbiyot bo'yicha asosiy bilimlarning klinik ko'nikmalar bilan birlashishi va hayotiy tajribaning aks etishi hisobga olingan holda, talabalar rolni munozaradan ustun deb topdilar. Talabalarning mavzusi o'zgarishi jihatidan munozarali va rolli o'yinlar reytingida sezilarli farqlar mavjud emas edi. Boshqa tomondan, bir qator bahs-munozaralar uchun talabalar muammoni har tomonlama o'rganishdi, qo'llab-quvvatlovchi/inkor etiladigan dalillarni to'pladilar, muhim fikrlarni umumlashtirdilar va javobgarlikni taqsimladilar. Ohir oqibat, ushbu mashq ularning muloqotini, etakchilik qobiliyatini va jamoaviy mahoratini oshirdi va muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rish qobiliyatini oshirdi. Ba'zan ular o'zlari ishonmagan taklifni qo'llab- quvvatlashlari kerak edi. Ular tengdoshlari bilan birgalikda ishlash orqali o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini ko'proq bilib oldilar. Ular mavzularni yaxshiroq tushuna boshladilar va nafaqat ko'proq ma'lumotni o'rganishdi, balki ularni yanada samarali o'rganishdi. Tanqidiy tahlil bilan qo'llab-quvvatlanadigan ishonch qarorlarni qabul qilishni yaxshilaydi va muloqot qobiliyatini oshirishga yo'l ochadi. Demak, kasb-hunar ta'limi jarayonida rol o'ynash va bahs- munozaralardan o'quv qo'llanmasi sifatida foydalanish tibbiyot talabalarida ushbu ko'nikmalarni samarali rivojlantirishga yordam beradi. Rollarni ijro etish-bu talabalar amaliy mashg'ulot yoki stsenariy ko'rinishidagi rollar bilan ishlash uslubi va keyinchalik ta'lim maqsadlarida foydalanish uchun rol o'ynash [29]. Rolli o'yin-bu sun'iy yoki xayoliy sharoitlarda realistik xatti-harakatlarni o'z ichiga olgan odamlarning o'z-o'zidan paydo bo'lgan o'zaro ta'siri.

VI da talabalarni o'qitish o'quv jarayonida ishbilarmonlik o'yinidan foydalanish tajribasi muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. N.I. Rossiya Sog'liqni saqlash vazirligining Pirogovi. Birgina tibbiyot talabalarining sog'lom turmush

tarziga sodiqligini kuchaytirish va yomon odatlar bilan kurashish maqsadida bemorlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ishbilarmon o'yin bo'lishi mumkin. Odamlarning asosiy kasalliklari, ayniqsa yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olish bo'yicha samarali yondashuvlarni yaratish maqsadga muvofiqligi va zarurligi shubhasizdir. Bu dalillarga asoslangan profilaktika dasturlarining samaradorligi uchun ishlab chiqilgan standartlarga asoslangan bo'lishi kerak bo'lgan profilaktika dasturlarini yaratish va rivojlantirishga ehtiyojning ortib borishi bilan bog'liq. So'nggi yillarda davlatning sa'y-harakatlari sog'lom turmush tarzi tamoyillarini targ'ib qilishga qaratilgan. Sog'liqni saqlash tizimida profilaktika dasturlari, shu jumladan tibbiy ko'rik, profilaktika ko'rigi va Sog'liqni saqlash markazlarida, shuningdek profilaktika bo'limlari va sog'liqni saqlash maktablarida aholi bilan mashg'ulotlar olib borilmoqda. Tibbiyot xodimlarining vazifalariga asosiy xavf omillari: chekish, semirish, dislipidemiya, jismoniy harakatsizlik, giperglikemiya va boshqalar xavfi to'g'risida bemorlarga profilaktik maslahat berish kiradi. Yomon odatlardan voz kechish nafaqat ularning kasalliklari bilan bog'liq bo'lgan muhim tibbiy muammo. tarqalishi, shuningdek, psixologik jihatlari bilan ... konsultatsiya bemorning shaxsiy hayotiga tajovuz qilishni va unga zavq keltiradigan ishlardan voz kechishgaundashni o'zichiga oladi. Bu shifokordan nafaqat tibbiy bilimlarni, balki muhokama qilishva ishontirish tajribasini ham talab qiladi. Ishbilarmonlik o'yini kelajakdagi shifokorlarda ushbu qobiliyatlarni shakllantirish uchun imkoniyat bo'lishi mumkin. Ishbilarmonlik o'yiniga tayyorgarlik jarayonida talabalarga muhokama maqsadlari, tuzilishi va shakli tushuntiriladi. Rolli mashg'ulotlar uchun talabalar aktyorlarning rollarini baham ko'rishadi: bemor va maslahat beradigan shifokorlar. Bemor bir qator xavf omillari bilan kasal rolini tayyorlaydi, ishbilarmonlik o'yinlari davomida auditoriyadoshlari bilan suhbatlashishga tayyor. Talabadan sabr rolini tiklash va faollashtirish uchun ma'lum bir badiiy moyillik talab etiladi, chunki anamnezni yig'ishda u ko'pincha keksa yoshdagi toifadagi odamni tasvirlashi, hamkasblariga ma'lum anamnez bilan

ta'minlashi va xavf omillari haqida gapirganda munozarani faol ravishda qo'llab-quvvatlang va hamkasblaringiz bilan kelishmang. Talabalardan birida yo'lovchi shifokor ro'lini o'ynaydi, uning vazifalariga anamnezni olish, oldindan tashxis qo'yish, tekshiruv rejasini tayinlash va dars oxirida davolashni tayinlash va qo'shimcha tavsiyalar kiradi. Dastlabki bosqichda, bemor va davolovchi shifokordan tashqari, boshqa talabalar o'yinga qo'shilib, kengash modelini yaratishi mumkin. Tibbiy maslahatchi rovida talabalar xavf omillaridan biri haqida mavzu tayyorlaydilar. Talabalar stetoskop, qon bosimi o'lchagichi, sigaretalar, soxta spirtli ichimliklar butikalari, tezovqatva boshqalar kabi yaratilgan sahnalarga mos narsalarni olib kelib, RPG muhitini haqiqatga aylantirishga harakat qilishadi. Talabalar tomonidan yaratilgan sahnalar klinik ko'nikmalar darsida ularga taqdim etilgan standartlashtirilgan sxemalar bo'yicha baholandi. Maslahatlashuvchi suhbatda nutqda professional atamalar bo'lmasligi kerak va u bemor tushunishi uchun imkon qadar moslashtirilishi kerak. Talabalar prezentatsiya, videoklip yoki rol o'ynashi yoki xavf omillari xavfi haqida gaplashishi mumkin. Keyin bemor va shifokor o'rtasida munozara mavjud. Muhokama sessiyasi dalillar, e'tirozlar, radetishlar, yakuniy bayonotlar, so'ngra ochiq munozara va hukmlardan iborat. Ishbilarmon o'yin ishtirokchilariga yetarlicha vaqt ajratiladi. Hafta tayyorgarlik ko'rish va har bir mavzuni muhokama qilish uchun maksimal 15-20 daqiqa. Talabalar uchun ma'lum bosqichlar qiyin bo'lishi mumkin. Shunday qilib, ba'zida anamnezni yig'ish va maslahatlashuv suhbatini kechiktiriladi, talabalar inersiya bo'yicha suhbatni o'qituvchining qo'llab-quvvatlashi va baholash reaksiyasini kutib, seminar darsiga o'xshashlik bilan davom ettirishadi, munozara passiv bo'lib qolishi mumkin. O'qituvchi munozaralarga tuzatishlar kiritishi, ishbilarmonlik o'yinining faolligini saqlab turishi, shu bilan birga talabalarga etakchi rolini berib, uning ishtirokchisiga aylanmasligi kerak. Natijalar nafaqat taqdim etilgan ma'lumotlarning miqdori, hukmlarning to'g'riligi, balki keltirilgan dalillarning ishonchli ekanligi va ishtirokchilarning faol pozitsiyasi bilan ham baholanadi.

O'ynagan rollar talabalarga shifokor va bemor munosabatlarini yaxshiroq tushunishga imkon berdi; ularga vrach sifatida ularning javobi real, jiddiy, qiyin va noaniq professional vaziyatlarda qanday bo'lishi kerakligi to'g'risida aniq tasavvur yaratdi. Munozara bemor uchun mavjud bo'lgan formuladan foydalangan holda asosli javoblar tajribasini olishga imkon berdi. Rolli o'yinni avval ishtirokchilardan biri bilan rolni muhokama qilish orqali o'zgartirish mumkin. Masalan, shifokor va bemor o'rtasidagi munosabatlarning rollari ikkita qismdan iborat bo'lishi mumkin: yaxshi va yomon muloqot qobiliyatlari. Aloqa qobiliyatining pastligi bilan, shifokor bemorni xonaga kirib, shifokor hali ham hujjatlar bilan ishlayotganda atrofqa qarashga imkon beradi. Shifokor savollarni ko'z bilan aloqa qilmasdan beradi. Aksincha, yaxshi muloqot qobiliyatlari rol o'yinida shifokor o'zini to'g'ri tanishtirdi, uzoq vaqt kutish uchun kechirim so'radi, ko'z bilan aloqa qildi va faol intervyu oldi. Ushbu tajriba shifokorning xatti-harakatlarini bemorning ko'zlari bilan baholashga imkon beradi. Rolli o'yin yoki unga qo'shilishning aniq alternativasi bu uning bosqichlaridan birida haqiqiy bemor, xususan, tajribali chekuvchi ishtirokchiga aylanishi va talabalarning vazifasi uni chekishni tashlashga ishontirish zarurligini o'z ichiga olgan holat edi. Ma'lumki, chekish ko'plab kasalliklar uchun xavfli omillardan biri bo'lsa, chekishni to'xtatish eng qiyin, chunki bu odat psixologik va jismoniy qaramlik bilan bog'liq. Ushbu vaziyatda talabalarning profilaktika suhbatini o'tkazish uchun mas'uliyati darajasi sezilarli darajada oshdi, chunki bu model haqiqatga imkon qadar yaqin edi va bemor munozarada o'zining faol qarshi qarama-qarshi dalillariga ega edi. Rolli o'yin talabalarga jamiyatda ish faoliyatini boshlaganda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan og'ir sharoitlarda ishlashni o'rganish imkoniyatini yaratdi. Shunday qilib, talabalar rolli o'yinlarni munozaradan ko'ra ko'proq hayotiy deb bilishdi. Xuddi shu tarzda, munozara bilan taqqoslaganda rol o'ynash asosiy sog'liqni saqlash fanlarini klinik ko'nikmalar bilan birlashtirishda yaxshiroq edi.

Ulanish

Rolli o'yinlar va bahs-munozaralar talabalar tomonidan samarali o'qitish usuli sifatida dasturiy ta'minot dasturida yaxshi qabul qilingan. Usullari yaxshilanishda bir xil darajada yaxshi talabalarning muloqot qobiliyatlari. Ushbu arzon eksperimental o'quv vositalarini faol o'qitishni rivojlantirish, klinik fikrlash va kommunikativ ko'nikmalarni takomillashtirish, real hayotiy stsenariylarni o'rganish va ham asosiy, ham klinik tibbiyot sub'ektlarining tarkibiy qismlarini samarali etkazib berish uchun qabul qilish va tibbiy ta'limga kiritish juda muhimdir. Ishbilarmonlik o'yinidan foydalanish tajribasi rol o'ynash va bahslashish usullaridan foydalanish samaradorligini namoyish etadi. To'g'ri foydalanilganda, ushbu 2 usul (rol o'ynash va munozara) yillar davomida davom etadigan ta'lim birlashmalarini yaratishi mumkin. Bu xilma-xillik, ko'ngil ochish, motivatsiya keltiradi va o'rganish tezligini tezlashtiradi. Oxir oqibat talabalar o'quv jarayonida faol qatnashgani uchungina mavzuni yaxshiroq anglaydilar. Sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish uchun faqat tibbiy ta'limda nazariy bilimlarning o'zi etarli emas. Yaxshi shifokor egallashi kerak bo'lgan ko'nikmalarga klinik muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, qaror qabul qilish, aloqa, sog'liqni saqlash bo'yicha ma'lumot va terapevtik bilim kiradi. Ushbu ko'nikmalar tibbiy amaliyot uchun juda muhimdir. O'qituvchidan talabaga bilimlarning bir yo'nalishli oqimi (ya'ni an'anaviy didaktik o'qitish) endi shifokor va bemor o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash uchun vakolatlarni shakllantirishning samarali usuli hisoblanmaydi. Dasturiy ta'minot, rol o'ynash va bahslashish kabi interaktivlikni ta'kidlaydigan zamonaviy o'qitish metodikasi sog'liqni saqlash sohasida vakolatlarni shakllantirish uchun yanada samarali asos yaratganligi isbotlangan.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Kasbiy ta'limning tashkiliy shakllari qanday xususiyatlarga ega?
2. Darslarni o'tish sahasi bo'yicha qanday turlarga bo'linadi?
3. Ko'rsatmali qo'llanmalarga qanday talablar qo'yiladi?
4. Zamonaviy darslarga qanday talablar qo'yiladi?
5. Zamonaviy dars mezonlari nimalardan iborat?

6. Mustaqil ishni bajarishdan asosiy maqsadni ayting.
7. O'zlashtirishni yozma nazorat qilish va baholash
8. O'zbekistonda kasbiy va tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar
9. Tibbiy ta'limda darslarni tashkil etishda interaktiv usullari
10. O'yinning kognitiv funktsiyasi

3. BOB. KASBIY PSIXOLOGIYA FANINING ASOSIY TUSHUNCHALARI VA KASBLARNI PSIXOLOGIK TASNIFLASH

3.1-§. Kasbiy psixologiyaning umumiy masalalari

Kasbiy psixologiyaning ta'limda zamonaviy ta'lim metodlari asosida tadbiq etilishi hozirgi ta'lim jarayonida yuqori natijalarni qo'lga kiritilishiga asos bo'ldi. Mustaqilligimizning so'ngi yillarida davlatimizning ta'lim jarayonida o'quv jarayonini samaradorli tashkil qilish mexanizimi joriy qilindi. Dars jarayonida noan'anaviy o'qitish uslublaridan unumli foydalanish keng ahamiyat kasb eta boshladi.

Kasbiy psixologiya-umumiy psixologiya faning, kasbga yo'naltirish jarayoni, insoniyat rivojlanishining ahamiyatli soxalari, qonun va qoidalarini, prinsiplarini tadbiq etuvchi fandır. Maktabgacha davr yoshi bolalarining va maktab davri yoshi talabalarining ta'lim-tarbiya jarayonlari, ta'lim beruvchi tashkilotlarining faoliyati va tashkiliy masalalarini psixik qonuniyatlarini o'rganuvchi, pedagogika va psixologiyaning o'zaro bog'liqlik sohalarini tashkil qilishi yo'nalishini joriy etishini tadbiq qiladi. Kasbiy psixologiyafaning predmeti bilim, ko'nikma va malakalarning rivojlanish prinsiplarini, shakillanish jarayonida paydo boladigan o'ziga xoslikning farqlilik jihatlarini, ta'lim oluvchining ijodkorligini, xarakatchanligini, teran tafakkurligini shakillantirishdek jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birgalikda, kasbiy psixologiya ta'limiy-tarbiyaviy jarayonda talabalar ongida kehadigan o'zgarishlar, ta'lim vositalari talabalarning rivojlanish bosqichlariga to'g'ri bo'lishi, xilma-xil o'quv jarayoning uslublarini psixologik nuqtai nazardan imkoniyatliligi, o'quv adabiyotlar, o'quv qurollari, ta'limga oid predmetlar, o'quv jarayonlarining muntazamlilik prinsiplariga nisbatan psixologik shartlarini muammoviy jihatlarini kasbiy psixologiya o'rganadi.

Ayni daqiqalarda fannig muhim funksiyalari ta'lim muassalari tashkilotlarida o'quv jarayonlarini mukammallashtirishning psixologik asoslarini joriy qilish bo'lib, ushbu jarayon samarali ta'limiy dasturni yaratishga

uzviy bog'lanadi. Ushbu fanbundan tashqari ta'lim oluvchining barkamolligini shakillantirish jarayonini, ijtimoiy, jamoaviy, ma'rifiy anjumanlarni yoshlar ongiga ijobiy salohiyatini namoyon qiladigan, talabalarning shaxsiy tarbiyalanganlik darajalarini psixologik jihatlarini korsatib o'tadi.

Kasbiy psixologiya talabalar shaxsini rivojlanish bosqichlariga o'z ta'siriga ega bo'lgan pedagog-xodimning kasbiy salohiyat kompetentligini, shaxsiy o'ziga xosligini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda o'qituvchi shaxsining tarbiyalanganlik jihatlari, pedagogik faoliyatidagi yutuqlari, kasbiy jihatdan kompetentlik xususiyatlariga e'tibor berish jihatlari belgilanadi.

Kasbiy psixologiya psixologiya qonuniyatlarini o'rganuvchi, ruhiy holatlarni va shaxsning o'ziga xoslik xususiyatlarini o'rganadigan psixologik fanlari tarmog'larining biridir. Pedagogik -psixologiya fanini o'rganish ham ilmiy, ham amaliy muhim jihatlardan biridir, Kasbiy psixologiya ham qator fanlardek rivojlanishning umumiy prinsiplariga: oliy nerv faoliyati va psixofiziologiya qonunlariga, bu sohada to'plangan ilmiy ma'lumotlarga tayanib, inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o'zgarishi yuzasidan bahs yuritadi.

Davlarimizning aholisining aksariyati qishloq xo'jalik tarmog'ida mashg'ulligi tufayli uning tarmoqlariga oid mutaxassislarni tayyorlash uchun kasbning psixologik xususiyatlari, tajriba va bilimlari asosida bo'lajak xodimlarni ta'minlashdan iborat hisoblanadi. Kelajakda tibbiy –pedagogni kasbiy qurollantirish, kasbiy salohiyat talablariga munosib shaxslar qilib o'stirish respublikamizga aloqador vazifalardan bo'lib hisoblanadi.

Respublikavizning quruq-issiq iqlim muhitining biologik- tibbiy tomonlari bir necha tekshirilganiga qaramay, ularning tuzilishlari, o'sish hodisasi, qishloq-xo'jalik aholisining rivojlanishi, mehnatkashlarning issiq muhitiga adaptasiya bo'lishi, ish faoliyatining joriy qilishning moxirona tomonlari, mehnat samaradorligini o'stirishning foydali yo'llari, tabiat

muhitining o'zgarishiga o'xshash xodisalar o'rganilish darajalari izlanishlarni talab etib kelmoqda.

Inson-tabiiy muhitining aloqadorligini o'zida aks ettiradi, inson omili va uni hozirgi vaqtda ishlab chiqarishda hisobga olish, ish natijadorligini o'stirish, kasbiy salohiyatini shakillantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kasb-hunar mazmunini yorituvchi professiogramma, professiografiya, psixogramma asosida bo'lajak xodimlarni tayyorlash uchun texnik oliy ta'lim muassasalari izlanishlar olib borishlari lozim.

Shaxs psixologiyasi tabiatini tushuntirish va psixik jarayonlarini taqozo qiladi va olimlar fe'l atvor uchun xulq atvorni o'zgartirishda xavfli qiyinchiliklar bo'lishini isbotlagan. Ko'pgina psixologik jarayonlarni izohlash uchun qayta qidirishni ishonchni ta'minlaydi ammo inson psixologiyasining boshqa nazariyalari muammolarining yechimi o'ta murakkab bo'ladi va buni tushunish judayam e'tiborga molik. Bu ko'pgina murakkab jarayonlar uchun to'g'ri ya'ni tez tez psixoterapiyaning manbasi sifatida qayd etiladi. Ko'pgina asosiy psixologik fenomenlarning tafsilotlarini tavsiflash katta hajmda qabul qilingan, lekin bu yerda postdoktoral psixologiya assosatsiyasi hamda hamkorlik markaziga doir talab qilingan soha savollari bo'yicha qat'iy pozitsiyasida qoldi va psixologik markazga hujjat taqdim etish jarayonida ularning nazariy orientatsiyasi hamda qay darajada uning konsepsiyasi va amaliyotida ta'sirini so'raydi. Talabalarning bu judayam muhim tanlov haqida tajribalari yetarli emas.

1) Ulardagi ichki jihatlar farqlanishiga qaramay, asosiy darsliklar butunlay muqovasigacha hayratlanarli ravishda bir xil edi. Fakt shuki, mana shu darsliklarning umumiy katta hajmini yakka talaba yoki talabalar guruhining o'ziga xos qiziqishlari va ehtiyojlaridagi biron-bir kitobga maxsuslashtirishni qiyin qilib qo'ydi. Judayam ko'pincha darslik sotib olish faqatgina ma'lum bir qismlarini chindan o'qishni xohlaydigan yakshanba kunidagi ulkan gazetani sotib olishga o'xshaydi. Shu kabi sotuvdagi ta'lim psixologiyasi darsliklari odatda siz shu sohada har qachongidan-da bilishni xohlaydigan yoki muhtoj

bo'lgan ma'lumotlaringizdan ko'proq ma'lumot beradi. Kitob formatiga keladigan bo'lsak, darslik individualizatsiyaga yo'l qo'ymaydi.

2) Ta'lim psixologiyasi darsliklari doimo qimmat bo'lgan, ayniqsa kitoblar ko'p ishlab chiqariladigan Qo'shma shtatlarda ko'p yillar davomida ularning narxi inflyatsiyadan tez o'sgan. Hozirda ta'lim psixologiyasi haqidagi har bir asosiy matn \$ 100 AQSh dollaridan ko'proqqa sotilmoqda. Bu narxning eng yaxshi holatlarida esa bu talabalar byudjetiga yuklama bo'ladi. Narxning eng yomon holatlarida, ta'lim psixologiyasi darsliklari ko'plab erishib bo'lmaydigan holatga keltirib qo'yadi. Narx bilan bog'liq muammo butun dunyo bo'ylab tasavvur qilganda yanada yaqqol ko'zga tashlanadi; ba'zi davlatlarda bir dona darslikning narxi fuqarolarning o'rtacha yillik daromadiga deyarli yaqin bo'ladi.

3) Ta'lim psixologiyasi darsliklarini sotish raqobatida, muallif va noshirlar ta'limiy qiymatdagi ma'lumotlarsiz bosqichma-bosqich xususiyatlar qo'shib kitoblarning narxini oshirishadilar. Ta'lim psixologiyasi noshirlari o'ziga xos ravishda illyustratsiya va rasmlarning miqdorini oshiradilar, t o'liqrangli nashrlarga e'tibor qaratadilar, o'quv qo'llanma va yordamchi tahrirlarning miqdori va qiyinligini oshiradilar hamda faqatgina o'zlarining kitoblari xaridorlari uchun foydali xususiy vebsaytlar yaratadilar. Bu xususiyatlar ba'zida jalb etuvchan bo'ladi. Mening o'qitish tajribam shuni ko'rsatadiki, talabalarni ta'lim psixologiyasi haqida asosiy g'oyalarga o'rgatishdan chalg'itishga qaramay, ko'pincha ular talabalarga o'qishga yordam beradi. Mana shu darslikni onlayn ko'rinishdagi Global darslik loyihasi bilan birgalikda tahrir qilishda yuqoridagi muammolarni yechadigan chora-tadbirlarni qabul qildim. Muallimlar va talabalarning o'zlari foydali deb topgan va kerak bo'lgan joylariga istaganlaricha murojaat etishlari mumkin. Bunda ularning yumushlarining qiymati minimaldir. Pedagogik jihatlar amalda mavjud, lekin minimal miqdorda saqlangan va kitob formatga keltirilishi internetga kirgan har qanday insonning undan onson va bepul foydalanishiga imkoniyat tug'diradi.

Kelajakda kitobni to'ldirish va o'zgartirishni amalga oshirish nisbatan onson va tez bo'ladi. Men ishonamanki, mana shular har kim uchun istalgan natija bo'ladi!

Har qaysimiz kundalik hayotda odamlar bilan uchrashib, ular bilan gaplashamiz, gapga hayajon bilan yoki xotirjamlik bilan javob beramiz, bir odamlar bizga yoqimli bo'ladi, boshqalar uncha yoqimli bo'lmaydi. Odamning nomunosib hulq-atvorini ko'rар ekanmiz, achchig'lanamiz va g'azablanamiz, uni tanqid qilamiz; fidokorona ish, ko'rsatilgan mehribonlik bizni quvontiradi. Hilma- xil narsalarni ko'rар ekanmiz ularni ko'zdan kechiramiz bir xil narsani esda tutamiz va aksincha, bir xil narsaga diqqat qilmaymiz boshqa bir narsani payqamay qolamiz. Yaxshi kitob, yoqimli kuy, rassomlik san'atining go'zal asari har qaysimizga rohat bag'ishlaydi. Bularning hammasi ko'pdan-ko'p boshqa narsalar psixik hayotimizning, ya'ni ruhiy dunyomiz (ruhiyatimizning) xilma xil namoyon bo'lishidir. Bizning turmushimizdagi har bir jaryon, faoliyat- bu psixologiyadir.

Kasbiy psixologiyada psixikani o'rganishning muayyan ilmiy vazifalariga, o'zining aniq tadqiqot mavzuiga egadir. Psixologiya ta'sir ko'rsatuvchi ob'yektlari bo'lgan sub'yektning ichki, psixik holatiga tashqi ta'sirlar natijasida ro'y beradigan o'zgarishlar jarayoni qanday kechishini o'rganadi. Psixika faolligi bilan ajralib turadi. Uning zarur jihati mayllar, eng maqbul yechimni faol izlash, ehtimoli tutilgan xatti-harakatlar variantlarini hayoldan o'tkazishdan iboratdir. Psixik in'ikos aynan o'zini aks ettiradigan, sust narsa emas, balki u harakatlarning turli variantlarini izlash, tanlash, solishtirish bilan bog'liq bo'lgan shaxs faoliyatining zarur jihati hisoblanadi. Psixikaning mavjudligi izchil harakat dasturini tuzish, oldiniga ichki rejada ish bajarish (masalan, xulq-atvorning ehtimoliy variantlarini tanlash) va shundan keyingina harakat qilish imkonini beradi.

Biologik evolyutsiya jarayonida kishi psixikasi xulq-atvorni boshqarishning alohida apparati sifatida paydo bo'lib, sifat jihatdan o'zgarib ketadi. Odamlar ijtimoiy hayot qonunlarining ta'siri ostida shaxslar b o'lib

yetishadi, ularning har birida ularni voyaga yetkazgan tarixiy sharoitning izlari saqlanib qolgan bo'ladi. Aslini olganda, kishining xulq-atvori, xatti-harakatlari ham shaxsiy xususiyat kasb etadi [21].

Ta'kidlanganlarning hammasi endilikda kasbiy psixologiya fanida yuqorida berilgan ta'rifni bir qadar aniqlashtirish imkonini beradi: psixologiya voqelikning miyadagi obrazi sifatida sodir bo'luvchi psixik faktlar, qonuniyatlar va faoliyat mexanizmlari to'g'risidagi fandır. Psixikaning odamga xos bo'lgan oliy darajasi ongni tashkil etadi. Ong psixikaning oliy darajasi, uni yaxlit bir holga keltiruvchi shakli bo'lib, kishining mehnat faoliyatida, boshqalar bilan (til yordamida) doimiy muloqot qilish jarayonida shakllanishining ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlari natijasi hisoblanadi.

Ongning tuzilishi, uning muhim psixologik ta'rifi qanday? Ongning tuzilishiga berilgan birinchi ta'rif uning nomidan kelib chiqqan, ya'ni ong anglash deganidir. Ikkinchi ta'rif-«Men» va «Men emas» degan tushunchalarni anglash. Uchinchi ta'rifi: odamning maqsadni ko'zlovchi faoliyatini ta'minlashdir. To'rtinchi ta'rifi: uning tarkibiga muayyan munosabatning kirganligidir.

Ongning yuqorida ko'rsatib o'tilgan barcha o'ziga xos jihatlari shakllanishi va namoyon bo'lishining muqarrar sharti til hisoblanadi. Psixikaning quyi darajasi ongsizlikdir. Ongsizlik kishining o'zini tuta olmaydigan qilib qo'yadigan ta'sirlar bilan bog'liq psixik jarayonlar, harakatlar va holatlar yig'indisidir. Ongsizlikda anglanishdan farqli o'laroq, kishi o'zi bajarayotgan harakatlarni maqsadga muvofiq tarzda nazorat qila olmaydi, ularning natijasini baholay olishi ham amri mahol. Ongsizlikka quyidagi psixik hodisalarni kiritish mumkin: uyqu paytida yuz beradigan psixik hodisalar (tush ko'rish); sezilmaydigan, lekin haqiqatan ham ta'sir k o'rsatadigan qo'zg'atuvchilarga «subsensory» va «subretseptiv» javob reaksiyalari; oldinlari ongli harakat bo'lib, lekin takrorlanaverib avtomatlashib ketgan va shunga ko'ra endilikda anglanilmaydigan bo'lib qolgan harakatlar; faoliyatga undovchi, ammo maqsad hissidan anglanilmaydigan ayrim mayllar va hokazo. Ongsizlik hodisalariga bemor kishining psixikasida ro'y beradigan ba'zi bir patologik

hodisalarni-alahlash, yo'q narsalarning ko'zga ko'rinishi va shu kabilarni ham kiritish mumkin. Shularga asoslanib, ongsizlikni ancha qarama- qarshi deb hisoblash, uni hayvonlar psixiksiga tenglashtirish noto'g'ri bo'lar edi. Ongsizlik-kishining xuddi ong kabi o'ziga xos psixik ko'rinishi. U kishi miyasida borliqning yetarli darajada bir xil bo'lmagan, qisman aksi tarzida inson hayotining ijtimoiy shart-sharoitlari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, psixik aks ettirish qanday paydo bo'lgani, rivojlangani, evolyutsiya pillapoyasining turli bosqichlarida qanday o'zgarib borgani, kishi ongi qanday paydo bo'lgani va shakllanganini tushunib olgandan keyingina psixikaning eng muhim qonuniyatlarini ochib berish va jiddiy psixik faktlarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Shunday qilib, kasbiy psixologiya fani psixikaning paydo bo'lishi, psixik jarayonlarning taraqqiyot qonuniyatlari va inson bilan tashqi muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadi. Odamning psixik hayoti murakkab va ko'p qirralidir. U faqat tashqi muhitning ta'sirlarigagina bog'liq bo'lib qolmay, balki yuksak nerv faoliyatidagi miya ishining murakkab nerv-fiziologik qonuniyatlariga ham bo'ysunadi. Psixik jarayonlar va shaxsning xususiyatlari o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, hamisha bir-biri bilan turlicha bog'langan va bir-biriga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Muayyan bir vaqtda hech qachon faqat bittagina psixik jarayon ro'y bermaydi yoki shaxsning faqat bittagina xususiyati namoyon bo'lib qolmaydi. Masalan: idrok etish, sezgi, hayol, tafakkur va xotira jarayonlari bilan ham chambarchas bog'langan bo'ladi (o'qishi qiyin bo'lgan xat).

Psixologiya fani bundan 2500 yilcha ilgari Qadimgi Gretsiyada vujudga kelgan. Aristotel o'zining "Jon" haqidagi kitobida - Insonning ruhi uning tanasini boshqarib turadi, ya'ni tana bizning ruhimizga bo'ysunadi degan, g'oyalari bilan psixologiya faning mavjudligini va fan sifatida falsafadan ajratib o'rganish kerakligini asoslab bergan.

Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari" asarida kishilarning mijoziga qarab muomala qilishda, bemorga nisbatan ham uning individual tipologik

xususiyatlarini bilgan holda kasalini qaysi ko'rinishda ekanligini aytishda psixologik bilimlarning ahamiyati haqida gapirilgan. Kasbiy psixologiyaning asosiy vazifasi mutaxassisning psixik faoliyati qonuniyatlarini o'rganishdir[21].

Kasbiy psixologiya psixik hodisalarning odam hayoti va faoliyatining ob'yektiv shart-sharoitlariga bog'liq ekanligini: masalan, hayot va tarbiya sharoitlarining ta'siri bilan o'smir xarakterining qanday vujudga kelishini, unda mehnatsevarlik, o'qishga vijdonan yondoshish va shu kabilarning qanday tarkib topishini o'rganib boradi. Hozirgi zamon psixologiyasi yetishib kelayotgan yosh avlodda keng dunyoqarashni va milliy qadriyatlarimizni tashkil topishini va ularni psixologik bilimlar bilan mustahkamlashni ta'minlaydi.

Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot davrida inson psixikasi o'zgarib, takomillashib boradi, buning natijasida u bilan bog'liq qonun va qonuniyatlar ham zamon talabi, taqozosi tufayli o'ziga xos ma'no, mohiyat kasb etadi. Ijtimoiy munosabatlar ko'lamining kengayishi, shaxslararo muomala maromining yangi muloqot shakllari paydo bo'lishi, tabiat, jamiyatga nisbatan insoniyatning yaqinlashuvi darajasi kuchayishi yangicha qarashlarini vujudga keltiradi. Ijtimoiy ong darajasining yuksalishi, mukammallashuvi narsa va hodisalarga bo'lgan kishi munosabatining yangilanishiga olib keladi, qolaversa mezonlar, munosabatlar, ularning baholanishi asta-sekin sifat jihatdan, o'zgarib boradi. Bu ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik jarayonga mafkura o'z ta'sirini o'tkazadi, buning oqibatida ichki (sub'yektiv) va tashqi (ob'yektiv) omillarning ijobiy yoki salbiy ta'siri ortadi. Shuning uchun muayyan davr o'tishi bilan psixikaning oldingi qonun va qonuniyatlari o'z ahamiyatini yo'qota boradi. Ijtimoiy taraqqiyot bu asnoda yetakchi vazifani bajaradi, yangilanishlarning ustuvor negizini tashkil qiladi.

XXI asrga kelib, psixikaning ob'yektiv qonuniyatlarining kompleks masalalarini yaxlit holda tadqiq etishni taqozo etadi va quyidagilarni talab qiladi:

- a) ularning metodologik, nazariy, eksperimental jihatdan o'rganish;
- b) ularga oid nazariy-tadbiqiy jabhalarini amaliyotda sinab ko'rish;

v) natijalarning ishonchliligi, validliligi va reprezentativligini tekshirish.

Shuning uchun psixologiya fanining markaziy masalasi psixikaning ob'yektiv qonunlari mohiyatini chuqur va atroflicha ochish hamda tavsiflashdan iborat. Ushbu muammo bilan shug'ullangan B.F.Lomovning fikricha, qonun moddiy hodisalar, sifatlar, munosabatlar o'rtasida barqaror aloqani (bog'liqlikni) o'zida gavdalantiradi. Qonunni bunday tushunish inson psixikasidagi, jamiyatdagi, tabiatdagi barcha ob'yektiv qonunlarga bevosita daxldordir. B.F.Lomovning ta'biricha, qonunni bilish hodisalar mohiyatini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi, uning mohiyatini tadqiq qilish esa qonun harakatini bilishga, uni to'g'riroq ochishga, tavsiflashga imkoniyat beradi. B.F.Lomovning bayon qilishicha, sistemali yondashuv qonun tabiatini ochishga, to'laroq tushunishga sharoit tug'diradi, undan foydalanish esa uning mohiyatini tushunishga imkonni vujudga keltiradi. Uning ta'biricha, qonun har qanday sistemaning ob'yektiv tavsifi sifatida mujassamlashadi. Qonunda boshqa sistemalar boshqariluvining o'zaro ta'siri va o'zini o'zi boshqariluvining imkoniyatlari aks ettiriladi.

Qonun o'z ehtiyojlariga muvofiq tarzda o'zaro munosabat va o'zaro ta'sirning boshqacha shakllarida namoyon bo'ladi hamda o'zaro harakatni amalga oshiradi. Agar ehtiyojlar qondirilmasa, unda qonun o'z funksiyasi va nimaga yo'naltirilganini bajarmagan bo'ladi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, odatda psixika o'zida o'ziga xos sistemani mujassamlashtiradi. Shuning uchun psixika tadqiq etishning o'ta qiyin, murakkab, dinamik xususiyatga ega bo'lgan sistemasi hisoblanadi. Psixikaning mustaqil hukm surishi boshqa sistemalarni mutlaqo alohida yashashini bildirmaydi, chunki u sistemalararo munosabatlar ichida mavjuddir. Psixologiya fanida metodolog psixologlarining aksariyati qonun va qonuniyat tushunchalarini farqlashga harakat qiladilar, bizningcha, bunday tabaqalanish ma'lum ma'noda shartli hisoblanadi [21].

Umumlashma ta'kid va tavsiflarga ko'ra, qonun sistemaning barqarorligi daqiqalarini aks ettiradi, qonuniyat atamasi esa sistemaning dinamikligini, uni rivojlanish davrini, uning qaytatan yangilanishi hamda o'zgarishini o'zida aks

ettiradi. Holbuki shunday ekan, qonuniyatning vujudga kelishi, kechishi, rivojlanishi, barqarorlashuvi, takomillashuvi to'g'risida mulohaza yuritish mumkin. Qomusiy lug'atlarda berilishicha, psixikaning fiziologik funksional holatlarga bog'liqligi va o'zaro aloqadorligi to'g'risidagi voqelikni o'zida mujassamlashtiruvchi qonunlar bo'lsa, uning boshqasi esa ijtimoiy-psixologik munosabatlarni aniqlashga xizmat qiluvchi qonunlar turkumini tashkil qiladi.

Psixologiyaning mukammal manbalarida mujassamlashgan psixikaning qonunlari quyidagi ko'rinishga ega:

1. Harakat ta'siriga munosib psixik aks ettirishning adekvatligi;
2. Jamiyat va inson maqsadi, ehtiyojlari, tashqi va ichki sharoitlarga mutanosib tarzda faollikning amalga oshishi, yechimning optimalligi;
3. Sistema sifatida psixik aks ettirishning tanlovchanligi;
4. Psixik aks ettirish shaklining sub'yektivligi;
5. Psixik aks ettirishning betakrorligi va noyobligi;
6. Psixik hodisalar shakllanishi va rivojlanishining muayyan izchillikka ega ekanligi;
7. Alohida shaxslarning, ijtimoiy birlashmalar va guruhlar psixikasi rivojlanishining xilma-xilligi;
8. Psixikaning ontogenetik rivojlanishida davrlarga asoslanib aks ettirish;
9. Psixikaning rivojlanishida fenomenal psixik holatlarining sistema yaratuvchi roli;
10. Psixikaning ijtimoiylik va individuallik birligi;
11. Shaxs psixikasining shakllanishida ijtimoiy munosabatlarning ustuvorligi roli;
12. Inson faoliyati bilan psixikasi funksiyasiga ta'sir etuvchi qonunning uyg'unligi.

Psixologiya fanida umumiy va xususiy qonunlar mavjud ekanligi ta'kidlab o'tiladi, chunonchi:

1. Qonunning tarixiy shartlanganligi;
2. Ijtimoiy psixikaning rivojlanishida vorislik qonuni;

3. Ijtimoiy rivojlanishda psixika rolini ortib boorish qonuni.

Psixikaning ayrim umumiy qonunlari to'g'risida tasavvur hosil qilish bilan birga, ba'zi eng muhim qonuniyatlar yuzasidan shaxsiy mulohazalarimizni bildiramiz, chunki ular psixikani bundan keyin tadqiq etishga negiz bo'lib xizmat qiladi [21].

1. Optimal qaror qabul qilishda, axborotlarni ishlab chiqishda, ularni egallashda psixik jarayonlar, fiziologik organlar imkoniyatining kuchayishi;

2. Psixikaning ijtimoiylashuvi ortishi;

3. Yaxlit psixik faoliyatda konstruktorlik va ilmiy tadqiqot faoliyatlari vaznining ko'payishi;

4. Bolalarda psixik rivojlanishning tezlashuvi va uning negizida ularda ijtimoiy etuklikning jadallashuvi;

5. Inson ontogenezida yakka shaxs psixikasida dinamik o'zgarishlarning vazni, ko'lami kengayishi;

6. Ijtimoiy turmush sharoiti madaniy va moddiy jihatlar yaxshilanishi natijasida aholining ruhiy umrboqiyliigi va faoliyat faolligi ko'tarilishi;

7. Ijtimoiy tizimda inson rivojlanishining sistema yaratuvchi omil sifatida jamoa rolining ortib borishi;

8. Alohida odamlar psixikasi rivojlanish yo'nalishida ijtimoiy-psixologik mexanizm sifatida ijtimoiy fikr rolining kuchayishi;

9. Ongning ijtimoiy faolligini rag'batlantirishda siyosiy va mafkuraviy qadriyatlar rolining ortishi;

10. Rahbarlik faoliyati samaradorligini orttirish maqsadida rahbarga jamoaning ijtimoiy-psixologik ta'sir o'tkazish rolining mukammallashuvi;

11. Qadimgi an'analar, rasm-rusumlar rolining pasayishi tufayli yangilarining roli yuksalishi;

12. Odamlar xulq-atvorini boshqaruvning ijtimoiy-psixologik mexanizmi tarzida shaxsiy namuna (ibrat) va avtoritet (obro') rolining kuchayib borishi.

Yuqoridagi psixikaning qonuniyatlari yaxlit sistema sifatida uning barcha qirralari va rang-barangligini tavsiflash imkoniyatiga ega emas. Shuning uchun psixikaning qonun va qonuniyatlarini tadqiq etishda eng muhim muammo sifatida uni ta'sir o'tkazish harakati mexanizmlarini o'rganishni ta'kidlash maqsadga muvofiqdir.

Idealistlar, odamning psixik hayotini odam tanasi bilan qandaydir noma'lum yo'l bilan qo'shilib, odamda gavdalangan, jismi yo'q moddiy bo'lmagan alohida bir narsaning ya'ni ruh yoki jonning zohir bo'lishi deb hisoblaydilar. Idealistik psixologiya namoyondalari psixik jarayonlar bilan fiziologik jarayonlarning o'zaro munosabati haqidagi masalani talqin qilishda yo psixofizik parallelizm yoki psixofizik o'zaro ta'sir nuqtai nazarida turadilar. Psixofizik parallelizm tarafdorlari fiziologik va psixik hodisalar bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda yonma-yon (parallel ravishda) voqe' bo'ladi, deb hisoblaganlar. Bu qarashga ko'ra, odamning hayot faoliyati qo'shilib ketmaydigan ikki oqim-organiq hayot bilan psixik hayotning harakatlanishidan iborat.

Psixofizik o'zaro ta'sir tarafdorlari ta'limotiga ko'ra, psixik hodisalar bilan fiziologik hodisalar o'z tabiati e'tibori bilan har hil bo'lsada, bir-biriga o'zaro ta'sir etadi: fiziologik hodisalar psixik hodisalarni vujudga keltiradi, psixik hodisalar esa fiziologik hodisalarga sabab bo'la oladi. Bu qarashga ko'ra, odamning hayot faoliyati go'yo harakatdagi zanjir bo'lib, unda fizik zveno bilan psixik zveno ketma-ket kelaveradi. Fanga xilof idealistik muhokamalarga qarama-qarshi o'laroq, dalektik materializm psixik hayot qandaydir alohida, moddiy bo'lmagan bir narsani zohir bo'lishi emas, balki materiyaning yuksak darajasidagi mahsuli, ya'ni bosh miyaning hossasidir deb ko'rsatadi. Demak, psixika yuksak darajada tashkil topgan materiyaning alohida hossasi bo'lib, bu hossa ob'yektiv voqelikni alohida bir yo'sinda aks ettirish qobiliyatidan iboratdir.

Psixik jarayonlar miyaning alohida hossasi bo'lib, faqat miyaning faoliyatiga bog'liq holda ro'y beradi. Lekin psixikani materiyaning mahsuli deb

bilis hunchasini vulgar materializm namoyondalari targ'ib qilgan soxta (u ham mexanistik) tushunchadan farq qilish kerak. Mexanist va vulgar materialistlar tabiatdagi barcha hodisalarni-kimyoviy, biologik, fiziologik hodisalarni, shuningdek, psixologik hodisalarni ham materiya zarrachalarining fazoda faqat mexaniq suratda siljishdan iborat deb bilar edilar. Ular psixik jarayonlarni fiziologik jarayonlardan iborat bir narsa deb tushunar, psixik jarayonlar bilan fiziologik protsessning ikkovi bor narsa deb hisoblar edilar.

Masalan: vulgar materializmning namoyondalari (Byuxner, Moleshott, Faxz) jigardan o't chiqib turgani singari miyadan ham fikr chiqib turadi, deb bilar edilar. Mexanistlar nazarida, psixik hodisa fiziologik hodisaning o'zi-yu, uni odam faqat ichki, sub'yektiv tomondan idrok etar emish. Dialektik materializm nuqtai nazaridan psixika, materiyaning mexaniq harakati emas, balki harakatdagi materiyaning alohida hossasidir. Shuningdek, psixik protsess moddiy protsessga bog'liq, degan so'zdan psixika, ong-fiziologik jarayonlardan boshqa bir narsa emas, degan ma'no aslo chiqmaydi. Fikr, ong-voqelikning sifat jihatidan boshqacha, o'ziga xos bir hodisasidir.

3.2-§. Kasbiy professiogramma va uning psixologik mazmuni

1920 yillarning ikkinchi yarmida rus psixotexniklari tez sur'atlarda kasbiy faoliyatning tamoyil va usullarini ishlab chiqdilar. Shu tadqiqotlarni umumlashtirishi natijasida psixotexnikada maxsus yondoshuv professiografiyani shakllanishiga olib keldi. Bu yondashuvning mohiyati-kasblar tasviri umuman olganda professiografiyani o'rganish, kasbning psixologik tavsifi va loyihalashtirishini o'z ichiga oladi. Professiografiya -deganda kasblar va ularning bir-biridan farqlanuvchi ixtisoslar tomonidan inson oldiga qo'yiladigan talablarni bayon qilish majmuasi tushuniladi.

Professiografiya-bu biror bir soha egasining shaxsiy hislatlariga, psixologik qobiliyatlariga, psixologik va fiziologik imkoniyatlariga qo'yilgan talablarni o'rganish usullari. Professiografiya natijalari professiogrammada aks etadi, u mehnat sharoitlari tasviri, ishchi huquq va majburiyatlari, muhim kasbiy sifatleri

shuningdek, sog'lig'iga qarshi ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Professiogrammaning muhim tarkibiy qismi-psixogramma bo'lib, u mutaxassisning motivatsion, iroda va emotsional sohasining tavsifi hisoblanadi. Psixogramma-kasbning psixologik portreti bo'lib, u aniq kasbda dolzarb bo'lgan psixologik funktsiya guruhi bilan namoyon bo'ladi. Professiografiyada ma'lum mehnat jarayonini tashkil etuvchi ob'yektlar belgilari, mehnat sub'yekti, mehnat predmeti vazifalari, vositalari va sharoitlari o'rganiladi. Professiografiyaning asosiy tamoyillaridan biri kasbiy faoliyatni o'rganishda differensial yondashuv tamoyili hisoblanadi. Bu tamoyilning mohiyati professiografiyaning aniq amaliy masalalarini echishga bo'ysunishidir. Masalan, kasbiy konsultatsiya va kasbiy tanlov uchun shunday kasbiy muhim belgilarni ajratish kerakki, ular sinovdagilarning kasbiy layoqatiga ko'ra farqlanishi lozim.

Malaka darajasini aniqlash uchun mehnat vazifalari, kasbiy bilim, malaka, ko'nikma tavsifi muhim ahamiyatga ega. Kasbiy toliqishni o'rganish uchun shunday belgilardan foydalanildiki, ular yordamida kasbiy toliqishning keltirib chiqaradigan omillarini aniqlaydi. Shunday qilib, professiografiyaning differensial tamoyili kasbning o'rganish usullarini uning tavsifi, mazmuni, shuningdek, qo'llanilish sohasi ya'ni professiografiya o'tkazish xususiyatlari uning maqsadlari bilan belgilanadi.

Maqsadlari quyidagi faoliyat sohalari bilan bog'langan bo'lishi mumkin:

- 1) Ishchilar attetsatsiyasi;
- 2) Yangi kasblar mutaxassisliklarni loyihalashtirish;
- 3) Optantlar profkonsultatsiyasi va mutaxassislar tanlovi;
- 4) Kasbiy ta'lim malaka tayyorgarligi va malaka oshirishni takomillashtirish;
- 5) Shaxs kasbiy rivojlanishi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.

E.M.Ivanova professiografiyaning 4 ta guruhini taklif etadi: ma'lumotli, diagnostik, prognostik va metodik. Informatsion (ma'lumotli) professiografiya optantlar, ya'ni, kasb tanlash zaruriyati oldida turgan shaxslar bilan kasbiy maslahat ishlari uchun mo'ljallangan. Ular qatoriga talabalar, kasb bilim yurtlari

bitiruvchilari, ishsizlar va kasblarni almashtirmoqchi bo'lganlar kirishi mumkin. Informatsion professiografiya ishlari maxsus kasbiy adabiyotlarni tahliliy va hujjatlarni o'rganish orqali amalga oshiriladi. Diagnostik professiografiyalash mehnat samaradorligining pastligi mahsulot sifatining pastligi, avariya holati, travmatizm, kadrlar qo'nimsizligi sabablarini aniqlash uchun o'tkaziladi.

Diagnostik professiografiyalash quyidagi masalalarni o'z ichiga oladi:

1. Faoliyat mazmuni:

- 1) Mehnat predmeti va masalalari;
- 2) Ish natijalari sifatiga qo'yiladigan talablar.

2. Mehnat qurollari:

- 1) Ish turi va tartibi;
- 2) Boshqarish organlari;
- 3) Ish joyini tashkil etish.

3. Mehnat sub'yektining faoliyati:

- 1) Harakat turlari va ularning tavsifi;
- 2) Ishni rejalashtirish va bajarish xarakteri;
- 3) Kasb faoliyatiga xalaqit beruvchi omillar;
- 4) Mehnat jarayonida uchraydigan xatolar, brak, travmalar turi.

4. Mehnat sub'yektining faoliyati:

- 1) Ishchilarning o'zaro aloqalari tuzilmasi;
- 2) Ishni rejalashtirish va nazorat.

5. Kasbning mehnat sub'yekti shaxsiy psixologik va psixofiziologik sifatlariga qo'yiladigan talablar.

6. Mehnat sub'yekti faoliyatining past samaradorligi sabablarini tashxisi.

7. Kasbiy faoliyatni takomillashtirish bo'yicha amaliy-eksperimental tekshiruv.

Diagnostik professiografiyalash empirik ma'lumotlarni yig'ish usullari orqali amalga oshiriladi. Prognostik professiografiyalash kasbiy faoliyatni takomillashtirish bo'yicha asoslangan tavsiyalarni berish maqsadida qo'llaniladi.

1. Kasbning umumiy tavsifi:

- 1) Kasb rivojlanishi tarixi va istiqbollari;
- 2) Kasbiy faoliyatni bajarilishining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari;
- 3) Kasbiy muhit.

2. Kasbiy dala va mazmuni va jihati:

- 1) Kasbiy dala tavsifi;
- 2) Kasbiy bilimni aniqlovchi omillar;
- 3) Kasbiy bilimni rivojlanishiprognosi.

3. Kasbiy ta'lim malaka oshirish:

- 1) Kasbiy ta'lim darajasi;
- 2) Kasbiy tayyorgarlik;
- 3) Malaka oshirish.

4. Ishchining kasbiy moyilligi:

- 1) Mutaxassislik sohasining kengligi;
- 2) Asosiy malakalar darajasi;
- 3) Mutaxassislik va kasbni o'zgartirish imkoniyati.

5. Kasb istiqbolini baholash:

- 1) Shaxsning kasbiy-psixologik potensiali;
- 2) Ishchining kasbiy faolligi;
- 3) Kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish.

Pragnostik professiografiyalash genetik usullarni, shuningdek modellashtiruvchi eksperimentlarni qo'llaydi. Metodik professiografiyalash psixologga mehnat sub'yektining holati va muhim kasbiy sifatlarni o'rganish usullarini ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqot maqsadi va vazifalariga ko'ra metodik professiografiyalash sxemasi ham o'zgaradi. Masalan, kasbiy mehnat va hordiq tartibi, kasbiy toliqish, befarqlik, passivlikka bo'lgan ta'sirini o'rganishda shunday sxema qo'llaniladi.

1. Mehnat sub'yekti faoliyatining mazmuni:

- 1) Haraktlar turi va ularning tavsifi;
- 2) Ishni rejalashtirish va bajarish xarakteri;

- 3) Emotsional ko'rinishlar;
- 4) Ish joyidagi noqulaylik turlari;
- 5) Faoliyat jarayonida paydo bo'ladigan xatolar, brak travma turlari.

2. Mehnat sharoitlari:

- 1) Sanitariya-gigienik muhit (havo darajasi, chang, namgarlik va boshqa);
- 2) Jismoniy muhitning yoritilganligi, shovqin;
- 3) Ish tartibi;
- 4) Haq to'lash va rag'bat shakli.

Mutaxassisning kasbiy mahoratini o'rganishda
 professiografiyalashning quyidagi sxemasi

qo'llaniladi.

1. Faoliyat mazmuni:

- 1) Ishchilar malakasiga qo'yiladigan talablar (kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, shuningdek, sifatlar va qobiliyatlar);
- 2) Ishchilarning huquq va majburiyatlari.

2. Mehnatni tashkillashtirish:

- 1) Malaka oshirish;
- 2) Kasbiy psixologik potensial;
- 3) Ijodiy qobiliyatlar.

3. Mehnat sub'yekti faoliyati:

- 1) Harakatlar turi va ularningt avsifi;
- 2) Ishni rejalashtirish va uni nazorat qilish;
- 3) Faoliyat individualligining xususiyatlari.

Ta'limga yo'naltirilgan professiografiyalash-asosiga kasb sub'yektligi haqidagi g'oya qo'yiladi: kasb egasi, faoliyatning haqiqiy sub'yekti bo'lib, unga bir qator maxsus belgilar xos. Bu professiografiyalashning mualliflari uning mazmun-mohiyati va loyiqalashtirish texnologiyalarini o'rganib chiqishdi.

Kasb pasporti bloki kasb va mutaxassisliklar nomining modifikasiyasi, kasbiy yo'nalish, kasb maqsadi, ta'lim darajasi haqida qisqa ma'lumotlarni o'z

ichiga oladi.

Kasbning asosiy ob'yekti (sohasi) bloki kasb turi haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. -Inson-tabiat, -inson-inson, -inson-texnika, -inson-belgilar tizimi, - inson badiiy obraz va boshqalar. Bu blok mazmuni boshqa professiografiyalash bloklarining asosi hisoblanadi.

Kasbiy predmetli salohiyat bloki ko'p tizimli ta'lim sifatida kasbiy muhim tavsifini o'z ichiga oladi. Mutaxassis kasbi qaysi sohaga tegishli ekanini, qaysi asosiy ob'yektlarga yo'naltirilgan, bu ob'yektlar qanday ob'yektlar, bu sohada mehnat natijasi yoki mehnat mahsuli qanday ahamiyatga egaligi haqidagi ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

Ijtimoiy kasbiy salohiyat blokida shaxs ob'yektining quyidagi yo'nalishlari aks etadi. Fikrlash potensialining rivojlanishi. Shaxsni o'zini nazorat eta olish va rivojlantirish imkoniyatlari. Shaxsning muvaffaqiyat strategiyasiga yo'naltirilganligi. Shaxsning bozor iqtisodiyoti sharoitida bardoshligi. Professiografiyada ekologik, huquqiy va iqtisodiy madaniyat masalalari ham nazarda tutiladi. Maxsus psixofiziologik talablar bloki- ishchining kasbiy faoliyati jihatdan psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan talablarni aks ettiradi. Bunga tibbiy ko'rsatmalar, jinsiga, yoshga bo'lgan va sanitariya- gigienik talablar kiradi.

Kasb-kor (hunar) oldiga qo'yiladigan talablarni asoslash va ularni bayon qilish o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, quyidagi umumiy hamda xususiy jabhalarni o'zida aks ettiradi;

1. Kasb va uni ixtisosliklarining psixologik tavsifi;
2. Kasb-korning (hunarning) mamlakat iqtisodiyoti uchun ahamiyati;
3. Kasb va ixtisoslikning ijtimoiy tavsifi;
4. Kasbning ijtimoiy psixologik ahamiyati va tavsifi; yoshlarda uning ijtimoiy mavqei (nufuzi), jamoaning o'ziga xos xususiyatlari, vertikal va gorizontal bo'yicha shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari;
5. Kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli egallash uchun zarur bilimlar va ko'nikmalar ko'lamining pedagogic tavsifi (maxsus mezonlar orqali kasbiy

mahorat

5. aniqlanadi);
6. Pedagogik jarayonni takomillashtirish yuzasidan takliflar, tayyorgarlik muddatlari, tadbir-choralarning umumiy tavsifi;
7. Mehnat sharoitining gigienik tavsifnomasi;
8. Kasb bo'yicha mehnat qilishga tibbiy jihatdan ta'qiqlanuvchi omillar izchilligi;
9. Kasbga psixologik nomutanosiblik, yoki kasbiy yaroqsizlik;
10. O'zini o'zi faollashtirish va identifikatsiyalash.

Kasbning inson oldiga qo'yadigan talablari majmuasi psixologik, ijtimoiy, iqtisodiy, texnikaviy va pedagogik jabhalarni qamrab oladi. Kasb va ixtisos asoslarini egallovchi yoshlar shu fanlarning barcha talabalariga moslashishi orqali mutaxassislik layoqatini rivojlantira boradi. Kasb tanlashga yo'naltirish davlatning tadbir-choralari tizimidan iborat bo'lib, inson tomonidan tanlanadi, o'z hayot yo'lining ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi, u turmushda o'z o'rnini aniqlaydi va quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- a) maktabda kasbiy ma'lumotlar berish;
- b) kasb-hunar maorifi bilan shug'ullanish:
- v) radio, televidenie, kino, matbuotda tashviqot qilish;
- g) kasb yuzasidan maslahatlar;
- e) kasbga saralash (qobiliyatiga binoan);
- f) kasbga moslashish (adaptatsiyalash).

Mazkur sohada psixologik izlanishlar olib borgan K.K.Platonov muayyan sxema ishlab chiqqan bo'lib, u «Kasb tanlashga yo'naltirish uchburchagi» deb nomlanib, o'zining ixchamligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Xuddi shu bois kasb tanlashga yo'llashda, reorientatsiyalashda undan unumli foydalanish mumkin. Kasb tanlashga yo'naltirish uchburchagining muhim bir tomoni-bu har xil kasb- hunar egasiga nisbatan qo'yiladigan talablar yuzasidan muayyan bilimning mavjudligidir. Uning ikkinchi bir xususiyatli tomoni shuki, u yoki bu mutaxassislikka nisbatan jamiyat (viloyat, shahar, tuman)ning mehnat

imkoniyatiga ehtiyoji bo'yicha bilimlar mujassamlashganligidir. Yana bir o'ziga xos tomoni shundan iboratki, kasbga yo'naltiruvchining qunti, qobiliyati, shaxsiy xususiyatlari bo'yicha bilimlar umumlashtirilgan bo'lib, kasb tanlashga oid barcha jihatlar majmua holiga keltirilgandir. Kasb tanlashga yo'naltirilgan uchburchak shaxsning qiziqishi, mayli, xohishi, o'zini o'zi baholashi, nufuzi kabilarga oid materiallarni o'zida mujassamlashtiradi. Bizningcha, yuqoridagi mulohazalardan tashqari professiogramma oldiga quyidagi talablarni qo'yish maqsadga muvofiq:

1. Ishning qanday nomlanishi va uning nimalardan tuzilishi (ishning nomi, mutaxassislik, kasb-hunar, lavozim, ishchi o'rni imkoniyati, mehnatning turdosh xususiyatlari va uning muhim tavsiflarining bayoni);

2. Ishning maqsadi, samaradorligi xususida ma'lumotlar;

3. Mehnat quroli sifatida nimalar qo'llanilishi;

4. Mehnat predmetining tarkiblari va ularning o'ziga xos jabhalari;

5. Mehnat faoliyati qaysi usullar yordami bilan bajarilishi;

6. Nimalarning negizida ish (mehnat, faoliyat; amalga oshirilishi);

7. Mehnat mahsullarini baholash mezonlari;

8. Ishning qanday ixtisoslik talab qilishi xususiyatlari.

9. Ish qanday vositalar yordami bilan bajarilish imkoniyati va uning motivirovkasi.

10. Ishning bajarilish shart va sharoitlari;

11. Mehnatni (faoliyatni) tashkil qilish shakllari;

12. Mehnatning kooperatsiyasi (Kim?, Nima?, Kim bilan hamkorlikda?);

13. Mehnatning jadalligi (intensivligi) to'g'risida ma'lumotlar;

14. Mehnat faoliyatida mas'uliyatning va xavf-xatarning qaysi daqiqalari (holatlari) uchrashi;

15. Mehnat uning sub'yektiga qanday foyda, naf keltirishi (ish haqi, mukofot, ma'naviy ozuqa, imtiyoz, ijtimoiy moyillik, altruizm hislati, maqtov, jamoatchilik bahosi va boshqalar);

16. Ish yoki faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra qanday talablarga va cheklanishlarga ega ekanligi.

3.3-§. Kasb va ixtisoslikning ijtimoiy tavsifi

Kasbiy ta'limning muhim vazifalaridan biri kasbiy tayyorgarlik bo'lib, bunda tayyorgarlik ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi: mustaqil o'rganish (qo'shimcha ta'lim yoki mustaqil ta'lim) va maxsus kasbiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish orqali.

Kasbiy ta'limning muvaffaqiyatini belgilaydigan muhim psixologik jarayon -ma'lum bir kasbga tayyorgarlik holati hisoblanadi. Bu holat emotsional va motivatsion tayyorgarlikni ham nazarda tutadi. Kasb tanlash inson hayotidagi muhim bir bosqich hisoblanib, bunda inson hayoti uchun muhim qaror qabul qiladi va u jamiyatda o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Bu jarayon inson tomonidan o'z ichki imkoniyatlari tahlil qilish natijasida ma'lum kasbning talablariga uning imkoniyatlarining mos kelishiga qarab sodir bo'ladi. Kasb tanlash ma'lum bir kasbni tanlayotgan inson (tanlov sub'yekti) bilan tanlanayotgan kasb (tanlov ob'yekti) munosabatlarini o'zida aks ettiruvchi faoliyat hisoblanadi. Tanlov sub'yekti va tanlov ob'yekti o'rtasidagi munosabatlar xarakteristikasini o'rganish davrimizning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Ongli ravishda kasb tanlash insonning ijtimoiy mavqei bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Agar inson uchun asosiysi ijtimoiy nufuz hisoblansa, unda kasb hozirda mavjud bo'lgan qoidalar, shuningdek, jamiyatdagi nufuzli kasblardan kelib chiqib tanlanadi. Ko'pchilik kasb tanlayotganda bu kasb ularga qanchalik moddiy rag'bat keltirishiga tayanadi. Insonlar orasida qiziqishlari tufayli kasb tanlovchilar ham bo'ladi va bu qiziqish kamdan-kam hollarda romantik xarakter kasb etadi. Kasb mansabga intilish asosida, haqiqiy tashqi taassurotlar zamirida, ota-ona, do'stlarining maslahatlari orqali yoki omadga bog'liq holda tanlashi mumkin. Lekin kasbdagi romantika odatda tezda yo'qoladi va uning o'rnida inson hali na hissiy, na jismoniy va na psixik jihatdan

tayyor bo'lmagan -og'ir ish kunlari qoladi. Tanlagan kasbi o'zi uchun qiyin bo'lib, ko'p hollarda turli to'siqlarni yuzaga keltiradi va ayrim hollarda o'z kasbini o'zgartirishiga to'g'ri keladi. Bunday hollarda kasb tanlash ko'pgina sharoitlarga bog'liq bo'lib qoladi. Lekin hammasidan oldin kasb tanlashga e'tiborni tortish kerak. Ko'pgina, tanlangan faoliyatlar insonning qobiliyat va moyiligiga muvofiq bo'ladi. A.K.Baymetov pedagogik faoliyat motivlarini o'rganib, ulardan 3 ta asosiylarini birlashtiradi: a) muqarrarlik motivi (burchli); b) o'qitilayotgan predmetlarning qiziqarliligi va e'tiborni tortish; v) bolalar bilan muloqatga kirishish.

Bu motivlarning ustunlik qilish xarakteriga ko'ra mualliflar 4 guruhga mansub o'qituvchilarni ajratadilar: Burch hissining ustunligi bilan (43 %); o'qitilayotgan fanlarga qiziqishning ustunligi (39 %); bolalar bilan muloqatga kirishish ehtiyojining ustunligi (11 %); o'zi hohishlarini ruyobga chiqarish motivi. O'rganilgan manbalarga ko'ra motivasiya tiplari o'qituvchilarning talabalarga bo'lgan pedagogik talablarining yo'nalishi va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining turli tomonli motivasiyasi talabalarning axloqiga va ularning o'quv materialini o'zlashtirishga talabning uyg'unligi bilan tavsiflanadi. O'qituvchilardagi majburiyat motivlarining ustunligi talabalarga faqatgina katta talablar qo'yib qolmasdan, balki, qat'iy intizomni ham talab qiladi. O'quv faniga bo'lgan qiziqish motivlari ustun turuvchi o'qituvchilarda o'quv materialini o'zlashtirishga bo'lgan talab ko'zga tashlanadi, chunki bunda eng ko'p talab talaba shaxsiga qaratilgan bo'ladi. A.K.Baymetov ta'kidlab o'tganidek, avtoritarlikka moyillik motivining ustunligi avtoritar o'qituvchilarda muloqat motivining ustunligi liberal o'qituvchilar u yoki bu motivlardan hech birining ustun bo'lmasligi demokratik uslubli xos o'qituvchilarga xos jihat hisoblanadi.

Pedagog kasbini o'zlashtirishda kasbiy bilimlarga bo'lgan ehtiyoj oshadi. V.N.Nikitenko va B.Fidlerlarning ma'lumotiga ko'ra 25-30 yoshli o'qituvchilarda oliy o'quv yurtida o'qiyotgan chog'ida unchalik ahamiyat bermagan pedagogik va psixologik bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyoj

uyg'onar ekan N.V.Jurininim o'qituvchilarning pedagogik faoliyatidagi turli xil omillarga munosabatini o'rgangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning o'z kasbi va ish joyidan qoniqishi ba'zilarida birinchi navbatda maktabning moddiy bazasiga bog'liq bo'ladi, boshqalarida esa pedagogik faoliyatda yaxshi natijalarga erishishga, uchinchi xilida ma'muriyat bilan o'zaro aloqa o'rnatishga, to'rtinchi kishida oylik olish bilan bog'liq bo'ladi. O'quv faoliyati motivatsiyasining xususiyatlarini o'rganishda 2 jihatni farqlab olish lozim: Birinchi jihat-o'quv faoliyatini tanlash motivatsiyasi. Ikkinchisi nima uchun olim aynan shu mavzuni o'rganib chiqishga qo'l urgani sababini aniqlash.

Fan bilan shug'ullanish bir necha sabablarga bog'liqligi bilan belgilanadi. Ularga yangilikka intilish va ularni yaratish, aniq fanlarga qiziqish va qandaydir aniq masalalarga qiziqish,o'z kashfiyotlari bilan insoniyatga foyda keltirish, istagan yoki qandaydir xalq xo'jaligiga doir masalalarni hal etish yoki shunchaki o'z ishi bilan o'zidan tarixda nom-nishon qoldirish; aniq bir ijtimoiy statusga intilish (ilmiy darajalariga ega bo'lish) mashhurlikka intilish kabilar bilan belgilanadi. Pedagogik faoliyatning muhim qismlari bo'lib, uning motivatsiyasida ko'rinadi. Pedagogik faoliyat o'quv faoliyatidagi kabi motivasion orientasiyalarga ajratiladi. Ular tashqi motivlar bo'lib, bunga o'z faoliyati natijasi va jarayonini orientasiya qilishni misol qilish mumkin. Aniq ta'lim muassasasidagi ish nufuzining tashqi motivlari, mehnatga haq to'lashdagi adekvatlik motivlari, ko'pincha kasbiy va shaxsning o'sish motivlari bilan mos o'zaro bog'liq.G.A.Myurrey hokimiyatga intilishning asosiy motivlarini ularning faoliyati bilan bog'lagan holda ajratadi.

Ehtiyojning belgi yoki samaralari quyidagi istaklarda namoyon bo'ladi;

1. O'z ijtimoiy olamini boshqarish;
2. Boshqalar xulqiga ta'sir o'tkazish va o'z maslaqatlari bilan yo'lga solish, buyurish, o'z so'ziga ishontirish;
3. O'z e'tiqodiga yo'naltirish.

Motivatsiyaning barcha omillarini moddiy va nomoddiy stimullarga ajratish mumkin -hayot faqat yeb ichishdan iborat emas. Boshqa so'z bilan

aytganda pul bilan xodimlarni jalb etishning o'zi yetarli emas. Korxonada moddiy rag'batlantirishdan tashqari xodimlar jalb qilinadiganlar motivasiyasining qo'shimcha, nomoddiy tizimi ishlab chiqilgan bo'lishi mumkin. Bu ularni psixologik tashqi iqtisodiy jihatlardan muhim ehtiyojlarni qondirishga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Tamoyilni amalga oshishi, yuqori natijalarga erishgan ishchilarning rag'batlantirilishiga qaratilgan ijobiy motivasiyalarning ishlab chiqilishi bilan belgilanadi. Motivlarning qaysi biri ustunlik qilishi ijobiymi yoki salbiymi degan savolga javobni aniq bir korxonada ishlash va xodimlar bilan munosabatga kirishish jarayoniga bog'liq holda hal qilish mumkin. Shunday ekan, motivasiya adekvat bo'lishi, korxonada xodimining ish natijalariga mos bo'lishi kerak. Agar rahbarning bahosi, rahbarlarning o'z natijalarini baholashni shakllantirsa, bu yaxshi ko'rsatkich hisoblanadi. Bunda rahbarning tashqaridan beradigan bahosi va xodimlarning o'z-o'ziga beradigan bahosi muvofiq keladi. V.A.Krutetskiy o'spirinlarda uchrash mumkin bo'lgan motivlardan quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tadi:

- biror o'quv faniga nisbatan o'spirinning qiziqishi;

- Vatanga foyda keltirish istagi;

- shaxsiy qobiliyatini ro'kach qilib ko'rsatish;

- oilaviy an'analariga rioya qilishi;

- do'stlari va o'rtoqlaridan o'rnak olganligi;

- ish joyining va o'quv yurtining uyga yaqinligi;

- moddiy ta'minlanganlik;

- o'quv yurti ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashishining osonligi singari motivlardir.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, ilk o'spirinlik davrida kasbiy motivlarning shakllanishi bir qator tashqi va ichki omillarga bog'liq. Shuningdek, kasb tanlashga bo'lgan intilish ishtiyoqlar negizida kasbiy motiv va motivasiya shakllanadi. Aynan xorij psixologlari kasbiy motivlar tarkibini ishlab chiqishda kasb tanlashgacha bo'lgan va kasb tanlab bo'lgandan keyingi jihatlarni ko'rsatib o'tadilar.

3.4-§. Kasbning ijtimoiy psixologik ahamiyati va tavsifi

Kasb tanlash qisqa vaqtda hal etiladigan ish bo'lmasdan, balki qator bosqichlardan iborat jarayondir. Bu bosqichlarning davomiyligi tashqi omillarga va kasb tanlash sub'yektining individual xususiyatlariga bog'liq holda kechadi. Kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash katta maktab yoshiga kelib inson uchun dolzarb mazmun kasb etadi va bir qancha bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi. Biz quyida shu bosqichlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Bundan ko'zlangan maqsad shundaki, biz ko'rib chiqayotgan mavzuni, ya'ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan kasbiy o'z o'zini aniqlash jarayonini bosqichma bosqich ko'rib chiqishimiz zarur bo'ladi. Shunday qilib, kasbiy o'z o'zini aniqlash beshta bosqichni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'ladi, o'z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo'ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo'lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug'ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to'g'ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo'ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o'ziga ma'qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o'zini ko'rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo'lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog'liq holda kechadi.

Shunday qilib, kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash - shaxs kasbiy

faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni, kasbiy intilishning paydo bo'lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo'lgungacha bo'lgan davrlarni o'zida mujassamlashtirgan jarayondir.

Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To'g'ri tanlangan kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta'sirida jamiyat rivoji jadallashadi. Bu asosan tashqi holat baholariga, o'zining imkoniyat va qobiliyatlariga, kasb tanlashdagi qiziqish va moyilliklariga bog'liqdir.

1. Ob'yektiv baholash xususiyatga ega, har qanday vaziyatda ham ma'lumotni to'g'ri eshitib, to'liq qabul qilib, qiziqish bildirib shok holatiga tushmay sovuqqonlik bilan vaziyatni baholash.

2. Shaxsni, u kim bo'lishidan qat'iy nazar hurmat qilish kerak, maqsadbolada ma'suliyatni his qilishini uyg'otib, mustaqqil fikrlashga undash.

3. Shaxsni tushunish, o'zaro bitim tuzib birgalikda ongli ravishda tushunib qaror qabul qila olishga undash.

4. Psixologik bilimlarga, inson fe'l atvori, uning jismoniy, ijtimoiy psixologik determinantlarga ega bo'lish.

DJ. Shtrasser va X.Gruber o'z tadqiqot xulosalarida psixologiya fanidan yaxshi o'rganilmagan tuzilmalarga e'tiborini qaratgan. Bulardan bittasi kongnetiv aspektlarni fanga yo'naltirilgan tahlillardir:

1. Ekspertlar tomonidan muammolarni mental tassavuri;

2. Narsalarga qaratilgan muammolarni yechimini topishda fikrlash jarayonlari.

Mutaxassisni tanlash (baholash) fikri bugungi kundagi kashfiyot emas. Zamonaviy tanlov tarixi asrlar davomida shakllanib kelgan. A.A.Bodalyov va V.V.Stolinning fikricha, u turli qobiliyatlar, bilim, ko'nikma va malakalarni sinash bilan bog'liq. Eramizgacha 3 ming yillik o'rtalarida qadim Vavilondagi bitiruvchilarda sinovlar o'tkazilgan. Qadim Misrda din peshvolarini bir qator

sinovlardan o'tkazishgan. Suhbat olib borish ko'nikmalari, tashqi ko'rinishi, mehnat qilish ko'nikmalari, tinglash, olov, suv bilan sinashdan iborat bo'lgan.

Bu sinovlar o'zida ishonchi bo'lmagan, ta'limning uzoq muddatigadosh beraolmaydiganlarni xatto o'ldirish bilan qo'rqitishardi. Shuning uchun xar bir nomzodga ibodatxonaga kirishdan avval yaxshilab o'ylab ko'rishtavsiyaatilgan.

BusinovlartiziminibuyukolimPifagorengibo'tgan.Gretsiyaga(Yunonistonga) qaytib o'zi engib o'tgan qiyinchiliklarga o'xshash sinovlardan o'ta oladigan kishilarni o'zi asos slogan maktabga qo'ygan. Pifagor intellectual qobiliyatli larga katta e'tibor bergan. Shuningdek, u yoshlarning kulishi va yurishiga e'tibor bergan. Eramizgacha 2200 yil avval qadimgi Xitoyda xukumatning mansabdor lavozimini egallashni hohlovchi kishilar qobiliyatini tekshirish tizimi mavjud bo'lgan. Musiqa, kamondan o'q otish, otda yurish, yozish, hisoblash, marosimlarni o'tkazish bo'yicha har 3 yilda amaldorlar shaxsan imperatorlar sinovidan o'tishgan. Davlat uchun imtixonlar tizimi eng qobiliyatli, iqtidorli kishilarni tanlash vositasi edi.

XV asrda sinovlar tartibga solindi. Ular bosqichlar va tur bo'yicha o'tkazilardi. Imtihonda oliy darajalarga erishish hurmatga sazovor bo'lish hisoblanardi.

3.5-§. Kasbiy faoliyat psixodiagnostikasi

Psixodiagnostika nima?

Psixodiagnostika so'zini asl mohiyati psixologik tashxis qo'yish yoki kishining mavjud psixologik holati va xususiyati haqida qaror qabul qilishni anglatadi [21].

Psixodiagnostika-amaliy jihatdan deyarli psixologning barcha faoliyat doiralarida, ya'ni psixologik-pedagogik tadqiqotlarda muallif yoki ishtirokchi sifatida qatnashayotganda, psixologik maslahat hamda psixologik korreksion ishlarni amalga oshirayotgan jarayonda qo'llanadi. Ammo ko'pincha amaliy psixologning ishlarida psixodiagnostika-faoliyatning alohida mustaqil turi

sifatida namoyon bo'ladi. Uning maqsadi psixologik tashxis qo'yish, ya'ni kishini mavjud psixologik holatini baholash orqali ifodalanadi.

Psixodiagnostika atamasi psixologik tashxis qo'yish degan ma'noni anglatib, shaxsning ruhiy holatida to'liq yoki biror bir alohida xususiyati haqida xulosa chiqarishdir, bunda tashxis shaxsning taraqqiyot ko'rsatkichi va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holat va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iboratdir. Psixodiagnostika atamasi ilk bor Rorshaxning Psixodiagnostika asarining chop etilishidan so'ng psixiatriyada tarqalgan bo'lib, u tez orada tibbiyotdan tashqarida ham keng miqyosda ommalasha boshlandi. Diaqnoz, yani tashxis esa shaxs rivojlanishidagi har qanday og'ishlarni, hattoki uning holat va xususiyatlarini aniq taraqqiyot darajasini aniqlash, demakdir.

Psixodiagnostika — bu maxsus bilimlar sohasi bo'lib, individ yoki guruhni psixologik taraqqiyot ko'rsatkichlarini, holat va xususiyatlarini baholash uchun metodika va metodologiyalar nazariyasi ishlab chiqish bilan bog'liqdir.

O'qituvchi tomonidan yaratilgan baholash strategiyalari

Oltinchi auditoriya talabalarini o'qitadigan maktab joylashgan jamiyatda yashovchi oilalarning ko'pchiligi kambag'allik darajasidan ham quyi yashashadi. Har yili uning maktabidagi talabalarning ko'p qismi shtat testlaridan yiqilishadi. Kym maktab o'quv qo'llanmalariga suyanadi va odatda Til San'ati va Ijtimoiy Saboqlar fanlarida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalardan foydalanadi. Auditoriyadagi baholash tizimi o'zida shtat testlarinikini aks ettiradi, ana shunda talabalar baholash formati bilan tanishib olishadi. Kym motivatsiyaga bag'ishlangan yozgi bitiruv kursida bir maqolani o'qib qoladi, Afro-Amerikalik talabalar ichki dunyosini sharaflovchi va undovchi o'qitish strategiyalari (Teel, Debrin-Parecki, & Covington, 1998) va shu kuzda o'zining ko'rsatmalari va baholash tizimini to'rtta yo'l bilan o'zgartirishga qaror qiladi. Birinchidan, u intilishga e'tiborni qaratish qobiliyatiga kuchaytiruvchi ur g'u beradi va talabalarga toki kriteriyaga kelmaguncha, o'z ishlarini qayta ko'rib chiqishlariga imkoniyat yaratib beradi. Ikkinchidan, u talabalarning chiqishga doir baholash

kabi imkoniyatlar beradi (masalan, og'zaki prezentatsiya, san'at proyeksi, kreativ qo'lyozma). Uchinchi, u talabalardan video materiallarini tayyorlashda, qog'ozlarni tarqatishda va shu kabilarda yordam berishlarini so'rab, ularda mas'uliyatni rag'batlantiradi. To'rtinchi, u talabalarining madaniy meroslarini hurmat qilgan holda, ularni o'z madaniyatlariga doir biografialar va tarixiy afsonalarni o'qishga undaydi. Kymning bayon qilishicha, talabalaridagi intilish va o'zlarini tutishlaridagi o'zgarishlar keskin bo'ldi: talabalar endi ancha tashabbuskor, qattiq ishlashadi va yaxshi narsalar yaratishadi. Yil oxiriga kelib, shtat testlaridan o'tgan talabalar soni o'tgan yilgidan ikki marta oshdi.

Keyinchalik, Kym hozir ham xuddi o'sha maktabda oltinchi auditorialarni o'qitmoqda va yuqorida tasvirlangan strategiyalarni o'zgartirishda davom etmoqda. U o'qitgan talabalar sifati yaxshilanganiga qaramasdan, maktab yopilib ketdi, chunki nisbatan olib qaraganda, talabalar sifati yomon edi. Kym doktorlik unvonini oldi va hozirda xizmatdan oldingi va xizmat davomidagi o'qituvchilarni peshingi darslarda Ta'limiy Psixologiya bo'yicha o'qitmoqda.

So'nggi 20 yil ichida talabalar o'rganishini baholashning eng yaxshi amallari keskin o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Rouzmeri 1970-yillarda matematika o'qituvchisi bo'lganida, u talabalar bilimni baholamasdi, u oldingi hafta davomida o'rgatgan matematik bilimlari va mahoratlari bo'yicha test olardi. Testlar formati bo'yicha biroz farq qilardi va talabalar testni qog'oz va qalam yordamida individual tarzda bajarishardi. Ko'plab o'qituvchilar, shu jumladan, matematika o'qituvchilari ham, hozirda o'z talabalarini nimalarni o'rganganliklarini aniqlash uchun turli-tuman metodlardan foydalanishadi va shu baholash ma'lumotlarini ularning ko'rsatmalarini o'zgartirishda ishlatishadi.

Ushbu bo'limda asosiy e'tibor talabalar bilimni oshirishda auditoriyaxona baholash tizimlaridan foydalanishga qaratiladi va biz bir nechta asosiy konsepsiyalardan boshlaymiz.

Munosib baholash texnikalarini tanlash I: yuqori sifatli baholash tizimlari.

Baholash yuqori sifatli bo'lishi uchun u yaxshi yaroqlilik va ishonchlik xususiyatlariga ega bo'lishi, shuningdek, tarafkashlikdan yiroq bo'lishi lozim.

Yaroqlilik. Yaroqlilik bu berilgan individuallar guruhi uchun “baholash natijalarining qo'llanilishi va izohlari yetarliligi va munosibligi” tahlilidir (Linn & Miller, 2005, p. 68). Misol uchun, imigrantlarga berilgan matematik kasr bo'yicha test natijalari ularning kasrni tushunganligini anglatadi deya xulosa qilish o'rinlimi?

O'qituvchi o'z kuzatuvlaridan kelib chiqqan holda, bog'cha talabasi Jasmin, o'qituvchining og'zaki ko'rsatmalariga tshunmasligi uchun, e'tibor tanqisligi kasalligiga chalingan deb xulosa qilishi o'rinlimi?

Har ikkala vaziyatda ham boshqacha mulohazala bo'lishi mumkin, masalan, imigrantlar matematikaga qaraganda ingliz tilidan sustroq bo'lishlari va Jasminning eshitish qobiliyati zaiflashgan bo'lishi mumkin.

Shuni tushunish kerakki, yaroqlilik talqinga ham aloqador va u baholash protsedurasidan emas, balki, uning natijalaridan foydalanadi. Masalan, kasrga doir xuddi shunday test natijalari to'g'risida qaror chiqarish faqatgina talabalarning bari ingliz tilini yaxshi tushunsagina yaroqli bo'lishi mumkin. O'qituvchining talaba e'tibor tanqisligi kasalligiga chalingan deb hisoblashi faqatgina talaba eshitish apparatlari va boshqa kasalliklarga tekshirilganidagina to'g'ri kelishi mumkin (shunga qaramay, kasalliklar tasnifi faqat bitta o'qituvchi tomidan qo'yilmaydi). Yaroqlilik tahlillar va baholash natijalari tasdiqlanganligi darajasi haqida umumiy qaror chiqarishni o'z ichiga oladi. Yaroqlilik bu daraja masalasidir (masalan, yuqori, o'rta yoki past yaroqlilik), u keskin rad yoki qabul emas (masalan, butunlay yaroqli yoki yaroqsiz) (Linn & Miller, 2005). Yaroqlilikni baholashda uchta dalil manbaalari hisobga olinadi-mazmun, konstruksiya va taxminiy. Mazmunyaroqlilikdaliliquyidagisavolbilanbog'liq: Baholash tizimi o'z ichiga mazmun va vazifalarni qanchalik yaxshi qamraydi? Masalan, tasavvur qiling, sizning ta'limiy psixologiya instruktoringiz oraliq test o'ylab topdi va sizga bu test o'z ichiga qo'llanmadagi birdan yettigacha bo'lgan bo'limlarni qamrashini aytdi. Aniqki, testdagi barcha mavzular sizning

metodlaringiz yoki madaniyat darsliklaringizdan emas, balki ta'limiy psixologiya mazmuniga asoslangan bo'lishi kerak. Shuningdek, mavzular barcha yettita bo'lim mazmunini qamrab olishi kerak, faqatgina uchdan yettigacha bo'lganlarini emas-agar instruktoringiz shu bo'limlar muhimroq ekanligini aytmasa[22].

O'qituvchilar mazmun yaroqliligiga asoslangan dalil yig'ishni boshlashdan avval, ular o'z maqsadlari va vazifalarini aniqlashtirib olishlari kerak. Mazmun yaroqliligi baholash tizimi o'qituvchi (yoki test tuzuvchi) tomonidan baholangan vazifalarga munosib ekanligi darajasini belgilaydi va ular o'zlarining maqsad va vazifalarini tasvirlaydilar (Linn & Miller, 2005). O'qituvchilar baholash vazifalarini yaratayotganda, mazmun yaroqliligi haqida ham o'ylashlari muhimdir. Buni qilishning usullaridan biri esa tafsilotlar jadvalini yaratishdir. Pensilvania shtati 3-auditoriya geografiyasiga asoslangan namuna quyida keltirilgan. Chap tomondagi ustunda 20 mavzuli test uchun ko'rsatmali mazmun keltirilgan va o'qituvchi buni ikki xil ko'rsatmali vazifa (tanishtirish va samara)lar yordamida barpo etmoqchi. Ikkinchi va uchinchi ustunlar har bir mazmun hududi va har bir ko'rsatmaviy vazifalar uchun atalgan mavzular sonini belgilaydi. Agar kuzatsangiz, o'qituvchi oltita mavzuni geografik tasvirlar subhududiga bag'ishlagan-har qanday sub-hududdanda ko'proq. Tafsilotlar jadvalini yaratish o'qituvchilarga ba'zi mazmun yoki konsepsiyalar haddan tashqari ko'p namunalashtirilganligini (masalan, haddan tashqari ko'p mavzular) va ba'zilar haddan tashqari kamligini (masalan, haddan tashqari kam mavzular) ko'rishda yordam beradi.

Konstruksiya yaroqlilik dalili mazmun yaroqlilik dalilidan ancha murakkabroq. Odatda biz talaba ishlari borasida kengroq qarorlar qabul qilishga qiziqamiz va kasr kabi aniq qobiliyatlari bizni unchalik qiziqtirmaydi. E'tibor asosan matematik mulohaza yoki o'qish mashqlariga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Konstruksiya bu biz xulq-atvorni tushuntirib berish uchun yaratilgan deb hisoblovchi odam xarakteristikasidir. Misol uchun, biz havotirlanish testi

konsepsiyasini ishlatamiz, va bunda nima uchun individuallar test paytida e'tiborlarini bir yerga jamlashda qiynalishlarini, terlash kabi fiziologik reaksiyalarga uchrashlarini va testni oddiy auditoriya vazifasiga qaraganda yomonroq bajarishlarini tushuntirib beramiz. Shu tarzda, matematik mulohaza va o'qish mashqlari konstruksiyalardir va biz ulardan baholashdagi ishlarni izohlashda foydalanamiz. Konstruksiya yaroqliligi bu baholashdagi ish izohlana oladigan va konstruksiyaga boshqa nomunosib faktorlar ta'sir etmagan o'lchovni aniqlash jaronidir. Misol uchun, Yuqori keltirilgan imigrantlarning ingliz tilida matematik mulohaza testi haqidagi qarorlar ingliz tiliga bog'liq bo'lganda pastroq yarorlilikni tashkil etgan bo'lardi, lekin bu narsaning matematikaga aloqasi yo'q. Xuddi shunday tarzda, semestr so'ngidagi imtihonlar ham oddiy vazifalarga qaraganda test paytida ko'p havotirlanadigan talabalar uchun og'ir kechadi. O'qituvchilar talabalar mehnatiga ta'sir etuvchi ammo baholanayotgan konstruksiyaga nomunosib bo'lgan faktorlarni kamaytirgan holda konstruksiya yaroqliligini oshirishga yordam berishlari mumkin. Bu faktorlar bezovtalik, ingliz tili qobiliyatlari va o'qish tezligidan iborat (Linn & Miller 2005). Yaroqlilik dalilining uchinchi shakli bu kriteriyaga asoslangan yaroqlilikdir. AQShdagi tanlov orqali oluvchi kollejlarda ACT yoki SAT dasturlaridan foydalanishadi chunki ushbu standardlashtirilgan testlar birinchi kurs talabalarini topishda yordam beradi, masalan, ularda yuqori kriteriyaga asoslangan yaroqlilik mavjud. Ba'zi maktablar kuzgi semestrda talabalarga matematika yoki o'qish bo'yicha testlar berishadi, shu bilan ular qaysi talabalar bahor paytidagi shtat imtihoniga tayyor va qaysilari yordamga muhtojligini bilib olishadi. Agar kuzgi testlar talabalarning mehnatini aniq belgilay olmasa, keyinchalik kerak bo'lmagan talabalarga kriteriyaga asoslangan yaroqlilik to'g'risida qo'shimcha yordam berilishi mumkin.

Ishonchlilik. Ishonchlilik o'lchamning barqarorligini anglatadi (Linn & Miller 2005). Tasavvur qiling, janob Garsiya o'zining o'ninchi auditoriya talabalariga ozuqa kimyosi bo'yicha dars o'tmoqda va dars so'ngida u o'qituvchilar

qo'llanmasidan test mavzular bo'yicha baholash o'tkazadi. Ishonchlilik quyidagi savollarga asoslangan: Agar talabalar vazifani Juma yoki Dushanba kuni olganlarida ularning baholari qanchalik o'xshash bo'lardi? Agar janob Garsiya boshqa turdagi testlarni tanlaganida yoki boshqa o'qituvchi testni tekshirganida, baholar o'zgargan bo'larmidi? Baholash talabalarning bir paytdagi mehnatining aniq o'lchamlaridan foydalangan holda ular haqda ma'lumot beradi. Toki baholashdagi natijalar turli vaziyatlarda, turli baholovchilarda yoki turli vazifalarda (xuddi bir mazmunli sohada) barqarorligicha qolmasa, natijalardagi ishonch pasayadi va talabaning bilimini oshirishda u foydali bo'la olmaydi.

Aniqlik, biz mukammal barqarorlikni umid qilolmaymiz. Talabalarning xotirasi, diqqati, charchoqlilari, harakatlari va bezovtaliklari o'zgarib turadi va bu ularning ishiga ham ta'sir etadi. Hatto malakali baholovchilar yozma ish, fan loyihasi yoki og'zaki prezentatsiya kabi ishlarni baholashda farq etadilar. Shuningdek, so'z tanlash va aniq mavzular dezayni ham talabalar mehnatiga ta'sir etadi. Biroq ba'zi baholash tizimlari boshqalariga qaraganda ishonchliroq va shuningdek o'qituvchilar ishonchlilikni oshira oluvchi bir qancha strategiyalar ham mavjud.

Birinchi, ko'proq mavzu yoki vazifalardan iborat baholash tizimining ishonchlilik darajasi ko'proq. Buni tushunish uchun, ikkita test olaylik: birida beshta mavzu bor, ikkinchisida 50 ta mavzu bor. Imkoniyat faktorlari uzunroq testga qaraganda, kichikroq testga ta'sir qiladi. Agar talaba birinchi testdagi mavzulardan birini tushunmasa, bu umumiy bahoga katta ta'sir o'tkazadi (20 foizga kamayadi). Aksincha, 50 ta mavzuli testda bir mavzu tushunarsiz bo'lsa, umumiy bahoga kamroq ta'sir bo'ladi (faqatgina 2 foiz). Aniqlik, bu testlar juda uzun bo'lishi kerak degani emas, ammo o'rtacha va imkoniyat farqini kamaytirishga yetadigan sonda mavzular qoplanishi kerak. Ikkinchi, aniq yo'llanmalar va mavzular ishonchlilikni oshirishga yordam beradi. Agar yo'llanmalar va aniq mavzu va vazifalar so'zlari noaniq bo'lsa, u holda talabalarning so'zlari natija aniqligiga ta'sir etgan holda tahmin qilishlariga

to'g'ri keladi. Uchinchidan, aniq baholash kriteriyalari yuqori ishonchlilikni ta'minlashda

muhim hisoblanadi (Linn & Miller, 2005). Ushbu b o'lim so'ngida biz baholash kriteriyalarini rivojlantirish uchun ishlatiladigan strategiyalarga izoh beramiz.

Tarafkashlikning yO'qligi. Tarafkashlik baholashni amalga oshirayotganda talabaning shaxsiy xarakteristikasi (masalan, jinsi, irqi yoki ijtimoiy kelib chiqishi) tufayli uning mehnatini buzib ko'rsatish orqali paydo bo'ladi (Popham, 2005). Ikkita tarafkashlik baholash turi muhimdir: qo'pollik va adolatsiz jazolash. Baholash tizimi qo'pol bo'lishiga sabab ko'pincha testda salbiy stereotiplar borligidir.

Misol uchun, sog'lik darsining baholash tizimida barcha doktorlar erkak va barcha hamshiralar ayol deya tariflangan bo'lishi mumkin. Yoki ijtimoiy bilimlar auditoriyada Latinolar va Osiyoliklar tug'ma Amerikalik emas, balki imigrantlar deb aytilishi mumkin. Ushbu misollarda ba'zi ayollar, Latinolar va Osiyoliklar stereotiplardan tahqirlanishlari mumkin va testda yaxshi ishlay olmasliklari mumkin.

Adolatsiz jazolash mavzular bir guruhni haqorat qilganida emas, balki, turlicha tajriba tufayli bo'lishi mumkin. Misol uchun, qaysidir sport bilimni baholovchi matematik mavzu guruhlarni o'sha sport turidan behabar deya baholashi mumkin (masalan, imigrantlar uchun Amerika futboli). Yoki bir guruhga o'z jamoalarining konsepsiyasiga simfonik orkestr yordamida modul yaratish buyurilsa, bu ish oldin orkestr ijrolariga qatnagan talabalar uchun osonroq kechishi mumkin-ehtimol, serob oilalardan chiqqan talabalarda. Adolatsiz jazolashlar faqatgina talabalar darsda yomon qatnashganida sodir bo'lmaydi. Masalan, fizikaviy ta'lim darsida qaysidir sport haqida muhokama qilib, keyin u haqda savol berish adolatsiz jazolash hisoblanmaydi, chunki bu savol auditoriyada o'rgatiladigan bilimdan tashqari narsani qamramaydi.

Ko'p irqli auditoriyaxonalarda ilk bora dars berayotgan o'qituvchilar uchun murakkablik paydo bo'lishi mumkin, chunki ular guruh a'zolarini

noqulay holga solmaydigan baholash tizimlarini yaratishlari kerak. O'qituvchilar talabalarning turli kelib chiqishlari kuchli ta'sir qilishini jiddiy o'ylab ko'rishlari kerak.

Talabalar nima deyishini diqqat bilan tinglash va ularning kelib chiqish bilimlari haqida o'rganish muhimdir.

3.6-§. Reorientatsiya psixologik muammo sifatida

Psixologiya fanida kasb tanlashga yo'llash (proforientatsiya) atamasi qadim zamondan qo'llanib kelinadi. Lekin ijtimoiy hayotning keyingi davrlarida boshqa bir atama fanimizga kirib keldi, u reorientatsiya (qayta yo'llash) deb atalib, insonni yangi bir moslashmaga (ko'nikmaga) kasbga yo'naltirishni bildirib keladi.

Ishlab chiqarishga avtomat qurilmalarning (elektron moslamalarning, robotlarning) kirib kelishi ish o'rinlarining qisqarishiga olib keladi. Muassasa, tashkilot, korxonalar rentabelligining pasayishi ham xodimlarga nisbatan ehtiyojning kamayishini keltirib chiqaradi. Ma'lumki, bozor iqtisodiyoti raqobatga asoslanadi, shuning uchun testlarga bardosh beruvchi, yuqori malakali, mahoratli, bilimdon, komil insongina sinovlardan muvaffaqiyatli o'ta oladi, xolos. O'rtamiyona darajadagi mutaxassislar esa ish o'rnini yo'qotib, vaqtincha ishsizlar ro'yhatiga kiradi [22].

Reorientatsiya bu- Qayta kasbga yo'llash (reorientatsiya) o'ta insonparvarlik (gumanistik) g'oyasida o'z kasbini o'zgartiruvchi yoki ishsiz qolgan shaxs ruhiyatiga singdirishni anglatadigan jarayon. Ishsizlik, ish o'rnini yo'qotish ayollarda o'kinchilik (ayanchlik) his-tuyg'ular qobig'ida o'ta murakkab kechadi, go'yoki tragediya, haloqat, judolik vujudga kelganda ham ekstravertlik, ham introvertlik xususiyatlari uyg'unlashganday yuz beradi.

Psixologiya fanida kasb tanlashga yo'llash (proforientatsiya) atamasi qadim zamondan qo'llanib kelinadi. Lekin ijtimoiy hayotning keyingi davrlarida boshqa bir atama fanimizga kirib keldi, u reorientatsiya (qayta yo'llash) deb atalib, insonni yangi bir moslashmaga (ko'nikmaga) kasbga yo'naltirishni

bildirib keladi. Qayta kasbga yo'llash (reorientatsiya) o'ta insonparvarlik (gumanistik) g'oyani kasbini o'zgartiruvchi yoki ishsiz qolgan shaxs ruhiyatiga singdirishni anglatadi. Ishlab chiqarishga avtomat qurilmalarning (elektron moslamalarning, robotlarning) kirib kelishi ish o'rinlarining qisqarishiga olib keladi. Muassasa, tashkilot, korxonalar rentabelligining pasayishi ham xodimlarga nisbatan ehtiyojning kamayishini keltirib chiqaradi. Ma'lumki, bozor iqtisodiyoti raqobatga asoslanadi, shuning uchun testlarga bardosh beruvchi, yuqori malakali, mahoratli, bilimdon, komil insongina sinovlardan muvaffaqiyatli o'ta oladi, xolos. O'rta miyona darajadagi mutaxassislar esa ish o'rnini yo'qotib, vaqtincha ishsizlar ro'yhatiga kiradi.

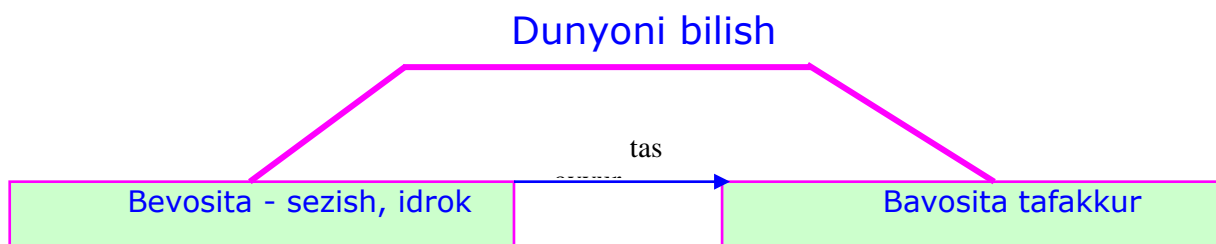
Reorientatsion jarayon. Ishsizlik, ish o'rnini yo'qotish ayollarda o'kinchli (ayanchli) his-tuyg'ular qobig'iga o'ta murakkab kechadi, go'yoki tragediya, haloqat, judolik vujudga kelganda ham ekstravertlik, ham introvertlik xususiyatlari uyg'unlashganday yuz beradi. Erkaklar esa bunday vaziyatlarga matonat bilan, iloji boricha hissiyotlarga berilmasdan, aql-zakovat maromlariga tortilganlik to'yg'usi ustuvorligida namoyon bo'ladi. Erkaklarda achinish, xafaxonlik kechinmalari tarzida hukm surishi, asta-sekin uning ta'sir kuchi pasayishi kuzatiladi. Bunda insonning ruhiy kechinmalari keskin o'zgarishining asosiy omillari sifatida uning ish davri va yoshi ijtimoiy muammo maydoniga chiqadi.

Yoshning ulg'ayishi yangi muhit, o'zgacha sharoit, notanish jamoa va uning nufuzi kabi masalalar yechimiga salbiy munosabatni keltirib chiqaradi. Mazkur ob'yektga uzoq davr mehnat faoliyatini bag'ishlash ham frustratsiya holatini harakatlantiruvchi safida asosiy rol o'ynashi mumkin. Xullas, har ikkala omil ham frustratsiyaning manbai vazifasini o'taydi (bajaradi), noxush muvaqqat kechinmalar vujudga kelishi, kechishi, rivojlanishi jarayonlarini uzluksiz ravishda bajarib turadi. Hozirgi zamon mehnat birjalarida reorientatsiya (qayta kasbga yo'llash) ishlari olib borilishi markazlashtirilgan. maxsus xodimlar kompyuter xotirasiga joylashtirilgan shahar, tuman bo'yicha ixtisoslar bo'yicha yoki ixtisoslararo mutaxassislar ro'yhati (zaruriyati, ehtiyoji, talabi)

bilan ish izlab kelgan muhtoj shaxs tanishtiriladi. Aksariyat mehnat birjalarida psixologlar yetishmaganligi tufayli tasodifiy xodim ish bilan ta'minlash, b o'sh o'rinlarni to'ldirish bilan shug'ullaniladi, xolos. Aslida esa bu xizmat qator omillarni tekshirish, o'rganishni taqozo etadi, ilmiy psixologik qonuniyatlar asosida ish yuritishni talab qiladi, chunonchi:

1. Shaxsning fazilatlari, xarakterologik hislatlari;
2. Hissiy jabhalari va irodaviy sifatleri;
3. Insonning kognitiv va regulyativ imkoniyatlari;
4. Ehtiyoji, motivi, motivatsiyasi, motivirovkasi;
5. Kasbiy mayli, qiziqishi, layoqati;
6. Professiogramma talablariga mosligi, kasbiy yarog'ligi;
7. Iqtidori (iste'dodi), qobiliyati, salohiyati;
8. Kasbiy bilimlari, ko'nikmalari, malakalari, mahorati;
9. Umumiy saviyasi, dunyoqarashi, maslagi (e'tiqodi);
10. Salomatligi, jinsiy xususiyatlari, yoshi;
11. Izlanuvchanligi, ijodiy imkoniyatlari, innovatsiyaga nisbatan munosabati;
12. Ijtimoiy etukligi, tashkilotchilik qobiliyati;
13. Ekstravertligi va introvertligi;
14. Yuksak insoniy tuyg'ularga (axloqiy, aqliy, nafosat, praksik) egaligi;
15. Fidoiyluk, altruistik, vatanparvarlik fazilatlari ustuvorligi va boshqalar.

Yuqorida sanab o'tilgan mezonlar bo'yicha tekshirish ishlari bir necha metodlar, metodikalar orqali ko'p seriyali tajribalar negizida amalga oshiriladi. Buning uchun testlardan qobiliyatga, shaxsga, ijodiyotga, xotiraga shaxslararo munosabatga (oid), maxsus ishlab chiqilgan materiallardan, maqsadli vaziyatlardan, qiyinlashtirilgan topshiriqlardan, muammolardan, psixologik treninglardan, psixodramalardan va boshqalardan foydalaniladi.

3.1-rasm. Shaxsning dunyoni anglash xususiyatlari

Olingan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilingandan keyin muayyan xulosalar chiqariladi. Xulosalar asosida reorientatsiya sub'yekti roziligida ishga muhtoj shaxs taklif qilingan kasbga yo'naltiriladi. Ish joyning masofasi, uning ekologiyasi, sangigienasi, maoshi, istiqboli, muammoli jihatlari yuzasidan mukammal fikr almashiniladi, toki shartnoma qonuniy hujjat ekanligi (qiymatiga) zarar keltirmasin (ba'zan kelishuvdan voz kechish holatlari ham yuz berib turadi). Psixologik kuzatishlarning kuzatishiga qaraganda, reorientatsiya (kasb tanlashga yo'llash) kabi bosqichlardan tashkil topgan bo'lib, ular qisqa fursatda (muddatda) o'tishi bilan o'zaro muayyan darajada tafovutlanadi.

Jumladan, kasbiy maorif, kasbga yolash, kasbga saralash, kasbiy moslashish tezkorlikda, mukammal, o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, kasbiy moslashish davri o'ziga xos tarzda kechadi, bir bosqich ikkinchisi bilan silliq uzviy boglanib ketadi. Kasbning moddiy (iqtisodiy) tomoni, ijtimoiy faollik (nufuzga egalik), ma'naviy ta'minlanganlik (ruhiy kotarinkilik hissiyotining ustuvorligi) insonning qaytadan ijtimoiy hayotdan o'z o'rnini topish imkonini yaratadi, uning umrini uzaytiradi, ruhiy imkoniyatlari, zahiralari, potensiyasi, rezervi ishga tushishiga puxta negiz hozirlaydi. Reorientatsiya (qayta kasbga yo'llash) gumanistik psixologiya tamoyillarini turmushga tatbiq etishga zarur shart-sharoitlar yaratadi. Inson omilini qadrlashga, butun imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga, ezgu niyat, orzu havas, istak-xohish ushalishiga negiz vujudga keltiradi. Ko'p profilli kasb-hunar egalari safini kengaytirishga xizmat qiladi, komillikka intilish tuyg'usini jonlantiradi, zarur bilimlar, malakalar bilan qurollantirishga turtki beradi.

3.7-§. Kasb tanlash motivatsiyasi

Bilimni oshirishini ko'rsatgan testlar ustida o'tkazilgan tadqiqotlar 20 yil oldin o'tkazilgan va takrorlanib turadigan testlar kam takrorlanadigan testlarga qaraganda samaralidir. Takrorlanib turadigan kichkina testlar so'nggi daqiqaga qolganda tayyorgarlikka qaraganda doimiy urinishni rag'batlantiradi va test davomidagi stressni kamaytirishi mumkin chunki xato qilish ham kamayadi.

Kollej talabalari kamdan-kam takrorlanadigan testlarga qaraganda takrorlanib turuvchi testlarni afzal ko'rishadi. So'ngi tadqiqot shuni ko'rsatadiki baholashning maqsadi va g'oyasi, baholashning turi tanlanadi va berilgan mulohaza talabalarning ishonchiga va motivatsiyasiga ta'sir o'tkazuvchi baholash iqlimiga hissa qo'shadi. O'z o'zini baholash ham ijobiy baholash iqlimini yaratishda juda ham ahamiyatli[21].

O'qituvchining maqsadi va g'oyalari Baholashning maqsadi talaba bilimni oshiradigan bo'lsa talabaning motivatsiyasi oshiriladi va bu o'qituvchilarning aytgani va qilgani sababli talabalarga ham tegishli. Baholashning bu usuli psixolog

Karol Dvekka bog'liq deyiladi. U buni qobiliyat yoki aqlni o'suvchi qiyofasi deydi. O'suvchi ko'rinish shaxs ko'proq o'rganganda qobiliyatning o'sishini tahmin qiladi. Bu degani harakat ko'proq bilishga yetaklagani uchun ahamiyatli va shuning uchun shaxsda bilishga ko'proq imkoniyat bo'ladi degani. Bilimning o'suvchi ko'rinishi mavjud shaxslar yordam kerak bo'lganda so'raydilar va eng birinchi maqsad bilim va mahorat bo'lganligi uchun foydali mulohazaga yaxshi munosabatda bo'ladi. Taqqoslaganda qobiliyatning o'zgarmas ko'rinishi shuni ko'rsatadiki ba'zi odamlarda boshqalarga qaraganda ko'proq qobiliyat bor va hech narsa buni o'zgartira olmaydi.

O'zgarmas qobiliyatli shaxslar harakatni qobiliyatga qarama qarshi ko'rishadi (aqlli odamlar o'qishi shartmas) va shuning uchun qattiq harakat qilishmaydi va yordamni boshqalardan so'rashmaydi, chunki bu o'zlarining aqlli emasligini ko'rsatib qo'yadi. Shuningdek talabalarning mafkurasida, aqllilikka bo'lgan qarashlarida, o'qituvchining mafkurasida farqlar bor va auditoriya

mashg'ulotlari talabalarning tushunchalari va hatti harakatiga ta'sir ko'rsatadi. Aqlning o'suvchi ko'rinishiga ega o'qituvchilar talabalarga o'rganishning maqsadi materialni puxta o'rganish va narsalarni bilib olish ekanligini uqtiradilar. Bu o'qituvchilar tomonidan baholash talabalarning nimani bilishiga ishlatadi shuning uchun ular keyingi mavzuga bemalol o'ta oladilar. Butun auditoriyani qaytadan o'qita oladilar yoki bir nechta talabani qayta o'ylab ko'rishga undaydi. Baholash talabalarga o'zlarinign bilimini tushunishga va ichki mahoratini ko'rsatishga yordam beradi. Bunday fikrli o'qituvchilar deydi: -biz yana va yana mashg'ulot o'tkazamiz. Mana shu bilimingizni yaxshilaydi. Siz xatolar qilasiz. Mana shunday o'rganasiz [25].

Boshqa tarafdin qobiliyatning o'zgarimas ko'rinishiga ega o'qituvchilar o'rganishning maqsadi testlarni yaxshi bajarish ayniqsa boshqalardan zo'rroq bo'lish ekanligiga ishonishga moyildirlar. Bu o'qituvchilar o'zgarimas qobiliyatga ishora qiluvchi gaplarni aytadilar. Masalan, bu test sizlarning matematik qobiliyatingiz qanday ekanligini isbotlaydi yoki o'zaro raqobatning ahamiyatini uqtiradilar, biz nutq musobaqasini o'tkazamiz va birinchi o'rinni olgan odam boshqa maktablar bilan o'tkaziladigan musobaqada qatnashadi keyin g'olib kata yutuq oladi va gazetada chiqadi o'qituvchilar o'zaro musobaqaga urg'u berganida talabalar ruhlanadi, lekin faqat ozchilik g'olib bo'lganligi uchun imkoniyati umuman yo'qligini biluvchi talabalar soni ko'payadi. O'zaro musobaqaning boshqa bir kamchiligi tushunishga urg'u berishdan ko'ra g'olib kimligini bilishga bo'lgan qiziqishdir.

Qobiliyatning o'zgaruvchi ekanligini, baholashning maqsadi talabalarni martabaga bo'lish emas bilimni oshirish ekanligini yoki yaxshi o'zlashtirgan talabalarni mukofotlash, yoki o'zlashtirmaganlarni jazolash hamma hammasini talab qiluvchi o'qituvchi talabalarni ruhlantiradi.

Baholashning turini tanlash. Vazifani baholashning turini tanlash imkoniyati ham talabalarning motivatsiyasiga va ishonchiga ta'sir o'tkazadi. Birinchidan, aniq mezonlari bor talabalar tushunadigan, o'zaro raqobatni shakllantiradigan baholash talabalarning ruhini o'stiradi. Bu biz oldingi

bo'limda aytib o'tgan talabalarni ajratishdan ko'ra hamma talabalarning bilimni oshirishning ahamiyati ko'proq ekanligi bilan bir xil. Ikkinchidan, foydali baholash vazifalari talabalarning motivatsiyasini oshiradi. Talabalar doim nima uchun ular u oyki bu narsani qilishlariga qiziqadi vao'qituvchilar ma'noli javob berishlari kerak. Masalan, o'qituvchi sen yangi gilam sotib olishing uchun to'rtburchak maydonni hisoblay olishing, qnacha gilam kerakligini va u qancha turishini aniqlashing kerak tanlangan savol-javob testlaridan ko'ra yaxshi tashkillashtirilgan ijro vazifalari foydaliroq chunki talabalar ijro uchun qattiqroq tayyorgarlik ko'radilar.

Uchinchidan, kimning o'z-o'zini tahlil qilish nazariyasiga ko'ra, tahlil vazifalari tanlash imkoniyati bilan ta'minlash talabaga mustaqil bo'lishni va ruhni oshiradi. U shu bobning boshida talabalar uchun tanlash imkoniyati juda qo'l kelishi haqida berilgan hikoyaning, maqolaning egasi. Boshqa bir o'rta maktab sotsiologiya fani o'qituvchisi Aaron AQSh qonunlari to'plami bo'limi oxirida ijro etiladigan vazifa beradi. Talabalar aniq g'oyalarni ko'rsatishi kerak, lekin ular buni doskada o'ynasa bo'ladigan o'yin, qisqacha sahna ko'rinishi,rep, qo'shiq aytish orqali ko'rsa oladilar. Aron aytadiki u avval hech qanday tanlov imkoniyatisiz va an'anaviy vazifa berganidan ko'ra sahna ko'rinishini baholsh ularga o'zlarining ichki yashirin kuchlarini ko'rsatishga undaydi. Ekspertlar ogohlantiradiki tanlash imkoniyatini berish hozirda teng ta'sirli emas va hisoblashning ishonchliligi kamaytirilgan shuning uchun yaxshi tashkillashtirilgan hisoblash rubrikasini ishlatish ahamiyatliroq.

3.8-§. Kasbga yo'llashda shaxsiy fazilatlarning roli

Shaxsning kasbiy shakllanishi inqirozlari psixologlarining chuqur o'rganish predmeti mavjud emas. Psixik rivojlanish yosh va hayotiy inqirozlari esa psixologik tadqiqotlarda aks etgan. Kasbiy shakllanish inqirozlarini ko'rib chiqishdan oldin shaxsga doir turli inqirozlarini taqlil etamiz. Psixologiyada bolalik inqirozlari chuqur o'rganilgan. Odatda hayotning birinchi yilidagi inqiroz 3 yoshdagi, 6-7 yoshdagi va 10-12 yoshdagi o'smirlik inqirozlariga

ajratiladi. Inqirozlar davomiyligi, shakli va ta'sir kuchi bolaning individual psixologik xususiyatlaridan ko'ra ijtimoiy sharoitlari, oilada tarbiya va pedagogik tizim xususiyatlariga ko'ra inqirozlar sezilarli darajada farqlanadi.

Bolalik inqirozlari bolalarning yangi yosh pog'onaga o'tish davrida paydo bo'ladi va atrofidagi odamlar bilan o'zaro munosabatlar shakli shuningdek, jismoniy va psixologik imkoniyatlar bilan boqliq bo'ladi.

Negativlik, qaysarlik, erkalik yuqori darajadagi ziddiyatlilik holati bolalarning inqiroz davridagi xulqiy reaksiyalaridir. R.A.Axmerov shaxsni biografik inqirozlarini tahlil qilar ekan, ularning omili sifatida voqealar va ulardagi munosabatni ko'rsatadi. U quyidagi inqirozlarni ajratadi: o'zini namoyon eta olmaslik inqirozi-hayotiy dasturning sub'yektiv salbiy qis etish.

Kasbiy shakllanish. Bo'm-bo'shlik inqirozi- toliqish va halban va yutuqlarning yo'qligidan siqilish. Istiqbolsizlik inqirozi-kasbiy o'sish istiqbolining kelajak uchun real rejalarining yo'qligi. Muallif bu inqirozlarni inson yoshi bilan bog'lamaydi. Uning fikricha, ular sub'yektiv kechinmalar bilan belgilanadi.

V.Ch.Svabodnikov yosh toifasini ishlab chiqishda davrlashni asosi sifatida inson jamoasi tushunchasini oladi.

Jamoada shakllanish. Bu jamoa ichida kishining turli qobiliyatlari shakllanadi va bu qobiliyatlar turli jamoalarga kirish va chiqish imkonini beradi. Har bir yosh pog'onasiga o'tish bu doim tug'ilishni bildiradi ya'ni hayotning yangi shakliga kirish demakdir. Shu tarzda inqirozlarni ikki guruhga bo'ladi: tug'ilish inqirozlari (bunday yashash mumkin emas) ikkinchisi, rivojlanish inqirozlari (sen kabi bo'lmoqchiman) va o'zini anglashning yangi usullarini qidirish va boshqalar. Hayotiy inqirozlar chet el psixologlaridan Sh.Byuller, B.Livexut, E.Erikson kabilarning diqqat e'tiborida bo'ldi. Inson hayotning davrlariga, bosqichlarga bo'lgan holda, ular bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish davridagi qiyinchiliklarga e'tibor berishadi. Bundan tashqari ayollar va erkaklarda uchraydigan inqirozli qodisalar xususiyatlari orqali inqirozni keltirib chiqaruvchi omillarni taqlil etadi.1980 yillarda AQShda Amerikalik jurnalist

Geyil Ishnxiyning kishilar hayotidagi bashorat qilish mumkin bo'lgan inqirozlar nomli maqolasida Amerika o'rta auditoriyalarining yuqori qatlamlaridagilarini hayotini umumlashtirish asosida 4 ta inqirozni ajratadi [20]

Tomirlarni sug'irish ota-onadan mustaqillikka chiqish (16 yosh).
Maksimal yutuqlar (23 yosh) hayotiy rejalar korreksiyasi (30 yosh) hayotning o'rtasi (37 yosh) eng og'ir davr psixologiyada psixik rivojlanish inqirozlarini o'rganishga katta e'tibor berilgan. Bir psixologik hodisalarni o'rganishda turli atamalardan foydalanilgan. Yoshlar inqirozlari va psixik inqirozlarning rivojlanishlari tushunchalari sinonim sifatida ishlatiladi. Bu esa o'z navbatida noaniqlikni keltirib chiqaradi. Masalan, inqirozli hodisalarning rivojlanishi ma'lum qisqa vaqt ichida kuzatiladi. Ammo hech ham yosh nazarda tutilmaydi. Yosh-bu inqiroz ko'rinadigan fon xolos, asosiy o'zgarish, ijtimoiy vaziyat va bosh faoliyatning o'zgarishi va albatta, psixik rivojlanish inqirozlari bolalik davri bilan chegaralanmaydi. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati va asosiy faoliyati bolalik davridan tashqarida ham o'zgaraveradi. Shunday qilib, rivojlanishning psixik inqirozlari-bu rivojlanishning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tish hisoblanadi. Bu o'tish ijtimoiy vaziyatning o'zgarishi, asosiy faoliyatni almashtirish va psixologik yaqinliklarning paydo bo'lishi bilan belgilanadi. 14-16 yoshdan asosiy faoliyat va ijtimoiy vaziyatning o'zgarishi psixik rivojlanish inqirozlarni keltirib chiqaradi. Katta kishining asosiy faoliyati o'quv-kasbiy va kasbiy faoliyatlar bo'lganligi sababli bu o'zgarishlarni shaxsning kasbiy rivojlanishi inqirozlari deyish to'g'ri bo'ladi. Bu inqirozlarning paydo bo'lishida asosiy faoliyatni almashtirish va o'zgartirish muqim ahamiyatga ega. Kasbiy inqirozlarning bu turi sifatida ijodiy inqirozlar hisoblanadi. Bu inqirozlar ijodiy natijasizlik, ahamiyatli yutuqlarining yo'qligi, kasbiy kuchsizlik bilan belgilanadi. Bu inqirozlar ijodiy kasb vakillari uchun, ya'ni yozuvchilar, rejissyorlar, aktyorlar, arxitektorlar va boshqalar uchun og'ir kechadi. Yoshdagi inqirozlar.Ular inqirozli hodisalarni keltirib chiqarishi mumkinmi? Yosh-bu birinchi navbatda etilish, o'zgarish, inson organizmining qarishi bilan belgilanadigan biologik omil hisoblanadi.

Psixik qobiliyatlarning psixik o'zgarishi yoshdagi o'zgarishlar natijasi hisoblanadi. Demak, biologik rivojlanishni keltirib chiqaruvchi inson yoshidagi o'zgarishlarni, yoshdagi inqirozlarga sabab bo'ladigan mustaqil omil sifatida ko'rish mumkin. Bu inqirozlar shaxs rivojlanishlarining ildamli qarakati uchun kerak bo'ladigan normativ jarayonlar sirasiga kiradi. Inqirozlarning keyingi guruhini ichki shaxsiy o'zgarishlar tashkil etadi. Ong o'zgarishi, taassurotlar, instinktlar, irratsional tendensiyalar ularning barchasi ichki ziddiyat, psixologik butunlikning bo'lishiga olib keladi. Bu nevroitik xarakterdagi inqirozlar deyiladi.

Ular freydistlar, neofreydistlar va boshqa psixoanalitik maktablar tadqiqot predmeti hisoblanadi. Aytib o'tilgan psixologik inqirozlar guruhi qatorida yana bir inqirozli hodisalarning katta qatlami bo'lib, u hayot sharoitlarining o'zgarishlari bilan belgilanadi. Bu hayotiy inqirozlar determinantlar deb o'quv yurtini tugatish, ishga joylashish, nikohdan o'tish, farzand tug'ilishi, yashash joyining o'zgarishi, nafaqaga chiqish kabi muhim voqealar hisoblanadi. Bu ijtimoiy-iqtisodiy, vaqt holatlari katta sub'yektiv qiyinchiliklar, psixik zo'riqish va ong xulqining o'zgarishi bilan kuzatiladi. Va nihoyat yana bir inqirozlar guruhini ajratish kerak. Bu inqiroz guruh hayotidagi kritik holatlar dramatic gohida esa tragedik voqealar bilan bog'liq bo'ladi. Bu omillar inson uchun vayronkor gohida fojiaiy yakun topishi mumkin. Ongda chuqur o'zgarishlar qadriyatli yo'nalishlar va umuman hayot mazmunini qaytadan ko'rib chiqiladi. Bu inqirozlar inson imkoniyatlari darajasida bo'lib o'tadi va emotsional kechinmalar bilan kuzatiladi. Bularni nonormativ voqealar, ya'ni mehnatga layoqatni yo'qotish, nogironlik, ajrashishi, majburiy ishsizlik, migratsiya, kutilmagan vaziyatda kishining o'limi erkinlikdan mahrum bo'lishi va boshqalar. Bu guruhni kritik inqirozlar deb ataymiz. Psixologik inqirozlarning birinchi uchta guruhi xronologik xarakterga ega. Ular normativ hisoblanadi; ularni barcha odamlar boshidan o'tkazishadi, ammo inqirozning ifodalanganlik darajasi har doim ham ziddiyat darajasiga etmaydi. Hayotiy inqirozlarning ikkinchi, uchinchi guruhlari normativ xarakterga ega bo'lib, boshlanish vaqti, hayotiy sharoitlar, senariylar, inqiroz ishtirokchilari, tasodifiy bu voqeaiv

inqirozlar sharoitlar tutash kelganligi tufayli paydo bo'ladi. Bunday inqirozlardan chiqish muammoli hisoblanadi. Gohida destruktiv bo'lib, jamiyatda mutahamlar, ichuvchilar, o'z joniga qasd qiluvchilar ko'payadi. Shaxs kasbiy shakllanish konsepsiyasiga asoslangan holda inqirozlarni kasbiy rivojlanishdagi keskin o'zgarishlar deb ta'riflash mumkin. Uzoq davom etmay, ular kasbiy shakllanishning bir bosqichidan ikkinchi bosqichiga o'tish paytida yorqin namoyon bo'lishadi. Inqirozlar odatda kasbiy xulqida o'zgarishsiz bo'lib o'tadi. Ammo kasbiy ongda bo'lib o'tadigan o'zgarishlar, ya'ni, maqsadlarga yo'naltirilganlik, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlarning o'zgarishiga, gohida esa kasbni o'zgartirishga ham olib keladi. Kasbiy rivojlanish inqirozlarini keltirib chiqaruvchi omillarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Determinant sifatida faoliyatni bajarish usullarining asta-sekin o'zgarishlari bo'lishi mumkin. Birlamchi professionalizatsiya davrida shaxs o'ta normativ faollikni namoyon eta olishi yoki tiklanishi lozim. O'ta normativ kasbiy faollik, yangi ta'limiy, malakaviy yoki faoliyatning ijodiy bosqichiga o'tish davrida kuzatilishi lozim. Boshqa kasbiy shakllanish inqirozlarini keltirib chiqaruvchi omil sifatida shaxs o'zini ijtimoiy va kasbiy ta'limiy statusidan qoniqmasligi tufayli rivojlangan ijtimoiy-kasbiy faolligi bo'lishi mumkin. Ijtimoiy-psixologik yo'naltirilganlik kasbiy tashabbus intellektual emotsional zo'riqish ko'p hollarda kasbiy faoliyat bajarilishining yangi usullarini uni takomillashtirish yo'llarini qidirishga imkon beradi. Kasbiy inqirozlarni keltirib chiqaruvchi omillar sifatida, inson hayotidagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bo'lishi mumkin: korxonaning tugatilishi ish o'rinlarining qisqartirilishi, qoniqtirmaydigan ish haqqi, yangi yaxshi joyga ko'chib o'tish va boshqalar.

Kasbiy rivojlanish inqirozlarini keltirib chiqaruvchi omillar sifatida psixofiziologik o'zgarishlar ya'ni sog'liqning yomonlashuvi, ishga layoqatning pasayishi, kasbiy toliqish, intellektual kuchsizlik, emotsional yonish sindromi va h.k. Kasbiy inqirozlar ko'p hollarda yangi lavozimga o'tishda, vakant lavozimni egallashdagi tanlovlarda qatnashishda, attestatsiya va mutaxassislarni ta'rifikatsiyadan o'tkazishda kuzatiladi. Kanadalik psixolog Barbara Killenjer

o'zining kitobida ta'kidlaydiki, muvaffaqiyat va tanishish vositasi sifatida ishni tan olganlar, gohida kasbiy axloq normalarini buzadilar. Ziddiyatli bo'lib qolishadi, o'zaro munosabatlarda qo'pol bo'lib qolishadi. Kasbiy rivojlanish inqirozlari hayotdagi o'zgarishlar oqibatidan kelib chiqadi. Shaxsning kasbiy shakllanish konsepsiyasiga ko'ra bu jarayon quyidagi bosqichlarga ajratiladi: optatsiya kasbiy ta'lim va tayyorgarlik, kasbiy moslashuv, birlamchi va ikkilamchi professionalizatsiya va mahorat. Inqirozlar ta'rifi bo'yicha bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish normativ inqirozli hodisalarni keltirib chiqaradi.

Ishning birinchi haftalari, oylari katta qiyinchiliklar bilan bog'liq, ammo ular inqirozli hodisalarni keltirib chiqarmaydi. Asosiy sabab-psixologik sabab hisoblanadi, unga ko'ra real kasbiy hayot shakllanib bo'lgan tasavvurlar bilan to'g'ri kelmasligini aytish mumkin. Kasbiy faoliyatning tasavvurlarga nomuvofiqligi kasbiy ekspektatsiya inqirozini keltirib chiqaradi.

Keyingi kasbiy shakllanishning normativ inqirozlaridan biri birlamchi professionalizatsiya bosqichining oxirida 3-5 yil ishlagandan keyin bo'lib o'tadi.

Bu paytgacha mutaxassis faoliyatni bajarib, o'z o'rnini aniqlagan bo'ladi. O'tmish tajribasi kasbiy rivojlanish interpretatsiyasi, o'zini namoyon etish ehtiyoji, kasbiy hayotdan qoniqmaslikni keltirib chiqaradi. Anglangan yoki anglanmagan holda shaxs kasbiy o'sish istiqbollarning yo'qligidan shaxs psixik jiqatdan qiynaladi, kasbni almashtirish to'g'risida fikrlar paydo bo'la boshlaydi. Kasbiy o'sish inqirozlari faoliyatning nokasbiy hordiq kabi turlari maishiy tashvishlar yoki kasbdan ketish yo'llari bilan hal etilishi mumkin. Ammo bu yo'llar sermahsul hisoblanmaydi.

Mutaxassisning keyingi kasbiy rivojlani shi uning ikkilamchi professionalizatsiyasiga olib keladi. Bu bosqichning xususiyati faoliyatni yuqori sifatli bajarishdadir. Mutaxassis o'z kasbini ustasi ya'ni professional bo'la boshlaydi. Kasbiy o'sish kareriga ehtiyoj sezadi, istalgan karera (lavozimning o'sishi) va uning real istiqbollari o'rtasidagi ziddiyat kasbiy karera inqirozlarini keltirib chiqaradi. Bunda quyidagi krizisdan chiqish yo'llari uchrashi mumkin:

ishdan bo'shsh, unga kasb doirasida yangi mutaxassislikni egallash, yuqori lavozimga o'tishdan iborat. Inqirozni engishning eng to'g'ri varianti mahorat bosqichiga o'tish, ya'ni kasbiy shakllanishning yangi bosqichiga o'tish bilan belgilanadi.

Mahorat bosqichi kasbiy faoliyatni ijodiy va innovatsion darajada bajarish demakdir. Shaxsning keyingi kasbiy rivojlanishni ta'minlab beruvchi omil sifatida uning o'zini namoyon eta olishida ko'zga tashlanadi.

Keyingi kasbiy rivojlanishning normativ inqirozi kasbiy hayotdan ketish bilan bog'liq. Ma'lum yoshga etgach, inson nafaqaga chiqadi.

Nafaqa oldi davri ko'p ishchilar uchun inqirozli xarakterga ega bo'ladi. Bu yangi ijtimoiy rol va xulqni egallash zaruriyati bilan boqliq. Nafaqaga chiqish ijtimoiy kasbiy faoliyat va aloqalarning torayishini bildiradi.

Nafaqaga chiqishdan so'ng ijtimoiy psixologik qarish davri boshlanadi. Bu bosqich intellektual jarayonlarning susayishi, emotsional kechinmalarning oshishi va pasayish bilan belgilanadi. Psixik faoliyat tempi pasayadi, yangiliklarga nisbatan ishonqiramaslik bilan qarash kuzatiladi. Shuningdek, yoshlar xulqini muhokama etish, o'zini avlodini hozirgi kun avlodlarini vakillariga taqqoslash bilan belgilanadi. Omadsiz hayot, o'limdan qo'rqish salomatligiga imkoniyat qilish, yaqin qarindoshlaridan imkoniyat qilish kabi noxushliklarga olib keladi.

3.9-§.Shaxsning bilish jarayonlari, xarakter va temperament xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'llash muammosi.

Shaxsning individual xususiyatlari haqida gap ketganda, ularning tugma, biologik xususiyatlariga alohida e'tibor beriladi. Chunki aslida bir tomondan shaxs ijtimoiy mavjudot bo'lsa, ikkinchi tomondan-biologik yaxlitlik, tug'ma sifatlarni o'zichiga olgan substrat-individ hamdir. Temperament va layoqatlar individning dinamik-o'zgaruvchan psixik faoliyati jarayonini ta'minlovchi sifatlarini o'zichiga oladi. Bu sifatlarning ahamiyati shundaki, ular shaxsda

keyin ontogenetik taraqqiyot jarayonida shakllanadigan boshqa xususiyatlarga asos bo'ladi. Odam temperamentiga aloqador sifatlarning o'ziga xosligi shundaki, ular odam bir faoliyat turidan ikkinchisiga, bir emotsional holatdan boshqasiga, bir malakalarni boshqasi bilan almashtirgan paytlarda reaksiyalarning egiluvchan va dinamikligini ta'minlaydi va shu nuqtai nazardan temperament-shaxs faoliyati va xulqining dinamik (o'zgaruvchan) va emotsional-hissiy tomonlarini xarakterlovchi individual xususiyatlar majmuidir.

Temperament xususiyatlari shaxsning ichki tuzilmasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning namoyon bo'lishi uning konkret vaziyatlarga munosabatini, ekstremal vaziyatlarda o'zini qanday tutishini belgilab beradi. Masalan, inson turli vaziyatlarda o'zini turlicha tutadi: oliy o'quv yurtida talabalar safiga qabul qilganligi to'g'risidagi axborotni eshitgan bolaning o'zini tutishi, yoki hayotning ogir sinovlari (yaqin kishining ulimi, ishdan haydalanish, do'stning xoinligi kabi) paytida odam beixtiyor namoyon qiladigan reaksiyalari uning temperamentidan kelib chiqadi. Shuning uchun ham ikkala vaziyatni ham kimdir og'ir -bosiqlik bilan, boshqasi esa o'zini yo'qotgudek darajada his-hayajon bilan boshidan kechiradi. Shuning uchun ham temperamentning shaxs shakllanishi va ijtimoiy muhitda o'ziga xos mavqeni egallashidagi ahamiyati juda katta [24].

O'zini bosib olgan, hayot qiyinchiliklarini sabr-bardosh bilan ko'taradigan insonning odamlar orasidagi obro'si ham baland bo'ladi. Bu uning o'z-o'ziga nisbatan hurmatini ham oshiradi, ishga, odamlarga va narsalarga munosabatini takomillashtirib borishiga imkon beradi. Temperamentning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, u hayotiy voqealar va vaziyatlarni, jamiyatdagi ijtimoiy guruhlarni yaxshi-yomon, ahamiyatli-ahamiyatsiz mezonlari asosida ajratishga imkon beradi. Ya'ni, temperament odamning ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan sezgirligini tarbiyalaydi, professional mahorat va kasb malakasining oshib borishiga yordam beradi.

3.1-jadval

Temperament tiplari	Nerv sistemasining kuchi	Nerv tizimining muvozanati	Nerv tizimining ildamligi
Xolerik	Kuchli jo'shqin	Muvozanatsiz qizg'in	Serharakat
Sangvinik	Kuchli serharakat	Muvozanatli	Serharakat
Flegmatik	Kuchli vazmin	Muvozanatli	Inert (sust)
Melanxolik	Kuchsiz	Muvozanatsiz tormozli	Serharakat yoki inert

Temperament xususiyatlar aslida tug'ma hisoblansada, shaxsga bevosita aloqador va anglanadigan bo'lgani uchun ham ma'lum ma'noda o'zgarib boradi. SHuning uchun ham tug'ilgan chog'ida sangvinikka o'xshash harakatlar namoyon qilgan bolani umrining oxirigacha faqat shundayligicha qoladi, deb bo'lmaydi. Demak, har bir temperament xususiyatlarini va uning shaxs tizimga aloqasini bilish va shunga yarasha xulosalar chiqarish kerak. Akademik I. Pavlov temperament xususiyatlarini belgilab beruvchi uch oliy nerv tizimi xossalarini ajratgan edi:

172) **kuch**, ya'ni nerv tizimining kuchli ko'zgatuvchilar ta'siriga bardoshi, shunga ko'ra odamlardagi mehnatga yaroklilik, chidam kabi sifatlarning namoyon bo'lishi:

173) **muvozanatlashganlik**, ya'ni asabdagi tormozlanish va ko'zgalish jarayonlarining o'zaro mutonosibligi, shunga ko'ra, o'zini tuta olish, bosiqlik kabi sifatlarning va ularga teskari sifatlarning namoyonbo'lishi;

174) **harakatchanlik**, ya'ni ko'zgalish va tormozlanish jarayonlaridagi o'zaro almashinish jarayonining tezligi va harakatchanligi ma'nosida. Quyidagi rasmda nerv jarayonlari bilan temperament tiplari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida temperament tiplari aksettirilgan.

Shunday qilib, asab tizimi bilan bog'liq individual sifatlarni bilish shart, chunki ular bevosita mehnat va o'qish jarayonlarini har bir inson tomonidan, uning manfaatlariga mos tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Asabga bog'liq

bo'lgan tabiiy xususiyatlarmizni ham umuman o'zgarmas deb aytolmaymiz, chunki tabiatda o'zgarmaydigan narsaning o'zi yo'q. Shuning uchun ham oxirgi yillarda o'tkazilayotgan tadqiqotlarda shaxs tizimida shunday ma'kul, hayotiy ko'rsatgichli

xususiyatlar tizimini o'rganilmoqda va unda temperamentga aloqador sifatlar ham nazarda tutilmoqda.

Masalan, V.S. Merlin temperamentning psixologik tasnifi va ularning hayotiy vaziyatlarda namoyon bo'lishini boshqarish masalasida ko'p ishlar qilgan. Uning fikricha, insonda mavjud bo'lgan faollik, bosiklik, emotsional tetiklik, hissiyotlarning tezda namoyon bo'lishi va o'zgaruvchanligi, qayfiyatning turgunligi, behalovatlilik, ishchanlik, yangi ishga kirishib ketish, malakalarning tez hosil bo'lishi kabi qator sifatlar asosida shaxsdagi o'sha ekstroversiya va introversiya xossalari yotadi va ularni ham o'zgartirish va shu orqali temperamentni boshqarish mumkin.

Shulardan kelib chiqqan xolda shaxsning mehnat qilish uslubini tanlash va professional mahoratni ustirishda ayni shularga e'tibor berish kerak. Masalan, ba'zilar xoleriklarga o'xshash qiziqkon, tezkor bo'lishadi. Uning mehnat jarayonidagi ishini kuzatadigan bo'lsak, faollik, ishni tez bajarishga layoqat ijobiy bo'lsa, uning sifati, chala tashlab ketish havfi, ba'zi tomonlariga yuzaki qarashi kishini uylantiradi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, hayotda sof temperament ham bo'lmaydi va u yoki bu temperament tipi juda yaxshi ham emas. har bir tipning o'ziga xos nozik, kuchsiz tomonlari va shu bilan birga kuchli, ijobiy tomonlari ham bo'ladi.

3.10-§. Yoshlarni kasbga yo'llashda ularning his-tuyg'ulari va irodalarini hisobga olish.

Kasbga yunaltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustakil tanlashning ilmiy-amaliy tizimi sifatida karash lozim. U xar bir shaxsning ham individual xususiyatlarini ham xalk xujaligi manfaatlari nuqtai nazaridan mehnat resurslarini tulakonli ta'minlash zaruratini hisobga olish kerak. Vazirlar

Maxkamasining Akademik litseylar va kasb-xunar kollejlari va ularning faoliyatini boshqarish to'g'risidagi 1998 yil 14 may №204 qarorining qabul qilinishi yoshlarning majburiy ixtiyoriy ta'limini puxta uzlashtirishlarida va uni ishlab chiqarish amaliyoti bilan yanada mustaxkamlashlarida muhim ahamiyatga egadir.

ONMlarda talabalarni kasbga yunaltirishining ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chikish lozim.

Buning uchun kuydagi kamchiliklar bartaraf etilmog'i lozim:

175) hozirgi kun talablari asosida ixtisosliklar klassifi qatorining yo'qligi;

176) tanlash me'zon va me'yorlarining ishlab chiqilmaganligi;

177) kasb tanlash xarakteri bo'yicha axborotning talab darajasida emasligi;

178) tanlash natijalari bo'yicha tezkor aloqaning o'rgatilmaganligi.

Kasb tanlash uchun talaba uz imkoniyatlarini baholay olish ko'nikmasiga, ya'ni aqli, qizikish har xil kasblar bo'yicha bilimli, bu kasblarning imkoniyatlari, kelajagi haqida axborotiga ega bo'lishi kerak.

Shaxsda kasbni yo'naltirishni maxsus ilmiy amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi, talabalarining inson sifatida shakllanish bosqichlarida shaxs va jamiyat yagona bir tizim sifatida qaraladi, o'tish davrida bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablari inobatga olinadi.

Kasbga yo'naltirishni shakllantirish vositalari:

179) kasbiy axborot va ta'lim-tarbiya;

180) talaba qizikishlarini o'rganib borish va mahorat bilan o'stirish;

181) kasbiy maslaxat;

182) kasb tanlovi;

183) kasbga tanlab olish;

184) kasbiy moslashish;

Ko'rsatilgan vositalar kasbga yo'naltirish mazmunining asosini tashkil etadi. Talabalarni kasb tanlashga tayyorligini ko'rsatuvchi me'zonlar:

185) kognitiv (axborotga ega ekanligi);

186) kasbga qizikish me'zoni;

187) amaliy mezon.

Kasb tanlash (yo'naltirish) bo'yicha alohida Davlat ta'lim standarti bo'lishi va u quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

1. Talabalarni kasb tanlashga yo'naltirishga tayyorlashni yosh bosqichlari mazmuni: a) kichik yoshdagi; b) o'rta yoshdagi; v) katta yoshdagi talabalar.

2. Yosh bosqichlari bo'yicha boshlangich (I-IV auditoriyalar), o'rta yoshdagi (V- VII), katta yoshdagi (VII-IX) talabalarni kasbiy tayyorgarligini aniqlash me'zoni, ko'rsatgich va o'lchovlari.

3. OTM talabalarining kasbga yo'naltirish bosqichlarini ko'rsatuvchi tibbiy-fiziologik me'yorlar.

4. Turli yosh bosqichlarida talabalarni kasbga yo'naltirishga tayyorligini darajasi o'lchovlari.

Talabalarni kasbga yunaltirishni yosh bosqichlari boshlangich auditoriya talabalaridan quyidagi mazmunga ega bo'ladi:

Auditoriyada talabalarini kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad ularni mehnat, kasb turlari, yo'nalishlari bilan tanishtirib borish va kasb faoliyatiga qiziqishni shakllantirishdan iborat.

Bunga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarur:

188) O'z-o'zini baholay bilish malakalariga o'rgatish;

189) Intelektual va xissiy-irodaviy xislatlarini rivojlantirish;

190) Realistik jihatdan o'z-o'zini baholashni rivojlantirish.

Bu yoshdagi bolalarda ahamiyatga ega bo'lgan, ya'ni kasbga yo'naltirishda quyidagi kognitiv yo'nalish ko'rsatkichlarini shakllantirish kerak:

191) Har xil faoliyatda ish joyini tayyorlash qoidalarini bilish (darsga nima kerak, bir martalik topshiriqni, uy vazifasini bajarish uchun);

192) Mehnat vositalari va predmetlarini ish o'rnida joylashtirish;

193) O'quv yozuv qurollarini qo'llanilishi va ulardan foydalanish qoidalarini;

194) Ishning borishini argumentlash, asoslash va mehnat operatsiyalarini bajarilish ketma-ketligini tushunish;

195) O'z-o'zini tekshirishni, o'z mehnatini va o'rtoqlari mehnatini baholashni bilishi kerak.

Auditoriya talabalarni kasbga yo'naltirishdagi amaliyot quyidagilarda namayon bo'ladi:

196) O'zining shaxsiy buyumlariga, o'quv qurollariga va ONM jixozlariga e'tiborida;

197) Nafaqat yaxshi e'tibor bilan qarash va zarur bo'lganda ta'mirlash ishlarini (elimlash, tartibga keltirish) bajarishga intilishida;

198) Har kanday ishni bajarishda intiluvchanligi, tabiat, atrof muhitga va uning boyliklarini saqlash va boshqalarda.

Kasbga yunaltirishning omilkorona-qimmatli yo'nalishi bu yoshdagi talabalarda o'z mehnati natijalaridan estetik jihatdan ruxlanishida namoyon bo'ladi. Mehnatga estetik e'tiborining yo'nalishida motivlar turlicha bo'lishi mumkin. U harakat qilishda, faollikda, o'rtoqlari bilan aloqasida ishonch bildirganligidan qoniqishida seziladi.

1 kursda talabalarini kasbga yo'naltirish mazmuni, ulardagi qiziqish, layoqat, shaxs sifatida jamiyatda tutgan o'rni to'g'risidagi tushunchalar va kasb tanlash ko'nikmasini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Bulg'usi kasbiy faoliyatlar bu yoshdagi talabalar uchun xayotdagi o'z o'rnini belgilash va tayyorlashda turtki, o'z shakllanish imkoniyatlarini ochishi va kasb tanlashi uchun zarur bo'ladi.

Bu yoshdagi talabalarda ijtimoiy-psixologik layoqatlar, o'zi ulg'ayayotganligida, yangi bir pozitsiyada o'ziga e'tiborida, atrofga va olamga munosabatida shakllanishi kerak.

Talabalar ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarni qiziqishlari, izlanishlari, layoqati bo'yicha kasb tanlashga va xayotda o'z o'rnini topishga yo'naltiriladi.

Bu ishlar real mehnat bozorini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. 2 kurs talabalarida kasbga yo'naltirish ishlari mazmuni shaxsning

ma'naviy hislatlari va jamiyat oldidagi burchi javobgarlik hislatlarini shakllantirish bilan ajralib turadi.

Bu esa ulardan mustakillik, tashabbus bilan chiqish, mustaqil qaror qabul qilish xatti-harakatlari natijasini bilishi va faoliyatini nimaga olib kelishini sezishi bilan belgilanadi.

Bu bosqichda shaxsning o'ziga bahosi, tanqiddiy qarashi, o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z-o'zini boshqarishi, tarbiyalashi, o'zining qiziqishini atrofdagilarniki bilan qo'shib olib borishi printsiplal muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon kasb tanlash va kasbiy faoliyat tarmoqlarini bilishi natijasidir.

3 kurs talabalarida oldingi bosqichlarda olgan bilimlari va tajribalari asosida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha kasbiy faoliyat amalga oshiriladi.

199) O'quv va maxsus fanlarni chuqur o'rganish asosida;

200) Diqqatini tanlagan faoliyatida kasbiy muhim sifatlarini shakllantirilishida;

201) Kasbiy rejalari ustidan nazorat va ularni asoslanish darajasini ochib berishda;

202) Kasbiy faoliyatga o'zini tayyorlash yullari, o'ziga tashxis qo'yish, natijalarini baholashda;

203) Ijtimoiy kasbiy ko'nikish, kasbni tanlash sabablari, kasbiy yo'nalish asoslari shakllanishida.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Kasbiy psixologiya faniga ta'rif bering.
2. Psixologiyaning mukammal manbalarida mujassamlashgan psixikaning qonunlari qanday ko'rinishga ega?
3. Professigrafiya nima?
4. Maqsadlari qanday faoliyat sohalari bilan bog'langan?
5. Mehnat sub'yekti faoliyatining mazmunini yoritng.
6. Kasb va ixtisoslikning ijtimoiy tavsifini izohlang.
7. Ehtiyojning belgi yoki samaralari qanday istaklarda namoyon bo'ladi?

8. Kasbning ijtimoiy psixologik ahamiyati nimadan iborat?
9. Psixodiagnostika atamasi nimani anglatadi?
10. Kasbga yo'llashda shaxsiy fazilatlarning roli.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

Normativ-huquqiy hujjatlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag’ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Xalq so’zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.

2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutqi. –T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2016.-56b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza 2016 yil 7 dekabr.-T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2016.-48b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.-T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.-488 b.

5. Karimov I.A. Barkamol avlod-O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.:

«Sharq» nashriyot-matbaa kontserni, 1997.-64 b.

6. «Ta’lim to’g’risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni 2020y

Asosiy

7. Obshaya i professionalnaya pedagogika. Pod red. V.D.Simonenko.-M.: Ventana-Graf, 2005.-368s.

8. Daminov O.O. Kasbiy pedagogika.-T.: “Adabiyot uchquni”, 2018, 256b.

9. A.I.Avazbyoev, Ya.U.Ismadiyurov Kasbiy pedagogika.-T., “Fan va texnologiyalar”, 2014, 284b.

10. Obhaya i professionalnaya pedagogika: Ucheb. posobie G' Avt.-sost.: G.D. Buxarova, L.N. Mazaeva, M.V. Polyakova.-Ekaterinburg: Izd-vo Ros. gos. prof.- ped. un-ta, 2003.-297s.

11. Levina M.M. Texnologii professionalnogo pedagogicheskogo obrazovaniya: Ucheb. posobie dlya stud. vo'ssh. ped. ucheb. zavedeniy.-M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2001.-272s.

12. Fokin Yu.G. Teoriya i texnologiya obucheniya. Deyatelnostno'y podxod.- M.: Akademiya, 2007.-240s.

13. Bill Lucas, Ellen Spencer and Guy Claxton. How to teach vocational education: A theory of vocational pedagogy. City & Guilds Centre for Skills Development. London, UK. 2012.-132p.

Qo'shimcha

14. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida.-T.: 2017 yil 7 fevral, PF-4947-sonli Farmoni.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"gi PF-5847-son Farmoni.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 mayda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida tibbiy ta'lim tizimini yanada isloh qilish chora- tadbirlari to'g'risida" gi PF-6221-son Farmoni.

17. Ortrun Zuber-Skerritt, Margaret Fletcher, Judith Kearney. Professional Learning in Higher Education and Communities: Towards a New Vision for Action Research Hardcover. USA, AIAA. 24 Feb2015.

18. SH.E.Mamarajabov V.N.Sattorov D.I.Xodjaqulova G.K.Jobborova Kasbiy pedagogika.-T., TTYeSI, 2016, 194b.

19. Axmedov I.R. Kasbiy pedagogika.-T., O'zDJTI., 2014, 112b

20. O'. Tolipov., M.Barakayev., Sh.Sharipov. Kasbiy pedagogika. (Ma'ruzalar matni).-T.: TDIU, 2001 yil

21. Ya.M.Fayziyev, E.H.Eshboyev Umumiy va tibbiy psixologiya-T., Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003, 143b.

22. N.A.Aripova va boshqalar Kasbiy psixologiya-T., TAQI, 2018, 371b.
23. Atanov G.A., Pusto'nnikova I.N. Obuchenie i iskusstvenno'y intellekt, ili Osnovo' sovremennoy didaktiki vo'sshey shkolo'.-Donetsk: Izd-vo DOU, 2002.- 504s.
24. M.Tojiyev, B.Ziyomuhamedov, B.Sh.Usmonov, A.J.Xurramov. O'qituvchi faoliyatini loyihalash: Uzluksiz ta'limda modulli texnologiya G'G' Monografiya G' M.Tojiev, B.Ziyomuhamedov, B.Sh.Usmonov, A.J.Xurramov. Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent M.Barakaevning umumiy tahriri ostida.-T.: «TURON- IQBOL», 2017.-280b.
25. Osmolovskaya I.M. Didaktika.-M.: Akademiya,2006.-240s.
26. Pedagogika professionalnogo obrazovaniya. Pod red. V.A.Slastenina.-M.: Akademiya, 2004.-312s.
27. Professionalnaya pedagogika. Pod red. S.Ya.Bato'sheva.-M.:Assots. «Professionalnoe obrazovanie», 2000.-505 s.
28. Ustemirov K., Shametov N.R., Vasilev I.B. Professionalnaya pedagogika.- Almato': Nauka, 2005.-432s.

Internet-resurslar:

29. <http://www.ziyo.uz>
30. <http://www.bilimdon.uz>
31. <http://www.edunet.uz>
32. <http://technol.studentu.ru>
33. <http://www.ptechology.ru>

MUNDARIJA

KIRISH	3
1. BOB. Kasbiy pedagogika fanining asosiy tushunchalari va fanining kasbiy ta'lim mutaxassislarini tayyorlashda tutgan o'rni	5
1.1-§. Kasbiy ta'lim pedagogikasining shakllanish tarixi.....	5
1.2-§. Kasbiy pedagogikaning asosiy kategoriya va tushunchalari	9
1.3-§. Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.	16
1.4-§. Pedagogik faoliyatga qo'yilgan talablar, pedagogning asosiy professional sifatlari.....	26
1.5-§. O'zbekistonda kasbiy va tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar	30
1.6-§. Ta'lim oluvchilarni va aholini kasbga yo'naltirishda chet el tajribasi	39
1.7-§. O'zbekistonda kasbiy ta'limni rivojlantirishda xorijiy tajribalarni qo'llash	43
1.8-§. Hamdo'stlik mamlakatlari va Rossiyaning kasbiy ta'lim tizimi	49
2. BOB. Kasbiy ta'lim yo'nalishida zamonaviy darslarni tashkil etish xususiyatlari	52
2.1-§. Kasbiy ta'limda zamonaviy dars turlari.....	52
2.2-§. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, darslarni samarali tashkil etish omillari.	55
2.3-§. Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablar.	63
2.4-§. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish	65
2.5-§. O'qitish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish va baholash.....	69
2.6-§. Pedagogik diagnostika, o'qitish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish va baholash xususiyatlari.	72
2.7-§. O'zbekistonda kasbiy va tibbiy ta'lim tizimidagi islohotlar.....	84
2.8-§. Ta'lim oluvchilarni va aholini kasbga yo'naltirish.....	87
2.9-§. Pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanlik xususiyati.....	98
2.10-§. Tibbiy ta'limda darslarni tashkil etishda interaktiv usullar, grafik organayzerlar, muammoli va o'yinli texnologiyalarni qo'llash.	105

3. BOB. Kasbiy psixologiya fanining asosiy tushunchalari va kasblarni psixologik tasniflash	127
3.1-§. Kasbiy psixologiyaning umumiy masalalari.....	127
3.2-§. Kasbiy professiogramma va uning psixologik mazmuni.....	139
3.3-§. Kasb va ixtisoslikning ijtimoiy tavsifi	147
3.4-§. Kasbning ijtimoiy psixologik ahamiyati va tavsifi	151
3.5-§. Kasbiy faoliyat psixodiagnostikasi	153
3.6-§. Reorientatsiya psixologik muammo sifatida.....	161
3.7-§. Kasb tanlash motivatsiyasi.....	165
3.8-§. Kasbga yo‘llashda shaxsiy fazilatlarning roli	167
3.9-§.Shaxsning bilish jarayonlari, xarakter va temperament xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo‘llash muammosi.....	173
3.10-§. Yoshlarni kasbga yo‘llashda ularning his-tuyg‘ulari va irodalarini hisobga olish.....	176
Fodalanilgan adabiyotlar ro‘yhati	182

ОГЛАВЛЕНИЕ

Введение.....	3
ГЛАВА 1. Основные понятия профессиональной педагогики и роль науки в подготовке специалистов профессионального образования	5
1.1-§. История становления педагогики профессионального образования	5
1.2-§. Основные категории и понятия профессиональной педагогики	9
1.3-§. Методы исследования профессиональной педагогики.....	16
1.4-§. Требования к педагогической деятельности, основные профессиональные качества учителя.....	26
1.5-§. Реформы в системе профессионального и медицинского образования в узбекистане	30
1.6-§. Зарубежный опыт профориентации студентов и населения.....	39
1.7-§. Применение зарубежного опыта в развитии профессионального образования в узбекистане	43
1.8-§. Страны содружества и система профессионального образования россии	49
ГЛАВА 2. Особенности организации современных уроков в сфере профессионального образования	52
2.1-§. Современные виды курсов в профессиональном образовании	52
2.2-§. Лекции, семинары, практические и лабораторные занятия, факторы эффективной организации занятий.	55
2.3-§. Требования к современным занятиям.	63
2.4-§. Организовать самостоятельное обучение студентов	65
2.5-§. Мониторинг и оценка знаний, навыков и умений студентов в процессе обучения	69
2.6-§. Особенности педагогической диагностики, мониторинга и оценки знаний, умений и навыков учащихся в процессе обучения	72
2.7-§. Реформы в системе профессионального и медицинского образования в узбекистане	84

2.8-§. Профориентация студентов и населения.....	87
2.9-§. Управленческая особенность педагогической технологии	98
2.10-§. Использование интерактивных методов, графических органайзеров, проблемных и игровых технологий при организации уроков в медицинском образовании.	105
ГЛАВА 3. Основные понятия науки о психологии труда и психологическая классификация профессий.....	127
3.1-§. Общие вопросы профессиональной психологии	127
3.2-§. Профессиональная профессиограмма и ее психологическое содержание.....	139
3.3-§. Социальное описание профессии и специализации	147
3.4-§. Социально-психологическая значимость и описание профессии .	151
3.5-§. Психодиагностика профессиональной деятельности	153
3.6-§. Переориентация как психологическая проблема	161
3.7-§. Карьерная мотивация для выбора карьеры	165
3.8-§. Роль личных качеств в профориентации.....	167
3.9-§. Проблема профориентации с учетом познавательных процессов, характера и темперамента человека.....	173
3.10-§. Учет чувств и воли молодых людей в карьере	176
Список использованной литературы.....	182

TABLE OF CONTENTS

Introduction	3
CHAPTER 1. Basic concepts of vocational pedagogy and the role of science in the training of vocational education specialists	5
1.1-§. The history of the formation of vocational education pedagogy.....	5
1.2-§. The main categories and concepts of professional pedagogy	9
1.3-§. Research methods of professional pedagogy.....	16
1.4-§. Requirements for teaching activities, basic professional qualities of a teacher.....	26
1.5-§. Reforms in the system of vocational and medical education in uzbekistan.	30
1.6-§. Foreign experience of vocational guidance of students and the population.	39
1.7-§. Application of foreign experience in the development of vocational education in uzbekistan	43
1.8-§. Commonwealth countries and the russian vocational education system	49
CHAPTER 2. Features of the organization of modern lessons in the field of vocational education	52
2.1-§. Modern types of courses in vocational education	52
2.2-§. Lectures, seminars, practical and laboratory classes, factors of effective organization of classes	55
2.3-§. Requirements for modern pursuits.....	63
2.4-§. Organize self-study for students	65
2.5-§. Monitoring and assessment of knowledge, skills and abilities of students in the learning process.....	69
2.6-§. Features of pedagogical diagnostics, monitoring and assessment of knowledge, skills and abilities of students in the learning process	72
2.7-§. Reforms in the system of vocational and medical education in uzbekistan	82
2.8-§. Vocational guidance of students and the population	84
2.9-§. Management feature of pedagogical technology	95

2.10-§. The use of interactive methods, graphic organizers, problematic and game technologies in organizing lessons in medical education.....	105
CHAPTER 3. Basic concepts of the science of labor psychology and psychological classification of professions	127
3.1-§. General questions of professional psychology.....	127
3.2-§. Professional profession and its psychological content	139
3.3-§. Social description of the profession and specialization.....	147
3.4-§. Socio-psychological significance and description of the profession.....	151
3.5-§. Psychodiagnostics of professional activity	153
3.6-§. Reorientation as a psychological problem	161
3.7-§. Career motivation for choosing a career.....	165
3.8-§. The role of personal qualities in career guidance	167
3.9-§. The problem of career guidance, taking into account the cognitive processes, character and temperament of a person	173
3.10-§. Taking into account the feelings and will of young people in their careers.....	176
Recommended literature.....	182